

Attitudemeting m.b.t. seksisme, holebifobie en transfobie

“Beyond the box”

Onderzoeksrapport

Myrte Dierckx, Joz Motmans en Petra Meier

Onderzoeksgroep Burgerschap, Gelijkheid en Diversiteit van de Universiteit Antwerpen

Met medewerking van: Myriam Dieleman en Charlotte Pezeril

Observatoire du sida et des sexualités, Université Saint-Louis

Inhoud

Lijst met tabellen.....	5
Lijst met figuren.....	6
Inleiding.....	7
1. Maatschappelijk en theoretisch kader.....	9
1.1. Maatschappelijk kader	9
1.2. Theoretisch kader.....	14
1.2.1. Vooroordelen, stereotypes en stigmatisering.....	14
1.2.2. Sociale dominantie als verklaring voor het hebben van vooroordelen	15
1.2.3. Seksisme	16
1.2.4. Homofobie.....	18
1.2.5. Transfobie.....	20
1.2.6. Demografische en sociale determinanten bij het voorspellen van seksisme, homofobie en transfobie	21
1.2.7. Gender overschrijdend gedrag en de ‘gender gap’	23
1.2.8. Gender en genderidentiteit onderzoeken.....	24
1.2.9. Sociale wenselijkheid en het zelfbeeld van de respondent	25
1.2.10. Belgisch onderzoek naar seksisme, homofobie en transfobie	25
1.3. Naar een systematisch en holistisch onderzoeksopzet.....	26
1.4. Onderzoeksvraag.....	28
2. Methodologie	29
2.1. Onderzoeksdesign	29
2.1.1. De doelpopulatie van de attitudemeting	29
2.1.2. De meetmethode	29
2.1.3. Opbouw van de vragenlijst.....	32
2.1.4. Taal	34
2.2. Dataverzameling.....	34
2.2.1. Huisstijl, herkenbaarheid en werving.....	34
2.2.2. Website	35
2.2.3. Het bereiken van de populatie	35
3. Resultaten	37
3.1. Beschrijving van de steekproef	37
3.1.1. Algemene respons en drop-out analyse.....	37
3.1.2. Datacleaning.....	39

3.1.3.	Steekproefanalyse	39
3.1.4.	Evaluatie van de steekproef en de mogelijkheid tot wege van de data	57
3.1.5.	Evaluatie van data per regio.....	59
3.1.6.	Besluit steekproef.....	61
3.2.	Sociale wenselijkheid en zelfbeeld.....	62
3.2.1.	De neiging tot sociaal wenselijk antwoorden	62
3.2.2.	Zelfbeeld.....	63
3.3.	Sociale Dominantie.....	63
3.4.	Genderisme	65
3.5.	Analysemodel.....	67
3.6.	Seksisme	68
3.6.1.	Seksisme tegenover vrouwen	69
3.6.2.	Seksisme tegenover mannen	70
3.6.3.	Modern seksisme en machismo	71
3.6.4.	Besluit seksisme	72
3.7.	Holebifobie	73
3.7.1.	Algemene traditionele holebifobie (15 items)	75
3.7.2.	Politiek-institutionele holebifobie (5 items).....	76
3.7.3.	Sociale holebifobie (5 items)	77
3.7.4.	Actieve holebifobie (gedrag) (3 items).....	78
3.7.5.	Vijfde dimensie?	79
3.7.6.	Bifobie.....	80
3.7.7.	Holebifobie tegenover mannen versus vrouwen.....	80
3.7.8.	Besluit holebifobie.....	81
3.8.	Transfobie.....	82
3.8.1.	Algemene klassieke transfobie (15 items).....	84
3.8.2.	Sociale transfobie (2 items).....	85
3.8.3.	Actieve transfobie (4 items)	86
3.8.4.	Politiek-institutionele transfobie (2 items)	87
3.8.5.	Transfobie tegenover transmannen versus transvrouwen.....	87
3.8.6.	Besluit transfobie	88
4.	Samenvatting van de bevindingen, beperkingen en aanbevelingen	90
5.	Bibliografie	94

Lijst met tabellen

Tabel 1: Verloop drop-out (n = 8758).....	38
Tabel 2 Drop-out naar geslacht (n = 8161).....	38
Tabel 3: Woonplaats respondenten (n = 8520).....	39
Tabel 4: Respondenten naar regio (n = 5624).....	40
Tabel 5: Gekozen taal voor respondenten uit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (n = 5624).....	40
Tabel 6: Woonplaats en stedelijkheid, Vlaams Gewest (n: 3308) en Waals Gewest (n = 1295).....	41
Tabel 7: Woonplaats en stedelijkheid (2) (n = 5620)	41
Tabel 8: Geboortegeslacht (n = 5624).....	42
Tabel 9: Mannelijke genderrol (%), geboortegeslacht man (n = 2523).....	42
Tabel 10: Vrouwelijke genderrol (%), geboortegeslacht man (n = 2523)	42
Tabel 11: Vrouwelijke genderrol (%), geboortegeslacht vrouw (n = 3101)	43
Tabel 12: Mannelijke genderrol (%), geboortegeslacht vrouw (n =3101)	43
Tabel 13: Mannelijke genderbeleving(%), geboortegeslacht man (n = 2523)	44
Tabel 14: Vrouwelijke genderbeleving (%), geboortegeslacht man (n = 2523)	44
Tabel 15: Vrouwelijke genderbeleving, geboortegeslacht vrouw (n = 3101)	44
Tabel 16: Mannelijke genderbeleving, geboortegeslacht vrouw (n = 3101)	44
Tabel 17: Gender, zelfomschrijving, geboortegeslacht man (n = 2523)	45
Tabel 18: Gender, zelfomschrijving, geboortegeslacht vrouw (n = 3101)	45
Tabel 19: Gender (n = 5624).....	46
Tabel 20: Verhouding Cis-/transgender (n = 5624).....	46
Tabel 21: Leeftijd volgens kwartielen (n = 5106)	46
Tabel 22: Respondenten volgens generatie (n = 5106).....	47
Tabel 23: Generatie volgens geboortegeslacht (n = 5106)	47
Tabel 24: Opleidingsniveau (ISCED) (n = 5624)	48
Tabel 25: Zelfomschrijving seksuele voorkeur (n = 5624)	53
Tabel 26: Seksuele voorkeur (n = 5624)	54
Tabel 27: Behoren tot een minderheidsgroep (n = 5568).....	55
Tabel 28; Religieuze levensbeschouwing (n = 5624).....	55
Tabel 29: Contact met minderheidsgroepen (n = 5624)	56
Tabel 30: Kennis genomen van het onderzoek (n = 5624).....	56
Tabel 31: Reden tot deelname (n = 5595).....	57
Tabel 32: Steekproef naar woonplaats (n = 5624)	57
Tabel 33: Steekproef naar geboortegeslacht (n = 5625).....	58
Tabel 34: Steekproef naar leeftijd (n = 5106).....	58
Tabel 35: Steekproef naar opleidingsniveau (n: 5624)	59
Tabel 36: Sociale dominantie schaal	64
Tabel 37; Genderismeschaal	66
Tabel 38: Stellingen uit de seksismeschaal	69
Tabel 39: Stellingen uit de seksismeschaal, seksisme ten aanzien van vrouwen	70
Tabel 40: Stellingen uit de seksismeschaal, seksisme ten aanzien van mannen	71
Tabel 41: Stellingen uit de seksismeschaal, modern seksisme en machismo.....	72
Tabel 42: Stellingen uit de holebifobieschaal.....	75
Tabel 43: Stellingen uit de holebifobieschaal, algemene traditionele holebifobie.....	76

Tabel 44: Stellingen uit de holebifobieschaal, politiek-institutionele holebifobie	77
Tabel 45: Stellingen uit de holebifobieschaal, sociale holebifobie	78
Tabel 46: Stellingen uit de holebifobieschaal, Actieve holebifobie	79
Tabel 47: Stellingen uit de holebifobieschaal, homo- en lesbofobie	80
Tabel 48: Stellingen uit de transfobieschaal	84
Tabel 49: Stellingen uit de transfobieschaal, algemene klassieke transfobie.....	85
Tabel 50: Stellingen uit de transfobieschaal, sociale transfobie.....	86
Tabel 51: Stellingen uit de transfobieschaal, actieve transfobie	86
Tabel 53: Stellingen uit de transfobieschaal, politiek-institutionele transfobie	87
Tabel 52: Stellingen uit de transfobieschaal, transmannen versus transvrouwen	88

Lijst met figuren

Figuur 1: Seksuele aantrekking, mannen (n = 2428).....	49
Figuur 2: Seksuele aantrekking, vrouwen (n = 3048)	49
Figuur 3: Seksuele aantrekking, genderincongruent (n = 148)	50
Figuur 4: Seksueel gedrag, mannen (n = 2428)	51
Figuur 5: Seksueel gedrag, vrouwen (n = 3048)	51
Figuur 6: Seksueel gedrag, genderincongruent (n = 148)	52

Inleiding

Homoseksuele en biseksuelen mannen, lesbische en biseksuele vrouwen, alsook transgender personen (LGBT's) vertegenwoordigen seksuele en genderminderheden die in belangrijke mate geconfronteerd worden met seksueel stigma in onze maatschappij. Gewelddelicten ten aanzien van vrouwen en holebi's krijgen de laatste tijd veel aandacht in de media en komen op de politieke agenda. Attitudes ten aanzien van vrouwen, holebi's en transgender personen vormen de laatste decennia tevens voorwerp van internationaal onderzoek.

Tot op heden zijn er echter nauwelijks empirische gegevens beschikbaar over de houding van de Belgische bevolking met betrekking tot seksisme, homofobie en transfobie. In opdracht van de Staatssecretaris van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest voor Gelijke Kansen Bruno De Lille, het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding en het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, werd in 2013 een dergelijke attitudepeiling uitgevoerd onder de Belgische bevolking van 16 jaar en ouder. De onderzoeksgroep Burgerschap, Gelijkheid en Diversiteit van de Universiteit Antwerpen voerde in samenwerking met l'Observatoire du sida et des sexualités van de Universiteit Saint-Louis te Brussel, het kortlopende "Beyond the box" onderzoek uit. De onderzoeksvraag luidde: *hoe denken, voelen en reageren mannen en vrouwen, holebi's en hetero's, cisgenders¹ en transgenders over thema's als seksisme, homofobie, lesbofobie, bifobie en transfobie?*

Gezien deze onderzoeksvraag, werden heel wat onderwerpen (seksisme, holebifobie en transfobie) samen in één vragenlijst gemeten. Tevens werd de achtergrond van de respondent op het vlak van genderidentiteit en seksuele oriëntatie gedetailleerd in kaart gebracht en in de analyses betrokken. Gezien het tijdsbestek van de opdracht verliep de meting via een anonieme online survey. Deze aanpak, ingegeven door de keuze om voldoende transgender en holebi's in dit onderzoek te betrekken, heeft als voordeel dat het onderzoek veel gedetailleerde en genuanceerde informatie oplevert, en zodoende een wetenschappelijke bijdrage vormt op de gekende literatuur. Het nadeel van deze aanpak ligt in het feit dat de resultaten niet als representatief voor de Belgische bevolking zijn te beschouwen. Ondanks de lengte en moeilijkheidsgraad van deze diepgaande survey, vulden 5.624 respondenten uit België de vragenlijst volledig in.

In het voorliggend rapport omschrijven we het onderwerp van deze studie, namelijk seksisme, homofobie en transfobie aan de hand van de maatschappelijke context (1.1) en de relevante wetenschappelijke literatuur (1.2). In een tweede deel lichten we de gekozen methodologie, de opbouw van de vragenlijst (deze vindt u integraal in het deel met bijlagen) en de dataverzameling die in het najaar van 2013 plaats vond, toe (2). In het derde deel van dit rapport beschrijven we de respons en resultaten(3). Tot slot synthetiseren we de belangrijkste bevindingen en uitdagingen voor het beleid (4). Hoewel de bevindingen niet als representatief voor de Belgische bevolking zijn te beschouwen, biedt het onderzoek nieuwe en interessante informatie aan voor wetenschappers, beleidsmakers en het geïnteresseerde publiek.

¹ Cisgender duidt op personen die niet transgender zijn: het Latijnse prefix 'cis' verwijst in het geval van gender naar het samenvallen van genderidentiteit en het geslacht dat bij de geboorte werd toegekend. In de academische literatuur wordt het concept cisgender gebruikt om het verschil met transgender aan te geven (Green, 2005; Schilt & Westbrook, 2009).

1. Maatschappelijk en theoretisch kader

We beschrijven in dit eerste hoofdstuk de maatschappelijke (1.1) en wetenschappelijke context (1.2) waarin de attitudemeting heeft plaatsgevonden.

1.1. Maatschappelijk kader

De ontwikkeling van de huidige maatschappelijke positie van vrouwen, mannen, holebi's en transgenders die de afgelopen decennia in België heeft plaatsgevonden kan enerzijds los van elkaar worden beschreven, maar is anderzijds ook inherent aan elkaar verbonden. We beschrijven in wat volgt bondig de afgelegde weg op het vlak van gendergelijkheid en gelijkberechting van seksuele en genderminderheden.

Van patriarchaat tot smeulende stereotypen.

De gelijkheid tussen mannen en vrouwen begon in België goed vorm te krijgen in de twintigste eeuw. Om deze gelijkheid effectief te maken werd in de eerste plaats voor juridische gelijkheid gezorgd. Een belangrijke mijlpaal hierin was het algemeen enkelvoudig stemrecht voor vrouwen in 1948, maar ook de formele toegang van meisjes en vrouwen tot onderwijs en de arbeidsmarkt en de verhoudingen tussen echtgenoten, waren belangrijke domeinen waarin een formele gelijkheid werd nagestreefd. Deze juridische gelijkheid werd gevolgd door de sterke toename van scholingsgraad en opleidingsniveau bij meisjes en vrouwen. Ook op de arbeidsmarkt ziet men in de tweede helft van de 20^e eeuw een massale instroom van vrouwelijke arbeidskrachten, mede veroorzaakt door economische, sociale en gynaecologische veranderingen (Van Haegendoren, Lenaers, Steegmans, & Van Aerschot, 2004). Dit alles resulteerde in een sterk verbeterde maatschappelijke positie van de Belgische vrouw. De gelijkheid van mannen en vrouwen blijkt echter tot op de dag van vandaag geen werkelijkheid te zijn. Discriminatie op het vlak van geslacht en/of daarbij gepaard gaande seksistische vooroordelen ten aanzien van vrouwen én mannen is nog steeds een dagdagelijkse realiteit. Dit blijkt onder meer uit het niet aflatende aantal meldingen bij het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (IGVM) en, voor seksisme in reclame, ook bij de Jury voor Ethische Praktijken in de Reclame (JEP) (Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, 2013).

Discriminatie op basis van geslacht is sinds 2007 in België verboden ('wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie tussen vrouwen en mannen' of de zogenaamde 'Genderwet') en dus strafbaar. Discriminatie op basis van geslacht en seksisme zijn - ondanks dat ze vaak met elkaar zijn verbonden - twee verschillende zaken. Discriminatie op basis van geslacht is steeds een seksistische handeling, waar dit omgekeerd niet noodzakelijk hoeft te zijn. De vraag 'wat is seksisme?' is veel minder eenduidig te beantwoorden, laat staan de grenzen van het toelaatbare te stellen. Recent heeft Minister voor Binnenlandse Zaken Joëlle Milquet een wetsontwerp ingediend om zodanig tot een wettelijke bepaling te komen omtrent het begrip seksisme en om ertegen te kunnen optreden (Milquet, 2013).

Waar seksisme van oudsher werd gelinkt aan mannelijke dominantie en vrouwelijke onderdrukking, is er steeds meer consensus dat ook mannen negatief behandeld kunnen worden op basis van hun geslacht. Zo was meer dan 1 op de drie meldingen bij het IGVM in 2012 afkomstig van een man

(Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, 2013). Zowel vrouwen al mannen botsen tegen genderstereotypen die soms zeer ingrijpend kunnen zijn. Het begrip seksisme is vandaag de dag echter niet altijd even populair en wordt vaak geassocieerd met feminisme dat eveneens bij velen een slechte bijklank heeft. Dit maakt dat het aankaarten van seksistische opvattingen vaak niet geliefd is en tot terughoudende reacties leidt (Michielsens & Angioletti, 2009; Nederlandstalige Vrouwenraad, 2012). De realiteit is dat mensen ondanks de bestaande wetgeving en bemiddelende organen, nog steeds worden gediscrimineerd en/of seksistische worden behandeld op basis van hun gender.

Van taboe tot Belgian Pride

In tegenstelling tot andere West-Europese landen is het pas midden 20^e eeuw dat er in België de eerste pogingen plaatsvinden door homoseksuelen om zich maatschappelijk te organiseren en emanciperen. De reden voor deze relatief late emancipatiegolf was dat in het Belgische strafwetboek tot in 1965 geen openlijke discriminatie van homoseksualiteit vermeld werd. Pas in 1965 met artikel 372bis dat legale homoseksuele contacten verhoogde van 16 naar 18 jaar, waar de leeftijdsgrens voor heteroseksuele contacten 16 jaar bleef, werden - naast het maatschappelijk taboe - homoseksuelen formeel gediscrimineerd (Hellinck, n.d.). In de turbulente periode van de jaren '60 werd door vele groepen gerebelleerd – al dan niet radicaal - tegen de bestaande maatschappelijk, politieke, economische en religieuze structuren. Verschillende homobewegingen sprongen mee op de kar. Homoseksualiteit werd hierdoor in deze periode meer zichtbaar, maar was nog steeds verre van algemeen, maatschappelijk aanvaard (Federatie Werkgroepen Homoseksualiteit (FWH), 2002). In 1985 behaalde de Belgische homo- en lesbiennebeweging een belangrijke overwinning: artikel 372bis dat een ongelijke leeftijdsgrens voor homoseksueel contact voorzag, werd afgeschaft. Deze juridische triomf stond echter in schril contrast met de verzwakking van de beweging door onder andere de economische crisis, de verrechtsing van het maatschappelijk klimaat en de opkomst van aids, dat werd gerelateerd aan de homogemeenschap (Borghs, 2004; Federatie Werkgroepen Homoseksualiteit (FWH), 2002). Het thema homoseksualiteit was dan ook van weinig politiek belang. Het is pas in de jaren 1990 dat homoseksualiteit terug aan politieke aandacht wint. In 1993 worden homoseksuele en lesbische relaties voor de eerste maal vermeld in een wetsvoorstel betreffende het samenlevingscontract. Vanaf 1996 konden koppels van hetzelfde geslacht in Antwerpen hun samenlevingscontract officieel bij de burgerlijke stand laten registreren, al was deze registratie in de eerste plaats symbolisch. In deze periode duikt ook opnieuw de antidiscriminatiewet op de politieke agenda die tien jaar voordien nog werd opzijgeschoven (Borghs, 2004). Naast de hernieuwde politieke aandacht, was het ook de holebibeeweging zelf die aan kracht herwon. Er werden in andere maatschappelijke zuilen en bewegingen bondgenoten gezocht. Deze externe samenwerkingen en interne eenheid kwam goed tot uiting in de oprichting van de Belgian Lesbian and Gay Pride waarbij Belgische holebi's met een gezamenlijk project en eisenplatform naar buiten traden. Ook in de media werd er meer en meer openlijk gesproken over homoseksualiteit. Zo kwamen bekende persoonlijkheden uit voor hun seksuele voorkeur (Borghs, 2004; Hellinck, n.d.). Dit alles zorgde voor een steeds bredere maatschappelijke aanvaarding van holebi's. Met de aanstelling van de eerste paars-groene regering die vanaf haar start een ethisch liberale koers voerde, was de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor koppels van gelijk geslacht in 2003 dan ook een feit. België was daarmee het tweede land in de wereld dat deze stap zette. In 2006 werd eveneens de adoptiewet herzien waardoor ook koppels van hetzelfde geslacht een kind kunnen adopteren (De Cock, 2010). Ook op

het vlak van discriminatiewetgeving is er heel wat veranderd, onder andere door de invoering van de antidiscriminatiewet van 2003.

Meer dan 10 jaar na de mijlpaal van de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor koppels van gelijk geslacht ervaart men een hernieuwde belangstelling voor de positie van holebi's in de samenleving, zowel in de media als in het politieke debat. Sinds enkele jaren neemt hierbij ook de wetenschappelijke, politieke en media aandacht voor de groep transgenders toe. De mogelijke oorzaak van deze hernieuwde belangstelling zijn - na een periode van succesverhalen, tolerantie en gelijke rechten - verschillende gewelddadige gebeurtenissen waarbij holebi's werden gevisieerd en deze uitgebreid in de media kwamen. Zo was er in mei 2012 de homofobe moord in Luik die een mediastorm ontketende. De vraag wordt gesteld of de toenemende tolerantie van de afgelopen decennia een reële aanvaarding van seksuele diversiteit weerspiegelt of slechts een schijntolerantie is in een nog steeds heteronormatieve maatschappij (Dewaele & Motmans, 2003). Het Centrum voor Gelijkheid van kansen en voor Racismebestrijding heeft zich al meermaals bezorgd uitgedrukt over de binnenlandse en internationale heropflakking van een conservatief gedachtegoed ten aanzien van de homoseksuele gemeenschap. Deze mogelijke, recente verharding ten aanzien van holebi's in België wordt door sommigen gelinkt aan jongeren van etnische minderheidsgroepen, die door haar culturele en religieuze achtergrond sterkere homofobe neigingen zou vertonen (Hooghe, Quintelier, Claes, Dejaeghere, & Harrell, 2007). Door het beleid werd gereageerd en de regering Di Rupo stelde onder leiding van Minister voor Binnenlandse Zaken Joëlle Milquet en Minister van Justitie Annemie Turtelboom in het voorjaar van 2013 het Interfederaal actieplan tegen homofob en transfoob geweld voor. Het plan omvat maatregelen op vlak van onderzoek naar geweld, preventiebeleid, sensibilisering en een betere wetgeving, bijvoorbeeld een strafverzwaring voor haatmisdrijven (Milquet, 2012).

Ondanks dat België een progressieve wetgeving kent omtrent gelijke rechten voor holebi's, blijkt er een niet geringe kloof te bestaan tussen enerzijds de juridische en anderzijds de maatschappelijke aanvaarding van holebi's. Een progressieve en tolerante wetgeving blijkt niet altijd een garantie te zijn voor een even reëel tolerant maatschappelijk klimaat.

De T van transgender

In het discours van gelijke rechten en kansen is de laatste jaren een groeiende aandacht voor de situatie van transgenders.

Begin jaren 1950 komt voor de eerste maal een transgender uitgebreid in de media. De transseksuele vrouw Christine Jorgensen was een Amerikaanse vrouw (geboren als man) die in Denemarken hormonale therapie kreeg en een geslachtsoperatie liet uitvoeren. Hoewel zij niet de eerste persoon was die een dergelijke operatie onderging, kreeg haar verhaal veel aandacht in de pers. Nadien werd de arts van Jorgensen overspoeld door aanvragen van mensen die deze procedure eveneens wilden ondergaan. Transseksualiteit als medisch fenomeen was geboren. Het transgenderthema zou echter pas enkele decennia later aan maatschappelijke en politieke aandacht winnen. In de tussentijd werden transgenders als medisch probleem of als een socio-cultureel fenomeen – ter illustratie van de sociale geconstrueerdheid van gender – bekeken (Motmans, de Biolley, & Debunne, 2009).

Eind jaren 1980 werd er vanuit Europa voor de eerste maal formeel aandacht gevraagd voor de situatie van transgenders door middel van de Resolutie van 12 september 1989. Bijna 20 jaar later

wordt in België de wet van 10 mei 2007 betreffende de transseksualiteit gestemd, die het recht op voornaams- en geslachtswijziging in de geboorteakte bepaalt en van het officieel veranderen van geslacht een administratieve aangelegenheid maakt. De wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie tussen vrouwen en mannen bepaalt dat voor de toepassing van deze wet een direct onderscheid op grond van geslachtsverandering wordt gelijkgesteld met een direct onderscheid op grond van geslacht. Dit betekent dat het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen in het kader van zijn juridische missie bevoegd is om op te treden inzake discriminatie op basis van geslacht van transseksuele personen ((Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, 2013; Motmans et al., 2009). In het najaar 2013 werd dit gevolgd door een wetsontwerp voor een uitbreiding van de anti-discriminatiewetgeving naar zowel genderidentiteit als genderexpressie, waar transgenders nu enkel beschermd zijn omwille van hun geslachtswijziging (FODJustitie, 2013). In het voorjaar van 2014 werd dit aan Vlaamse kant door middel van een decreetwijziging reeds goedgekeurd door de commissie Gelijke Kansen van het Vlaams parlement (Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen, 2014).

Het Belgisch beleid komt echter nog op vele vlakken tekort aangaande de juridische positie van transgender personen. België werd al meermaals terechtgewezen door mensrechtenorganisaties omwille van verregaande voorwaarden (vaststelling van een psychische aandoening, medische behandelingen zoals hormoontherapie en chirurgische ingrepen - met inbegrip van sterilisatie - te ondergaan) voor een officiële geslachtswijziging (Amnesty International, 2014).

In het kader van de opdracht van het Instituut voor de gelijkheid van Vrouwen en Mannen tot het bijstaan van slachtoffers van discriminaties op grond van geslacht, ontvangt het Instituut voor de gelijkheid van Vrouwen en Mannen regelmatig klachten van transgender personen. In 2011 maakten deze klachten 6% (40-tal) uit van het totaal aantal ontvangen klachten bij het Instituut. Gezien het aantal transgender personen in België op een 1000-tal wordt geschat, kan hieruit afgeleid worden dat zij bijzonder vaak geconfronteerd worden met discriminatie op basis van geslacht. Het aantal klachten neemt ook jaar na jaar toe. In 2005 waren het 'slechts' 3 klachten (Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, 2013). Deze cijfers tonen aan dat ondanks de toenemende aandacht voor de rechten en de maatschappelijke positie van transgender personen in België, deze rechten nog steeds niet gewaarborgd zijn.

Vanuit onder andere de transgenderbeweging wordt de kritiek geuit dat vanuit het feminisme steeds opnieuw wordt uitgegaan van een dichotomie, namelijk mannelijkheid versus vrouwelijkheid. Men ijvert dan ook voor een grotere pluriformiteit op het vlak van gender (Michielsens & Angioletti, 2009).

Juridisch en beleidsmatig is een hele weg afgelegd op het vlak van gelijke kansen op basis van seksuele voorkeur en geslacht. Elke persoon is in België wettelijk beschermd tegen discriminatie op basis van zijn/haar seksuele voorkeur en geslacht, genderidentiteit en genderexpressie. De dagdagelijkse maatschappelijke realiteit toont echter dat men nog steeds omwille van zijn/haar seksuele en/of genderbeleving in vrijheid wordt beperkt door intolerante attitudes en rigide en conservatieve denkpatronen over geslacht en gender. Anti-discriminatiewetgeving en bestraffing blijken onvoldoende te zijn om de bevolking toleranter te maken ten aanzien van seksuele en

genderdiversiteit. Inzicht in en mogelijke verklaringen van deze sociaal psychologische attitudes is dan ook wenselijk.

1.2. Theoretisch kader

Seksisme, homofobie en transfobie hebben met elkaar gemeen dat ze een geheel zijn van negatieve attitudes die gepaard gaan met vooroordelen, stereotype denkbepelden en stigmatisering ten aanzien van bepaalde bevolkingsgroepen. De weinige systematische dataverzameling van attitudes ten aanzien van holebi's gebeurt op Europees niveau, met name in de European Values Study (<http://www.europeanvaluesstudy.eu/>) en de European Social Survey (<http://www.europeansocialsurvey.org/>). Vergelijkend onderzoek naar attitudes ten aanzien van transgender personen of ten aanzien van man-vrouw gelijkheid in Europa is onbestaande. Systematisch onderzoek naar attitudes met aandacht voor de verschillende componenten van attitudes (emoties, overtuiging en gedrag) ontbreekt vooralsnog. Het hier gepresenteerde overzicht van de literatuur is voornamelijk afkomstig uit sociaalpsychologisch onderzoek waarbij individuele attitudes worden beschreven en verklaard aan de hand van persoonlijke factoren en de sociale context.

Een opvallend element in de screening van de literatuur betreft het ontbreken van een onderzoek waarin zowel attitudes ten aanzien van holebi's/homoseksualiteit, transgender personen/transgenderisme én genderisme of seksisme, en waarbij tevens het geboortegeslacht, de genderidentiteit, de genderrol alsook de seksuele oriëntatie van de respondenten in rekening worden gebracht. Nochtans, een onderzoek waarin zowel attitudes ten aanzien van gender(gelijkheid), seksisme, holebiseksualiteit én transgenderisme aan bod komt, heeft als voordeel dat vergelijkingen op basis van geboortegeslacht, cis- of transgender status, leeftijd, opleiding, en seksuele oriëntatie mogelijk zijn op deze attitudes. Hierdoor kan er heel wat nuancering aangebracht worden in de klassiek gevonden invloeden van geboortegeslacht, opleiding en leeftijd op seksisme, homofobie en transfobie.

1.2.1. Vooroordelen, stereotypes en stigmatisering

Een **vooordeel** is elke attitude, emotie, gedrag ten aanzien van leden van een sociale groep die direct of indirect een zekere negativiteit of antipathie ten aanzien van die groep impliceert. Er bestaan ook positieve vooroordelen – het benevolant seksisme is hier een voorbeeld van (zie verder, 1.2.3) - al ondervindt men van deze positieve vooroordelen ook vaak indirect of op langere termijn nadeel. Vooroordelen hebben zowel een sociale als een individuele component. Sociaal in de zin dat vooroordelen vaak gedeelde oriëntaties zijn die samenhangen met groepsdynamieken zoals strijd in tijden van schaarste en machtsverhoudingen (Brown, 2010) en dat deze van jongs af aan worden gesocialiseerd (Devine, 1989) Het individuele aspect van vooroordelen vinden we terug in het feit dat vooroordelen vaak samenhangen met persoonlijkheidstypes (Brown, 2010).

Wanneer mensen worden bevooroordeeld op basis van een het lidmaatschap van een bepaalde sociale categorie spreken we van **stereotypen**. Stereotypen zijn cognitieve associaties van een sociale categorie met bepaalde karaktertrekken (Brown, 2010). Stereotypen hoeven net als vooroordelen niet noodzakelijk negatief te zijn. Er zijn ook genoeg voorbeelden van positieve stereotypen. Stereotypen kunnen ontstaan vanuit de sociale omgeving (men groeit op in een maatschappij met bepaalde vooroordelen over sociale groepen), de sociale realiteit – al is het moeilijk te meten in hoeverre stereotypen 'waar' zijn en ten derde kunnen stereotypen vanuit de eigenheid van de groep

zelf ontstaan (Brown, 2010). Stereotypen zijn op zich niet problematisch. We hebben ze zelfs nodig om ons in de maatschappij te kunnen oriënteren, als een soort van handvaten om te kunnen anticiperen (Michielsens & Angioletti, 2009). Er wordt wel eens gezegd dat stereotypen ons informeren en hypothesen over de wereld zijn. Het problematische aan deze 'hypothesen' is echter dat we de neiging hebben steeds bevestiging van deze hypothesen te zoeken (Brown, 2010) en dat we in situaties waar we snel en ongecontroleerd reageren automatisch en onbewust naar deze handvaten grijpen om snel begrip over de context te krijgen (Devine, 1989; Kunda & Spencer, 2003). Andere situaties waar we al dan niet bewust teruggrijpen naar stereotypen zijn situaties waarbij ons eigen zelfbeeld onder druk komt te staan. Om onze eigenwaarde te herstellen, gaan we anderen kleineren door middel van negatieve stereotypen om zo het eigen superioriteitsgevoel te vergroten (Kunda & Spencer, 2003). En zo (mis)leiden stereotypen ons vaker dan dat we zelf menen te denken (Brown, 2010). Daarbij komt nog dat heel wat stereotypen niet zo onschuldig zijn en uitgesprokene negatief kunnen zijn. Ze leiden dan ook tot discriminatie, ongelijke kansen, psychologische problemen en negatiever zelfbeeld (Blanton, Christie, & Dye, 2002).

Waar vooroordelen en stereotypen niets steeds negatief hoeven te zijn, al is dit vaak het geval, heeft **stigmatisering** wel steeds een uitgesproken negatief effect op de persoon die het stigma draagt. Stigmatisering is het proces waarbij een persoonskenmerk (het 'stigma') van deze persoon gelinkt wordt aan een negatief stereotype. De gestigmatiseerde wordt dan als minderwaardig, mislukt of gebrekkig beschouwt (Crocker, 2005; Goffman, 1963). We gaan hier echter verder dan de gangbare sociaalpsychologische benadering, maar voegen tevens een sociologisch perspectief toe aan het begrip stigma. Stigmatisering is dan het proces waarbij een kenmerk wordt geassocieerd met een negatieve stereotype. Aan de hand van dit kenmerk en bijhorende negatieve stereotype wordt een onderscheid gemaakt tussen verschillende sociale groepen, zij die dit negatieve kenmerk hebben en zij die dit niet hebben ('wij' versus 'zij'). De gestigmatiseerden ervaren hierdoor statusverlies en discriminatie. Dit laatste is mogelijk door het verschil in sociale, economische en politieke macht van de ene groep tegenover de andere(n). Dit proces van stigmatisering leidt tot een verschil in kansen tussen de sociale groepen (Link & Phelan, 2001). Het proces van stigmatisering, gestoeld op vooroordelen en stereotypen, is dan ook niet onschuldig en net zoals een meervoud aan factoren leidt tot maatschappelijke stigmatisering (labelling, discriminatie, machtsverschillen), kan stigmatisering verscheidene gevolgen hebben: minder kansen in onderwijs en arbeidsmarkt, slechtere huisvesting, kortere levensduurte,...

1.2.2. Sociale dominantie als verklaring voor het hebben van vooroordelen

De **Sociale dominantie schaal (SDO)** van Sidanius en Pratto (1999) blijkt - naast ondermeer de autoritaire persoonlijkheid van Adorno en de meer recentere Right-Wing-Authoritarian Scale - een goede voorspeller te zijn voor het hebben van verschillende soorten vooroordelen (xenofobie, seksisme, homofobie) (Sidanius & Pratto, 1999). Sociaal dominante vooroordelen komen volgens Sidanius en Pratto voort uit het feit dat men de bestaande sociale hiërarchie wenst te behouden en het geloof dat sommige sociale groepen beter zijn dan anderen (Brown, 2010; Lippa & Arad, 1999; Quist & Resendez, 2002). Sidanius en Pratto onderbouwen hun theorie en bijhorende schaal met de observatie dat elke samenleving in zeker mate een sociale ongelijkheid kent, de meest voorkomende zijn op basis van leeftijd en gender. Vooral gender blijkt een zeer belangrijke en vrijwel universele

basis te zijn voor sociale hiërarchie. De SDO-schaal meet dan ook in hoeverre men de wenselijkheid van sociale ongelijkheid bevestigd of ontkent. Enerzijds kan men verwachten dat zij die zich hoger op de sociale ladder bevinden hoger scoren op de SDO-schaal omdat zij meer te verliezen hebben wanneer de sociale hiërarchie wijzigt. Anderzijds kunnen sociaal onderdrukte groepen eveneens hoog scoren op de SDO-schaal. Dit kan verklaard worden door het feit dat hiërarchische samenlevingen vaak stabiel zijn dan egalitaire en een status quo – ook al is deze ongelijk – voor duidelijkheid en zekerheid zorgt. Hoe dan uit te leggen dat de ene persoon hoger scoort op de SDO-schaal dan de andere? Dit verschil in persoonlijkheid blijkt nog steeds niet helemaal verklaard te kunnen worden. Er wordt wel verwezen naar ‘betekenisvolle levensaspecten’ zoals gender, sociale klasse, minderheidsstatus,... Zo blijken mannen steeds gemiddeld hoger te scoren op de SDO-schaal dan vrouwen. Ondanks dat de oorsprong van sociale dominantie nog met veel vraagtekens gepaard gaat, stellen meerdere studies de correlatie tussen het hebben van vooroordelen en hogere scores op de SDO-schaal vast (Brown, 2010).

De theorie van de sociale dominantie behandelt enerzijds het individuele persoonlijkheidsaspect van bevoordeling - de ene persoon is sociaal dominant als de andere (microniveau) - anderzijds erkent men in dit discours het belang van machtsverschillen tussen groepen in de samenleving (macroniveau). Dit laatste haalden we ook al aan als uiterst relevante factor in de sociologische benadering van het begrip ‘stigma’.

1.2.3. Seksisme

Hoewel vrouwen numeriek geen minderheidsgroep zijn, hebben ze historisch en wel steeds een sociaal een minderwaardige positie bekleed en zijn ze dan ook frequent slachtoffer van discriminatie. Seksistische vooroordelen zijn dan ook historisch ingebed in de maatschappij (Ekehammar, Akrami, & Araya, 2000). Traditioneel wordt seksisme als geheel van vooroordelen en negatieve stereotypen ten aanzien van vrouwen gezien. Glick en Fiske toonden echter aan dat seksisme meer is als een geheel van negatieve opvattingen over vrouwen. Ten eerste hoeven seksistische vooroordelen niet noodzakelijk uitgesproken negatief te zijn (Glick & Fiske, 1996) en ten tweede bestaan er ook seksistische vooroordelen ten aanzien van mannen (Glick & Fiske, 1999). We gaan op beide vaststellingen dieper in. Het **multidimensionale aspect** van seksisme uit zich in het feit dat bepaalde positieve vooroordelen tegenover vrouwen hand in hand gaan met traditioneel seksistische antipathieën. Glick en Fiske hebben het dan ook over enerzijds benevolant seksisme en anderzijds vijandig seksisme. Benevolant seksisme wordt gekenmerkt door een positief beeld van vrouwen, maar dat nog steeds de traditionele genderrollen en mannelijke dominantie onderschrijft (‘Vrouwen moeten worden beschermd door mannen’). Ook al lijken deze vooroordelen positief, vrouwen in kwestie worden nog steeds als minderwaardig en incompetent in vergelijking met mannen ervaren. Het vijandig seksisme wordt gekenmerkt door uitgesproken negatieve vooroordelen tegenover vrouwen (‘Vrouwen voelen zich te snel beledigd’). De vraag is of dat deze twee types van seksisme samen kunnen voorkomen? Op het eerste zicht lijken ze elkaar tegen te spreken. Uit onderzoek blijkt dat deze twee types van seksisme wel degelijk samen kunnen optreden. Personen die op beide seksismen hoog scoren blijken een welbepaald traditioneel beeld van vrouwen hebben (bijvoorbeeld ‘zorgzame moeders’) en vrouwen die niet aan dit beeld voldoen (bijvoorbeeld ‘feministen’) negatief beoordelen (Glick & Fiske, 1996). Beide vormen bevestigen dus de patriarchale status quo (Glick & Fiske, 2001). We

merken hier ook op dat niet louter mannen seksistische attitudes ten aanzien vrouwen hebben, maar ook vrouwen zelf. Dit kan mede verklaard worden door het feit dat in samenlevingen eeuwenlang gedomineerd door mannen deze seksistische attitudes sociaal worden aangeleerd, ook aan vrouwen. Vrouwen internaliseren deze stereotypen over henzelf (Blanton et al., 2002). Naast dit ambivalent aspect van seksisme, stellen we vast dat seksistische vooroordelen niet beperkt blijven tot vrouwen, maar ook mannen het doel kunnen zijn van seksisme. Hoewel mannen historisch steeds sociaal dominant zijn geweest ten aanzien van vrouwen zijn beide genders ook steeds afhankelijk van elkaar geweest. Deze wederzijdse afhankelijkheid heeft niet enkel gezorgd dat mannen een vrouwelijke ideaalbeeld hanteerden (zie benevolant seksisme), maar dat ook vrouwen enerzijds een flatterend beeld van mannen hebben en hen adoreren om hun hogere sociale status ('Mannen zijn meer geneigd anderen te beschermen'), en anderzijds het discriminerend paternalisme verwerpen en vijandige stereotypen over mannen onderschrijven ('Mannen zullen altijd strijden voor meer controle'). Er bestaat dus ook een seksisme tegenover mannen en net zoals het seksisme tegenover vrouwen kan dit ambivalent zijn. Onderzoek heeft uitgewezen dat seksisme tegenover mannen vaak gepaard gaat met seksisme tegenover vrouwen, al scoren mannen gemiddeld wel hoger op seksisme naar vrouwen toe en vrouwen hoger voor seksisme naar mannen toe én zijn attitudes gemiddeld positiever naar vrouwen toe dan naar mannen. De correlatie tussen deze twee soorten seksisme lijkt op het eerste zicht elkaar tegen te spreken. Bij nadere bestudering stellen we vast dat mensen die op beide schalen hoog scoren algemeen een traditioneler beeld van zowel mannen als vrouwen hebben. In de lijn van deze verwachtingen worden zij die deze traditionele rollen opnemen en de bestaande patriarchale verhoudingen bevestigen (bijvoorbeeld 'zorgzame moeders') sociaal beloond (benevolant seksisme), en zij die niet traditionele rollen opnemen en patriarchale verhoudingen uitdagen (bijvoorbeeld 'feministen') sociaal gestraft (vijandig seksisme) (Glick & Fiske, 1996; Glick & Fiske, 2001).

Glick en Fiske ontwikkelden twee schalen: **de Ambivalent Sexism Inventory (ASI)** en de **Ambivalence toward Men Inventory (AMI)**. Zij meten respectievelijk het ambivalent seksisme ten aanzien van vrouwen en mannen. Zowel de ASI als de AMI schaal vertrekken beide van een eerdere traditionele genderrol. Hoewel deze nog steeds relevant zijn, geven ze niet alle bestaande seksistische vooroordelen die in de hedendaagse Westerse maatschappij leven weer, waar openlijke, ongelijke behandeling van mannen en vrouwen niet langer wordt goedgekeurd en zelfs juridisch wordt bestraft. **Moderne seksisme schalen** (Ekehammar et al., 2000; Swim & Cohen, 1997) gaan eerder voorbij aan deze traditionele seksistische opvattingen, maar meten meer de verborgen, subtiele vorm van seksisme, namelijk de attitudes die genderongelijkheid in stand houden in de huidige egalitaire samenlevingen. Het beschrijft eerder het gebrek aan bewustzijn en begrip over de nog steeds bestaande genderongelijkheid in een formeel egalitaire samenleving. Moderne seksisten ontkennen dan ook vaak het bestaan van discriminatie (meestal) tegenover vrouwen, voelen zich beledigd als mensen hierover klagen en staan weigerachtig tegenover maatregelen om discriminatie tegen te gaan. Deze moderne seksismeschalen blijken te correleren met eerder traditionele seksismeschalen (ten aanzien van vrouwen), maar ook wel degelijk voldoende te verschillen en dus een andere dimensie van seksisme te meten (Swim & Cohen, 1997; Swim, Mallet, Russo-Devosa, & Stangor, 2005). Dit uit zich o.a. in de bevinding dat individuen die meer modern seksistische attitudes hebben, vaak formeel de gelijke behandeling van vrouwen en mannen ondersteunen (Baber & Tucker, 2006) en dus relatief tolerant scoren op de eerder klassieke ASI- en AMI-schaal.

1.2.4. Homofobie

Homoseksuele en biseksuelen mannen, lesbische en biseksuele vrouwen, als ook transgender personen (kortweg LGBT personen) zijn **seksuele en genderminderheden** die in belangrijke mate geconfronteerd worden met stigmatisering in een heteronormatieve maatschappij waar binaire genderrollen nog steeds de norm zijn (Walch, Ngamake, Francisco, Stitt, & Shingler, 2012). In de huidige maatschappelijke context gaat men er nog steeds van uit dat men man óf vrouw is én heteroseksueel. Zij die niet in dit rigide denkkader passen, ondergaan vaak een seksueel stigma. **Seksueel stigma** wordt door Herek (2007) omschreven als: *“the negative regard, inferior status, and relative powerlessness that society collectively accords to any nonheterosexual behavior, identity, relationship, or community”* (p.906). Hij beschrijft drie niveaus van stigma die zowel heteroseksuele personen als seksuele minderheden treffen: (1) ‘uitgevoerd stigma’ zijnde de openlijke en gedragsmatige uitdrukking van stigma in de vorm van discriminatie en zelfs geweld door een individu; (2) ‘gevoeld stigma’, het stigma zoals ervaren door seksuele minderheden – wat zowel de ervaringen met alsook de anticipatie op ‘uitgevoerd stigma’ omvat; en (3) ‘geïnternaliseerd stigma’ wat verwijst naar de aanname door een individu van de heteroseksistische culturele attitudes en overtuigingen die seksuele minderheden onderwaarderen (G. M. Herek, Chopp, & Strohl, 2007).

De term **homofobie** werd voor de eerste maal gehanteerd door Weinberg (1972) om de irrationele angst, haat en intolerantie ten aanzien van homoseksualiteit te beschrijven (Szymanski & Chung, 2001; Weinberg, 1972; Wickberg, 2000). Attitudes ten aanzien van homoseksualiteit/holebi's vormen de laatste decennia voorwerp van nationaal en internationaal onderzoek. Hierbij valt op dat het seksueel stigma ten aanzien van homoseksualiteit (en dan voornamelijk voor homomannen) uitvoerig wordt onderzocht (o.a. Adolfsen, Iedema, & Keuzenkamp, 2010; G. M. Herek, 2007a; Keuzenkamp, 2010; Keuzenkamp, Bos, Duyvendak, & Hekma, 2006; Keuzenkamp, Kooiman, & van Lisdonk, 2012; Kuyper, Iedema, & Keuzenkamp, 2013; M. A. Morrison & Morrison, 2003; T. G. Morrison, Parriag, & Morrison, 1999; van Wijk, van de Meerendonk, Bakker, & Vanwesenbeeck, 2005). Stigma ten aanzien van biseksuele personen (Ferneer & Keuzenkamp, 2011; G. M. Herek, 2002b; van Lisdonk & Kooiman, 2012) krijgt heel wat minder aandacht in onderzoek. Tevens is er heel wat onderzoek dat deze attitudes of stigma onderzoekt *in* de groep van holebi's (Gregory M. Herek, Gillis, & Cogan, 2009; Newcomb & Mustanski, 2011; Pinel, 1999; Williamson, 2000).

Hoewel de term ‘holebi’ ook **biseksuelen** omvat, is dit niet zonder meer vanzelfsprekend. Onderzoek in België is schaars, maar onderzoek in Australië (McLean, 2008) en Noord-Amerika (Mulick & Wright, 2008; Weiss, 2008) toont de ambivalente houding aan van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen ten aanzien van biseksuele mannen en vrouwen. Zo zijn er verschillende stereotypen gangbaar over mensen met een biseksuele voorkeur onder heteroseksuelen én homoseksuelen en lesbiennes: biseksuelen zouden verward zijn over hun seksuele voorkeur, zijn verdoken homo's/lesbiennes die niet durven uitkomen voor hun geaardheid, zijn promiscue en verspreiden aids naar heteroseksuelen en lesbiennes (Eliason, 1997; Leland, Rhodes, Katel, & Kalb, 1995). Men stelt dan ook dat biseksuelen een dubbele discriminatie ervaren vanuit de heteroseksuele gemeenschap en van homoseksuele mannen en vrouwen (Mulick & Wright, 2008). Biseksuelen hebben zich dan ook niet altijd geaccepteerd gevoeld in de homobeweging (Leland et al., 1995). Uit Amerikaans onderzoek bij jongvolwassenen blijkt dat biseksuele mannen meer negatieve vooroordelen ondervinden dan biseksuele vrouwen. Biseksuele vrouwen werden zelfs positiever ingeschat als homoseksuelen, lesbiennes en biseksuele mannen, zeker onder heteroseksuele

mannen. Vermoedelijk speelt hier de fantasie van de vrouwelijke bisexualiteit die regelmatig aanwezig is in heteroseksuele pornografie een rol (Eliason, 1997).

Bovenstaande oplistijng maakt duidelijk dat er heel wat pogingen zijn ondernomen om het fenomeen homofobie wetenschappelijk in kaart te brengen en te meten. We zien dat herhaaldelijk drie dimensies terugkomen in de verschillende homofobieschalen: een cognitieve, een affectieve en een gedragsdimensie (J. Wright, L.W., Adams, & Bernat, 1999). Vergelijkend onderzoek toont aan dat in de West-Europese samenlevingen homofobe attitudes zijn afgenomen (Kuyper et al., 2013). Toch blijkt dat in de dagdagelijkse realiteit holebi's nog steeds niet altijd worden geaccepteerd. Het laatste decennium maakt men dan ook een onderscheid tussen de traditionele en **moderne homonegativiteit**, waarbij **klassieke homofobie** is gebaseerd op ouderwetse, moralistische, religieuze ideeën en de moderne zich kenmerkt door een discrepantie tussen attitudes en gedrag (van Wijk et al., 2005). De moderne homofobieschaal die door Morrison en Morrison (2002) werd ontwikkeld, vertrok vanuit de ervaringen van homoseksuelen en lesbische studenten en de door hun ervaren vooroordelen door 'ruimdenkende' medemensen (M. A. Morrison & Morrison, 2003; Osteen, 2002). Deze methodologie kan bekritiseerd worden: meet het wel degelijk homofobie of eerder de perceptie ervaren door holebi's? Deze moderne homofobieschaal toont echter het verschil tussen eerdere klassieke homofobie die vaak gestoeld is op traditionele en religieuze waarden en normen en een genuanceerdere, moderne homofobie die ontstaat in een context waar de klassieke homofobie niet langer openlijk maatschappelijk wordt getolereerd. Homofobie in de westerse samenleving is de afgelopen decennia dan ook (gedeeltelijk) getransformeerd: van eerder ouderwetse, traditionele of morele bezwaren tegenover seksualiteit naar een hedendaagse negatieve houding ten aanzien van holebi's. Men spreekt ook wel in dit geval van aversieve vooroordelen waarbij er een discrepantie is tussen de uitgesproken attitudes (ik ben niet homofoob) en het feitelijk gedrag (negatieve houding ten aanzien van seksuele minderheden) en automatische stereotypering waarbij men niet per se bewust is van zijn vooroordelen (Crocker, 2005; Sandfort, 2005). Men ziet gelijkaardige veranderingen in attitudes in seksistische (zie eerder, modern seksisme) en racistische houdingen (McConahay, 1986). De term homofobie dekt dan ook misschien niet langer de precieze lading. Men spreekt dan ook van moderne homonegativiteit (M. A. Morrison & Morrison, 2003). Onderzoek in Nederland wees uit dat deze moderne homonegativiteit meer voorkomt dan de traditionele homofobie (van Wijk et al., 2005). Opvallend was dat homoseksuelen op deze moderne schaal gelijkaardige scores optekenden als heteroseksuelen. Dit wordt door onderzoekers verklaard door **geïnternaliseerde homofobie**. Dit is de internalisatie van de negatieve attitudes en assumpties die leven in de maatschappij ten aanzien van seksualiteit, al dan niet bewust, bij holebi's zelf (Cox, Dewaele, van Houtte, & Vincke, 2010; Szymanski & Chung, 2001).

Dat houdingen ten aanzien van holebi's niet onder één noemer te brengen zijn, bewees ook Nederlands onderzoek waarbij men empirisch tot de vaststelling kwam dat er zes verschillende **dimensies** zijn te onderscheiden in de attitudes ten aanzien van holebi's (Adolfsen et al., 2010):

- Affectieve reacties ten aanzien van seksualiteit in het publieke domein.
- Gelijke rechten voor homoseksuelen.
- Het intieme aspect van seksualiteit.
- Moderne homonegativiteit.

- Affectieve reacties ten aanzien van homoseksualiteit in het persoonlijk leven.
- Algemene acceptatie van homoseksualiteit.

Eén van de bepalende factoren bij homofobe attitudes is het afwijzen van **gender non-conform gedrag**. Zeker in recente jaren blijkt dat homoseksueel gedrag meer en meer sociaal wordt geaccepteerd, maar dat gendertransgressief gedrag nog steeds op veel misprijzen kan rekenen (Gordon & Meyer, 2007). Dit werd duidelijk in onderzoek bij Amerikaanse adolescenten. Zij bleken leeftijdsgenoten van hetzelfde geslacht meer te beoordelen én veroordelen op basis van gender non-conform gedrag dan op hun seksuele voorkeur (Horn, 2007). Een heteroseksuele tiener die zich niet conform zijn/haar geslacht gedraagt en kleedt, werd minder geaccepteerd dan een homoseksuele tiener die zich conform zijn/haar geslacht gedraagt en kleedt.

1.2.5. Transfobie

Transfobie is het geheel van negatieve attitudes en veroordelen ten aanzien van transgenders. Het onderzoek naar de transfobie staat in tegenstelling tot onderzoek naar seksisme en homofobieonderzoek nog in de kinderschoenen.

Er blijken correlaties te bestaan tussen transfobie en homofobie en seksisme (Carrera-Fernández, Lameiras-Fernández, & Rodríguez-Castro, 2013; Hill & Willoughby, 2005; Norton & Herek, 2013). Een belangrijk verschil met homofobie is dat de groep die de stigmatisering ondergaat, minder duidelijk is afgelijnd. De minderheidsgroep kent transseksuelen, transgenderisten, cross-dressers, travesties,... Het gaat dus om het **brede concept genderidentiteit** en niet louter seksuele voorkeur (Dewaele & Motmans, 2003; Hill & Willoughby, 2005; Nagoshi et al., 2008). Hill & Willoughby ontwikkelden in 2005 een schaal om dit fenomeen te meten, en stelden daarbij vast dat men binnen de transfobieschaal enerzijds transfobe attitudes en genderisme kan onderscheiden en anderzijds 'genderbashing' of het openlijke gedragsaspect (Hill & Willoughby, 2005). **Genderisme** is het geheel van overtuigingen tegenover zij die zich niet conform hun geboortegeslacht voordoen. Dit geheel van overtuigingen is gebaseerd op een heteronormatief sociaal model en het ideaal van seksueel dimorfisme (er zijn 2 geslachten). Dit model wordt van generatie op generatie overgedragen. **Transfobie** komt voort uit dit geloofssysteem. Hill en Willoughby (2005) omschreven transfobie dan ook als een emotionele walging naar personen toe die niet voldoen aan de maatschappelijke verwachtingen rond gender. Dit is vrij gelijkaardig aan homofobie (e.g., Weinberg, 1972). Transfobie houdt in dat er een gevoel is van afkeer voor mannelijke vrouwen, vrouwelijke mannen, cross-dressers, transgenderisten en/of transseksuelen. Deze 'fobie' wordt toegevoegd om weer te geven dat er een irrationele haat of angst is, die minstens gedeeltelijk voortgebracht wordt door een culturele ideologie. **Genderbashing** is de gedragscomponent (Carrera-Fernández et al., 2013). Kortom, genderisme (cognitieve overtuigingen) leidt tot transfobie (geheel van overtuigingen en attitudes), wat aanleiding kan geven tot genderbashing (gedrag) (Willoughby et al., 2010). Net zoals bij seksisme en homofobie, kunnen we ook hier eerder subtiele en mildere vormen van transfobie onderscheiden, zogenaamde **transnegativiteit**. Deze komt wel voort uit een negatieve houding ten aanzien van transgenders, maar die is niet meteen fobisch. De fobie wijst op een botsing met de eigen normen en waarden, terwijl transnegativiteit een subtielere vorm is die wijst op discrepanties tussen attitude en gedrag (bv: men vindt het een goede zaak dat transgenders zichzelf kunnen uiten,

maar zouden deze liever niet in de persoonlijke sfeer terugvinden) (Motmans, Meier, & T'Sjoen, 2013).

Uit onderzoek blijkt dat de morele afkeuring niet per definitie groter is ten aanzien van de genderminderheden dan ten aanzien van holebi's (Nagoshi et al., 2008). Dit transfoob en – negatief gedrag blijkt wel net zoals bij homofoob gedrag vaak geworteld in de afkeer van gender non-conform gedrag, namelijk dat men zich niet gedraagt zoals het aangeboren biologische geslacht. Onderzoek wees uit dat wanneer transgenders zich conform de binaire genderrollen gedragen (bijvoorbeeld een transseksueel geboren als man, maar die zich zowel medisch als sociaal volledig uitdrukt als vrouw), minder weerstand ondervonden dan zij die zich genderincongruent gedroegen. Het is dus niet het transgenderisme zelf dat voor afkeer zorgt, maar de ambivalentie tussen de twee sociale genders (Carrera-Fernández et al., 2013). Het genderisme, namelijk het geloof in de twee seksen en de bijhorende gedragspatronen en dus het afwijzen van elk afwijkend gedrag hieromtrent, ligt dan ook net zoals bij homofobie vaak aan de basis van transfoobe attitudes en gedrag (Hill & Willoughby, 2005). Het transgender zijn op zich lokt vaak geen negatieve reactie uit, wel de het schenden van conventionele gendernormen, zoals dit ook bij onderzoek naar homofobie bleek (zie 1.2.4).

1.2.6. Demografische en sociale determinanten bij het voorspellen van seksisme, homofobie en transfoobie

Het gebruik van stereotypen en vooroordelen is universeel: het helpt en reduceert onzekerheid in interactie met onbekenden. Toch heeft onderzoek uitgewezen dat niet iedereen stereotypen evenveel hanteert. Bovendien hebben specifieke omstandigheden een belangrijke invloed op het effectief gebruiken van stereotypen: onder andere het gebrek aan tijd en informatie is bepalend. Hoe meer individuele informatie men heeft over een persoon, hoe minder snel men gebruik zal maken van stereotypen in de evaluatie of omgang met deze persoon (Kunda & Spencer, 2003).

Demografische variabelen blijken tot op zekere hoogte goede voorspellers te zijn voor zowel seksistische, homofobe als transfoobe attitudes. Jongeren, vrouwen en hogeropgeleiden zijn over het algemeen minder seksistisch en staan positiever tegenover holebi's en transgenders. Al is het effect van leeftijd op transfoobie niet steeds eenduidig (G. M. Herek, 2007b; Landén & Innala, 2000; Levahot & Lambert, 2007; Lim, 2002; Norton & Herek, 2013; Winter & Webster, 2008).

De oorsprong van de afkeer voor seksuele en genderminderheden blijkt uit verscheidene onderzoeken bij **mannen en vrouwen** verschillend. De vooroordelen ten aanzien van seksuele en genderminderheden bij mannen zouden ontstaan uit een vijandigheid en agressiviteit ten aanzien van zij die traditionele genderrollen en – normen doorbreken, vanwege de angst dat deze de bestaande mannelijke dominantie in de samenleving zou doorbreken (Nagoshi et al., 2008). Deze vooroordelen hangen dan ook sterk samen met vijandig seksisme (Glick & Fiske, 1996) en het afkeuren van gendernormoverschrijdend gedrag. Bij vrouwen zouden de vooroordelen ten aanzien van seksuele en genderminderheden minder worden ingegeven door het afkeuren van de gendernormoverschrijdend gedrag en de bedreiging van hiervan op de patriarchale status quo, maar hebben deze eerder een ideologische oorsprong. Ze zijn ingegeven door de wens tot het behoud van traditionele genderrollen waar heteroseksuele vrouwen hun voordeel uit halen. Dit blijkt dan ook sterk samen te hangen met benevolant seksisme (Nagoshi et al., 2008). Een nuancering die we hierbij

kunnen maken is dat onderzoek uitwees dat zowel mannen als vrouwen stereotypen hebben over seksuele minderheden, maar dat vrouwen ze minder toepassen (Blashill & Powlishta, 2009). Ook wanneer we attitudes en vooroordelen – aan de hand van de sociale dominantie (zie 1.2.2) - meer in het algemeen bekijken, stellen we vast dat mannen gemiddeld hoger scoren op de sociale dominantie schaal dan vrouwen (Lippa & Arad, 1999). Mannen onderschrijven dus meer dan vrouwen de sociale hiërarchie als wenselijk.

Jongeren blijken toleranter te staan tegenover seksuele minderheden dan ouderen. Dit verschil tussen **jongeren en ouderen** is vermoedelijke voor een groot deel te wijten aan een generatie-effect (Keleher & Smith, 2012). Oude, conservatieve generaties worden gaandeweg vervangen door jonge, meer tolerante generaties (Kuyper et al., 2013). Anderzijds zou er ook een sociaal-psychologische factor meespelen. We vermeldde reeds dat het vermogen om stereotypen niet aan te wenden samenhangt met de beschikbare tijd en cognitieve vaardigheden die men op dat moment tot zijn beschikking heeft. Dit vermogen om ongewenste, negatieve stereotypen te ontwijken blijkt bij het ouder worden kleiner te worden. Ouderen blijken sneller gebruik te maken van stereotypen dan jongeren (Kunda & Spencer, 2003). Hoewel het effect van leeftijd bij seksisme en homofobie meermaals is vastgesteld, blijkt voor transfobie dit niet zo eenduidig te zijn. Zo werd er in Canadees onderzoek geen significant effect van leeftijd vastgesteld op de Genderism and Transphobia Scale (GTS) (Willoughby et al., 2010)

Lager opgeleiden mannen blijken meer traditionele waarden op het vlak van gezin en arbeidsverdeling er op na te houden dan hoger opgeleide mannen (Van Haegendoren et al., 2004). In het Nederlands onderzoek van Adolfsen et al. (2010) werd echter vastgesteld dat wanneer men moderne homonegativiteit apart van de vijf andere dimensies beschouwde (zie 1.2.4) dat **opleidingsniveau** niet langer een significant effect was (Adolfsen et al., 2010). Hoger opgeleiden bleken dus toleranter op de vijf andere dimensies, behalve voor de items van moderne homonegativiteit.

Op het vlak van **seksuele voorkeur** zien we doorgaans een verschil tussen heteroseksuele respondenten en niet-heteroseksuele respondenten, waarbij heteroseksuelen meer homofobe en transfobe attitudes bezitten (Willoughby et al., 2010).

Naast demografische variabelen blijken **ideologische overtuigingen** een rol te spelen in het hebben van seksistische, homofobe en transfobe attitudes (Hill & Willoughby, 2005; Willoughby et al., 2010). Zo bespraken we reeds dat de **sociale dominantie schaal (SDO)** een goede voorspeller blijkt te zijn van verschillende vooroordelen (zie 1.2.2). **Personen met een religieuze overtuiging** blijken uit verschillende onderzoeken onverdraagzamer te zijn dan niet-religieuzen tegenover seksuele en genderminderheden (Collier, Bos, Merry, & Sandfort, 2012; Willoughby et al., 2010). Voornamelijk mensen die religieus zijn vanuit diepe ideologische conservatieve en theologische overtuigingen, zijn minder tolerant ten aanzien van seksuele minderheden. Dit voorspellend effect van religie blijkt veel minder groot voor extrinsieke gelovigen die eerder hun geloof belijden uit sociale traditie en sociale goedkeuring (G. M. Herek, 1987). Aanvullend met deze ideologische overtuigingen stelt men vast dat overtuigingen over **de oorsprong van homoseksualiteit en genderverschillen** een grote invloed hebben op het al dan niet afkeuren van homoseksualiteit en transgenderisme. Deze theorie van causale attributie waarbij men homoseksueel gedrag tracht te verklaren, heeft invloed op het al dan niet afkeuren van dit gedrag. Zij die menen dat homoseksualiteit een genetische oorsprong kent en

duis aangeboren is, staan tolerantere ten aanzien van holebi's dan zij die menen dat homoseksualiteit een levenskeuze is (Haider-Markel & Joslyn, 2008; Tee & Hegarty, 2006).

De veelheid aan waardesystemen en ideologische overtuigingen verklaren in zekere zin het **multidimensionale karakter** van het hebben van vooroordelen en bepaalde attitudes zoals seksisme, homofobie en transfobie (Craig, Martinez, Kane, & Gainous, 2005). Zo kan men op basis van zijn/haar geloof homoseksualiteit ideologisch afkeuren, maar eveneens overtuigd zijn dat alle mensen gelijkwaardig zijn en discriminatie veroordelen.

Een derde aspect – naast demografische en ideologische – dat attitudes ten aanzien van seksuele en genderminderheden beïnvloedt, is de **sociale omgeving**. Zo blijkt contact tussen verschillende sociale groepen, het hebben van vooroordelen te reduceren (Christ et al., 2014; Pettigrew, 1998). Dit blijkt ook op te gaan voor seksuele en genderminderheden (Hill & Willoughby, 2005; Tee & Hegarty, 2006; Willoughby et al., 2010). Simpleweg: zij die een holebi of transgender kennen, zullen een positievere houding tegenover deze groepen innemen. Een kritische vraag die hierbij echter wel gesteld kan worden: is het contact met seksuele en genderminderheden niet eerder een gevolg van een meer tolerante houding dan een oorzaak. Hebben bepaalde mensen niet eerder contact met holebi's en transgenders juist omwille van hun tolerante houding (G. M. Herek & Capitanio, 1996)?

Er zijn ook nog **cultureel-geografische factoren** zoals etnische afkomst en woonplaats die invloed hebben op sociale attitudes. Zo blijken mensen die in rurale gebieden wonen gemiddeld minder tolerant ten aanzien van seksuele minderheidsgroepen (van Wijk et al., 2005). Internationaal vergelijkend onderzoek heeft uitgewezen dat bovenvermelde seksisme, homofobie en transfobieschalen ontwikkeld in Westerse landen tevens bruikbaar zijn in niet-westerse samenleving. Er bleken wel verschillen in attitudes tussen verschillende regio's te zijn (Willoughby et al., 2010; Winter & Webster, 2008).

1.2.7. Gender overschrijdend gedrag en de 'gender gap'

Uit de literatuur blijkt dat zowel seksisme, homofobie als transfobie uit verschillende dimensies bestaan en dat steeds opnieuw het schenden van traditionele genderrollen een belangrijke oorzaak blijkt te zijn van al deze negatieve attitudes. Ondanks een toenemende tolerantie in de West-Europese samenlevingen (zie 1.2.4) ten aanzien van seksuele en genderminderheden blijkt dat het heteronormatieve denken met binaire genderrollen nog steeds de dagdagelijkse norm is. Zij die deze binaire **gendernormen** (hoe mannen en vrouwen zich horen te gedragen) uitdagen, worden hier vaak sociaal voor gestraft (Norton & Herek, 2013). Dit geloof in binaire genderidentiteit- en rollen ligt zoals reeds vermeld vermoedelijk aan de basis van het verschil in attitudes tussen mannen en vrouwen ten aanzien van gender en seksuele minderheden. Mannen zouden meer investeren in de status quo van gender- en heteroseksuele waarden, dan vrouwen (zie 1.2.6). Met een grotere veroordeling van mannen ten aanzien van zij die deze waarden met de voeten treden (Winter & Webster, 2008).

Naast deze eerste zogenaamde '**gender gap**', namelijk dat mannen steeds opnieuw hogere intolerante attitudes hebben ten aanzien van seksuele en genderminderheden en dat dit vermoedelijk wordt verklaard doordat zij zwaarder tillen aan genderrol overschrijdend gedrag dan vrouwen, is er ook een **tweede 'gender gap'**, namelijk dat de veroordeling groter is voor mannen die

grensoverschrijdend gedrag vertonen dan voor vrouwen die zich niet conform de voorgeschreven genderrollen gedragen (G. M. Herek, 2002a; Winter & Webster, 2008). Zo blijken stereotypen over seksuele minderheden sterker te leven over homomannen dan over lesbische vrouwen (Blashill & Powlishta, 2009). Mannen maken hierbij een groter onderscheid dan vrouwen tussen homomannen en lesbische vrouwen. De eerste 'gender gap' dat vrouwen toleranter zijn uit zich dus ook in zekere zin in de tweede 'gender gap'. Hoe is dit samenspel van tweevoudige gender gap te verklaren? Vermoedelijk speelt de gendersocialisatie hierbij een rol (hoe je als jongen/meisje opgroeit). Deze is bij jongens in een patriarchale cultuur waarin 'mannelijke' eigenschappen hoger worden aangeschreven strikter afgebakend dan bij meisjes (Carrera-Fernández et al., 2013).

Dit meermaals beschreven **verschil tussen mannen en vrouwen** geeft ons deels een inzicht in de oorzaak van negatieve attitudes ten aanzien van seksuele genderminderheden. Bij mannen is een combinatie van het afwijzen van gender non-conformgedrag en de ideologische afwijzing zeer bepalend. Waar bij vrouwen de eerste factor – de afwijzing van gender non-conform gedrag – minder sterk een rol speelt. Als vrouwen seksuele en genderminderheden afwijzen is het eerder omwille van ideologische redenen, bijvoorbeeld religie, dan omwille van het overschrijden van gendernormen (Collier et al., 2012; G. M. Herek, 2002a).

Echter, attitudes ten aanzien van seksuele en genderminderheden kunnen niet louter en allen toegeschreven worden aan het afwijzen van gendernorm overschrijdend gedrag. Een onderzoek van Lehavot en Lambert toonde aan dat de homofobie lager was voor mannelijke homomannen en vrouwelijke lesbische vrouwen (genderconform) dan voor vrouwelijke homomannen en mannelijke lesbische vrouwen (gender non-conform), maar niet onbestaande. De niet-heteroseksuele voorkeur op zich was dus nog steeds een bepalende factor, al was dit effect kleiner dan het effect van het rol overschrijdend gedrag (Lehavot & Lambert, 2007).

Zowel seksisme, homofobie als transfobie worden beïnvloedt door sociale hiërarchie, patriarchale ongelijkheid, binaire gendernormen en heteronormativiteit. Het is dan ook niet verwonderlijke dat ook onderling tussen seksisme, homofobie en transfobie er correlaties worden vastgesteld (Carrera-Fernández et al., 2013). Mensen die de er seksistische attitudes op na houden, zijn dus ook vaker homofoob en transfoob.

1.2.8. Gender en genderidentiteit onderzoeken

Wanneer we gender en gendergerelateerde concepten willen gaan onderzoeken, moeten we stil staan hoe wij gender in dit onderzoek conceptualiseren. Zowel in het alledaagse discours als in menig sociaal onderzoek maakt men al decennia lang het onderscheid tussen enerzijds het aangeboren biologische geslacht (man/vrouw) en anderzijds het sociaal geconstrueerde geslacht of gender (mannelijk/vrouwelijk) (Knaak, 2004). Deze categorisering blijkt echter zowel vanuit de biologie (Blackless et al., 2000) als uit ondermeer de sociologie en psychologie niet steeds de realiteit te weerspiegelen. Zo schatten Blackless en collega's dat ongeveer 1.7% van de levende geboortes niet voldoet aan het 'biologische ideaal' van een man of vrouw, met andere woorden op één of andere manier niet voldoet aan het chromosomaal, genitaal (geslachtsorganen), gonadaal (geslachtsklieren) en/of hormonaal dimorfisme. Ook in de menswetenschappen en de kunsten is er meer en meer aandacht voor de variatie buiten het binaire geslachtsdenken. De afgelopen jaren werden meermaals

vanuit verschillende menswetenschappelijke disciplines (o.a. sociologie, sociale psychologie) pogingen ondernomen om in onderzoek bij het genderconcept het dichotoom man/vrouw denken te overstijgen (Baber & Tucker, 2006; Carrera-Fernández et al., 2013; Knaak, 2004). Hierbij bracht men niet enkel de psychologische genderidentiteit, maar ook de dagdagelijkse kenmerken gerelateerd aan bepaalde genderrollen in rekening (Blashill & Powlishta, 2009). Kortom: in hoeverre is men een 'typische' man of vrouw? In dit onderzoek dat peilt naar attitudes ten aanzien van seksuele en genderminderheidsgroepen, kozen wij dan ook voor een bredere, multidisciplinaire benadering van het genderconcept: een meerlagige genderidentiteit in plaats van het binaire en categorische genderconcept man/vrouw.

1.2.9. Sociale wenselijkheid en het zelfbeeld van de respondent

Het onderzoeken van stereotype attitudes in onderhevig aan verschillende factoren. Twee elementen die reeds meermaals bewezen van invloed te zijn op het hebben en aanwenden van stereotype attitudes is sociale wenselijkheid en het zelfbeeld.

Wanneer de respondent neigt een antwoord te geven waarvan men denkt dat de onderzoeker dat graag horen wil, of waarvan men denkt dat het sociaal meer aanvaardbaar is, spreekt men van **sociale wenselijkheid**. In onderzoek naar stereotype attitudes blijkt dat het al dan niet bewust ontwijken van stereotypen een veelvoorkomend fenomeen is dat kan worden ingegeven enerzijds door individuele factoren, bijvoorbeeld het geloof in egalitaire waarden en onpartijdigheid, en anderzijds door context gebonden factoren, zoals heersende sociale egalitaire normen (Kunda & Spencer, 2003). Om de invloed van deze maatschappelijke aanvaarde normen of zogenaamde sociale wenselijkheid zo klein mogelijk te maken in de meting, voegen we een sociale wenselijkheidsschaal toe. Aan de hand van de score op deze schaal, krijgen we een indicatie in hoeverre mensen werkelijk intolerant zijn en/of stereotypen hebben of zich enkel toleranter voordoen omwille van bestaande sociale normen.

De **Rosenberg self-esteem scale** meet **het zelfbeeld van de respondent** en wordt frequent gebruikt om de discriminerende validiteit van meetinstrumenten te toetsen. Discriminerende validiteit doelt op het feit of we wel degelijk meten wat we willen meten. Zo blijkt het zelfbeeld vaak een significant effect te hebben op het meten van attitudes. Onderzoek wees uit dat een laag zelfbeeld samenhangt met hogere transfobe attitudes (Willoughby et al., 2010).

1.2.10. Belgisch onderzoek naar seksisme, homofobie en transfobie

Tot op heden zijn er nauwelijks **empirische gegevens** beschikbaar over de houding van **de Belgische bevolking** ten aanzien van transgender personen (met uitzondering van enkele Bachelorproeven o.l.v. Motmans, 2013). Er zijn ook weinig empirische gegevens beschikbaar over de houding van de Belgische bevolking ten aanzien van seksisme of homofobie (Corijn, 2004; Hooghe, 2011; Hooghe, Claes, Harell, Quintelier, & Dejaeghere, 2010; Hooghe et al., 2007; Pickery & Noppe, 2007). Uit Vlaamse gegevens van de SCV-survey 2006 blijkt dat de algemene aanvaarding van halebiseksualiteit relatief groot is en dat deze de afgelopen decennia is toegenomen. Maar op het vlak van seksualiteitsbeleving van holebi's blijkt die aanvaarding al minder ruim verspreid. Ook het draagvlak

voor gelijke rechten blijkt uit dezelfde SCV-gegevens kleiner dan de algemene aanvaarding (Pickery & Noppe, 2007). Uit onderzoek bij jongeren (Hooghe et al., 2007) blijkt eveneens dat hun tolerantie ten aanzien van holebi's groeit, maar dat vooroordelen ten aanzien van seksuele minderheden nog steeds wijdverspreid zijn. Zowel uit de SCV-gegevens als uit de studie bij jongeren blijkt dat homofobe attitudes in grotere mate geconcentreerd zijn bij mannen, ouderen, lager opgeleiden en mensen met een religieuze levensbeschouwelijke visie. Nationaal en regionaal onderzoek bevestigt de voorspellende demografische variabelen uit internationaal onderzoek (zie 1.2.6).

De **enige systematische dataverzameling** met dezelfde vragen over **attitudes ten aanzien van holebi's** gebeurt op Europees niveau in de European Values Study (EVS, twee items) en de European Social Survey (ESS, één item). In een review van 30 jaar attitudemeeting in Europa ten aanzien van homoseksualiteit stelden Kuypers et al. (2013) vast dat de gevonden verschillen in landen samenhangen met andere sociale en economische factoren zoals het inkomensniveau en inkomensongelijkheid, opleidingsniveau, religieuze factoren, mate van urbanisatie, EU lidmaatschap en politieke systemen en met linken met de middenveld en holebibewegingen (Kuypers et al., 2013). De publieke houding ten aanzien van homoseksuelen, lesbiennes en biseksuelen (kortweg: holebi's) blijkt in Europa erg te verschillen, gaande van algemene tolerantie tot wijdverspreide verwerping. **Vergelijkend onderzoek naar attitudes ten aanzien van transgender personen** in Europa ontbreekt voornamelijk. Naast enkele gerichte onderzoeken naar de houding ten opzichte van transgender personen, zijn de enige cijfers over de houding ten aanzien van discriminatie op basis van genderidentiteit afkomstig van de Special Eurobarometer 393 (European Commission, 2012). Hieruit blijkt dat de houding ten aanzien van homoseksualiteit en genderidentiteit sterke overeenkomsten vertonen, en dat culturele factoren een belangrijke rol spelen in de verschillen tussen landen. Ook het zelf behoren tot een minderheidsgroep op het vlak van seksuele oriëntatie en/of genderidentiteit, of een vriend of kennis hebben die hiertoe behoort, blijkt een zeer grote invloed uit te oefenen op de houding ten aanzien van deze minderheidsgroepen.

Bovenstaand overzicht toont aan dat er reeds heel wat relevant onderzoek is gedaan – voornamelijk buiten België - naar het bestaan en mogelijke oorzaken van seksistische, homofobe en transfoebe attitudes. Zowel demografische, psychologische, ideologische als sociale kenmerken blijken van grote voorspellende waarde voor het hebben van vooroordelen ten aanzien van seksuele en genderminderheden.

1.3. Naar een systematisch en holistisch onderzoeksopzet

Een opvallend element in de screening van de literatuur betreft het ontbreken van een onderzoek waarin zowel attitudes ten aanzien van holebi's/homoseksualiteit, transgender personen/transgenderisme en genderisme of seksisme voorkomen, en waarbij – naast klassiek sociaalwetenschappelijke variabelen - tevens het geboortegeslacht, de genderidentiteit als de seksuele oriëntatie van de respondenten in rekening wordt gebracht. Nochtans, een onderzoek waarin zowel attitudes ten aanzien van gender(gelijkheid), holebiseksualiteit én transgenderisme aan bod komt, heeft als voordeel dat vergelijkingen op basis van geboortegeslacht, cis- of transgender status, leeftijd, opleiding, en seksuele oriëntatie mogelijk zijn op deze attitudes. Hierdoor kunnen

heel wat **nuanceringen** aangebracht worden in de klassiek gevonden invloeden van geboortegeslacht, opleiding en leeftijd op gender en seksisme, homofobie en homonegativiteit en transfobie en transnegativiteit, alsook kunnen er **tendensen** worden blootgelegd. Tevens is het mogelijk om verschillen in attitudes naargelang genderrigiditeit, eigen minderheidsstatus, en persoonlijke zelfwaardering na te gaan, alsook om het verband tussen de componenten van attitudes (emoties, overtuiging en gedrag) te onderzoeken. Om dit mogelijk te maken, zijn volgende aandachtspunten van groot belang in het onderzoeksdesign:

1. Het meten van attitudes dient zowel op het niveau van de *cognitie* (overtuigingen), *emoties* alsook op het *gedragsniveau* (zowel verbaal als fysiek) in kaart te worden gebracht, en dit zowel op individueel als groepsniveau.
2. Attitude-beïnvloedende factoren zoals geslacht, leeftijd, opleiding, inkomen, en het zelf behoren tot een minderheidsgroep op het vlak van religie, etnische afkomst, seksuele minderheid, handicap of transgender, alsook het hebben van vrienden en/of kennissen uit deze mogelijke minderheidsgroepen, moeten als achtergrondvariabelen opgenomen worden in een onderzoek naar attitudes ten aanzien van een minderheidsgroep.
3. Attitudes die samenhangen met sociale gelijkheid (SDO) en genderopvattingen (genderisme) moeten mee in rekening worden gebracht.
4. Attitudes verschillen mogelijk ten aanzien van subgroepen. Men dient een onderscheid te maken tussen attitudes ten aanzien van lesbische vrouwen, biseksuele vrouwen, homo mannen, biseksuele mannen in de groep holebi's, alsook tussen transmannen en transvrouwen in de groep van transgenders
5. Er moet een onderscheid worden gemaakt tussen seksisme ten aanzien van mannen en vrouwen en modern seksisme en tussen homo/trans *fobie* en homo/trans *negativiteit*.

Deze **systematisch en holistische** aanpak garandeert de mogelijkheid om theoretische en empirische linken tussen seksisme, genderisme, holebifobie² en transfobie bloot te leggen. De resultaten van deze studie leveren zodoende zowel op het wetenschappelijke, maatschappelijke als beleidsmatige vlak een belangrijke bijdrage.

Belang van attitudeonderzoek

Uit de maatschappelijke situering van dit onderzoek (zie 1.1) bleek dat ondanks juridische en beleidsmatige maatregelen de vrijheid en gelijke kansen van gender- en seksuele minderheden nog steeds niet is gewaarborgd door intolerante attitudes. Anti-discriminatie wetgeving en bestraffing blijken dus onvoldoende te zijn. Inzicht in en mogelijke verklaringen van deze sociaal psychologische attitudes is dan ook wenselijk aangezien onverdraagzaamheid, vooroordelen en stigmatisering een grote impact kunnen hebben op het persoonlijke en sociale leven van iemand. Zo blijkt uit onderzoek dat mensen die gestigmatiseerd worden een grotere kans hebben op een laag gevoel van eigenwaarde, meer kans hebben op psychische stress en hierdoor grotere kans hebben om minder goed te presteren (Crocker, 2005). Men spreekt hierbij van minderheidsstress (Cox et al., 2010). Dit is een stress waaraan individuen uit een gestigmatiseerde categorie worden blootgesteld en die

² We gebruiken voortaan de term 'holebifobie' in plaats van homofobie omdat we peilen naar homofobie ten aanzien van homoseksuele mannen, lesbische vrouwen én biseksuele mannen en vrouwen.

bovenop de algemene stress die iedereen ervaart, komt (Sandfort, 2005). Homoseksuele mannen en vrouwen blijken frequenter last te hebben van geestelijke problemen, vermoedelijk door zulke minderheidsstressoren zoals geïnternaliseerde homonegativiteit, stigmabewustzijn en zichtbaarheidsmanagement (Sandfort, 2005; Versmissen, Dewaele, Meier, & Van Houtte, 2011).

1.4. Onderzoeksvraag

De algemene onderzoeksvraag van dit onderzoek luidde: *“hoe denken, voelen en reageren mannen en vrouwen, holebi’s en hetero’s, cisgenders en transgenders over thema’s als seksisme, homofobie, lesbofobie, bifobie en transfobie?”*. Vanuit de opdrachtgevers kwam de uitdrukkelijke vraag om de attitudemeting ook bij deze doelgroepen uit te voeren. We onderscheidde volgende deelvragen:

- Zijn er verschillen in attitudes naar achtergrondvariabelen zoals geboortegeslacht, cis- of transgender status, leeftijd, opleiding en seksuele oriëntatie?
- Zijn er verschillen in attitudes naargelang genderrigiditeit, sociale dominantie en minderheidsstatus?
- Zijn er verbanden tussen attitudes betreffende de verschillende schalen: genderisme, seksisme, holebifobie, homonegativiteit, transfobie en transnegativiteit?
- Hoe verhouden de verschillende componenten van attitudes (emoties, overtuiging en gedrag) zich ten opzichte van elkaar?
- Zijn er verschillen in attitudes per regio, woonplaats en sociale omgeving?

Aan de hand van de bestaande wetenschappelijke literatuur verwachtten we dat:

- Respondenten met een sociaal dominantere positie (mannen, cisgenders, ouderen, hetero’s) minder tolerante attitudes aannemen ten aanzien van seksuele en genderminderheden.
- Respondenten met een hoger opleidingsniveau – ondanks hun sociaal dominantere positie – meer tolerante attitudes aannemen ten aanzien van seksuele en genderminderheden.
- Respondenten met meer rigide opvattingen over gender en geslacht (genderisme), meer sociale dominante houdingen en respondenten behorende tot geen enkele minderheidsgroep, minder tolerante attitudes aannemen ten aanzien van seksuele en genderminderheden.
- Er significante verbanden tussen de verschillende attitudeschalen (seksisme, holebifobie, transfobie) bestaan.
- Respondenten met minder diverse sociale contacten minder tolerante attitudes aannemen ten aanzien van seksuele en genderminderheden.

2. Methodologie

In dit hoofdstuk beschrijven we de gekozen methodologie. We stellen het onderzoeksdesign voor (2.1) waarbij de uitgebreid de waarden en beperkingen van de gekozen methodologie (2.1.2), de opbouw van de vragenlijst (2.1.3) en de keuze voor meertaligheid (2.1.4) bespreken. In het tweede deel van dit hoofdstuk gaan we dieper in op de aanpak en uiteindelijk het verloop van de dataverzameling (2.2).

2.1. Onderzoeksdesign

2.1.1. De doelpopulatie van de attitudemeting

In overleg tussen het onderzoeksteam en het begeleidingscomité werd de doelpopulatie van de meting als volgt vastgelegd:

- Alle inwoners op het Belgische grondgebied vanaf 16 jaar.

2.1.2. De meetmethode

a) Een kwantitatief onderzoek met gesloten vragen

Omwille van het opzet van het onderzoek (een attitudemeting) waarbij reeds bestaande theorieën voor de Belgische situatie worden geverifieerd, het onderwerp van de meting en praktische overwegingen (tijdsspanne, beschikbaar budget) werd voor een kwantitatief onderzoeksopzet met gesloten vragen gekozen (Punch, 2005). Dit laat toe om een grote groep te bevragen over een relatief korte periode over een veelheid aan mogelijk gevoelige thema's. Daarnaast kan men door deze kwantitatieve methode vrij snel analyses over dergelijke grote steekproeven uitvoeren door middel van statistische methodes.

b) Keuze voor een online bevraging met vrijwillige deelname

Er werd gekozen om de vragenlijst met gesloten vragen online te verspreiden en te laten invullen in het online survey-programma Qualtrics. Een onderzoek via een online methode heeft zoals elke methodologie voor- en nadelen. We lijsten de belangrijkste hieronder kort op:

Voordelen

- a. Wetenschappelijke en inhoudelijke overwegingen.** Er is het inzicht dat een anonieme internetenquête een hogere betrouwbaarheid geeft indien de topics van gevoelige aard zijn, aangezien op deze manier mensen worden bereikt die anders uit angst voor vooroordelen of stigmatisering weigeren deel te nemen aan onderzoek. Respondenten zouden ook eerlijker en minder sociaal wenselijk antwoorden (Van Selm & Jankowski, 2006; K. B. Wright, 2005). Ten tweede: een random sample met een gecontroleerde representativiteit zou inhouden dat seksuele minderheidsgroepen en genderminderheidsgroepen slechts een zeer beperkt aandeel zouden innemen in de steekproef. Dit kan voor beperkingen tijdens de analyse zorgen. Bepaalde zinvolle analyses tussen groepen naargelang hun seksuele voorkeur en/of

genderbeleving zouden onmogelijk zijn. Deze doelstelling om zinvolle analyses naar de invloed en /of samenhang van geboortegeslacht, genderidentiteit en seksuele oriëntatie op attitudes mogelijk te maken werd uitdrukkelijk vermeld in de offerte. De methode van een 'convenience sample' hebben we doelbewust gekozen met oog op dit doel.

- b. Praktische overwegingen:** Een online bevraging laat toe om op een relatief goedkope en eenvoudige manier vele respondenten te bevragen. Het tijds kader waarin dit kan gebeuren is ook relatief klein. Online een vragenlijst opstellen en verspreiden gaat vandaag met behulp van gespecialiseerde programma's vrij snel en gemakkelijk (Evans & Mathur, 2005; Solomon, 2001; K. B. Wright, 2005). Het beheren van de data is eveneens praktisch aangezien de antwoorden niet langer manueel in een elektronisch databestand moeten worden ingebracht. De data zijn meteen vrijwel meteen beschikbaar voor analyse (Evans & Mathur, 2005; Van Selm & Jankowski, 2006). Een ander, niet te onderschatten praktisch voordeel is dat deze methode goedkoop is ongeacht het aantal respondenten dat men wil bereiken. Er moeten geen druk- en verzendingskosten worden aangerekend (Evans & Mathur, 2005; K. B. Wright, 2005).
- c. Bijkomende praktische voordelen** van een online methode zijn de screening van respondenten bij aanvang, de controle over de antwoordvolgorde (al dan niet met filtervragen) en de mogelijkheid antwoorden te verplichten. Zo was dit onderzoek voor iedereen toegankelijk die 16 jaar of ouder was. Jongere respondenten werden geweerd door middel van filtering en konden het vervolg van de vragenlijst niet invullen. We kunnen met deze online meetmethode ook bepalen in welke exacte volgorde de respondenten de vragen te zien krijgen, vragen selectief stellen aan bepaalde groepen door middel van filtering en respondenten verplichten op alle/bepaalde vragen te antwoorden (Evans & Mathur, 2005). Dit laatste is zeker niet onbelangrijk bij gevoelige of 'moeilijke' thema's.

De online methode is echter niet enkel voor ons als onderzoekers praktisch, maar heeft ook voor de respondenten verschillende handige voordelen: zij kunnen waar en wanneer zij wensen in alle anonimiteit en op eigen tempo de vragenlijst invullen (Evans & Mathur, 2005; Lefever, Dal, & Matthíasdóttir, 2007).

Mogelijke beperkingen

- a. Probleem van representativiteit:** In online surveys wordt vaak een oververtegenwoordiging vastgesteld van jongeren, hoger opgeleiden en hogere inkomensgroepen. Dit wordt verklaard doordat de populatie die toegang heeft tot internet in de meeste landen niet overeen komt met de gehele populatie (Rainie, 2003; Solomon, 2001). In totaal blijken er op dit moment 3.700.603 internetverbindingen te zijn in België (<http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/>). Dit houdt zowel privé-aansluitingen in als internetverbindingen van bedrijven. We gaan er van uit dat deze verbindingen vaak door meerdere personen worden gebruikt. Maar hoeveel procent van de Belgen heeft nu werkelijke toegang tot Internet? In 2011 had 77% van de huishoudens internettoegang (Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie). We vermoeden dat dit aantal de afgelopen twee jaar is gestegen, maar dat nog steeds ongeveer 20% van de Belgen thuis

geen toegang heeft tot Internet. De internetpopulatie blijkt ook af te wijken van de gehele populatie in België. Zo blijken mannen en hogeropgeleiden meer aanwezig te zijn op het internet en wordt het internet thuis, maar toch vooral op het werk gebruikt. We stellen dus vast dat de beroepsbevolking met een baan meer vertegenwoordigd is op internet (Claeys & Spee, 2005; Moreas, 2007).

Een online survey heeft bijgevolg beperkingen op het vlak van bereik en toegankelijkheid. De onderzoekers zijn zich bewust van deze beperking en we zullen dan ook steeds omzichtig omgaan met de resultaten en de daaruit voortkomende conclusies en veralgemeningen.

- b. Gebrek aan controle over wie en op welke wijze de vragenlijst invult:** De anonieme deelname is essentieel voor dit soort onderzoek (zie eerder), maar kent ook de beperking dat we als onderzoekers geen of weinig controle hebben over hoe de vragenlijst wordt ingevuld (Lefever et al., 2007; Solomon, 2001; K. B. Wright, 2005). Is dit in het bijzijn van een andere persoon die mogelijk de antwoorden beïnvloedt? Wordt de vragenlijst wel met voldoende aandacht en nauwkeurigheid ingevuld? Heeft de respondent de vragenlijst meermaals ingevuld? We vermoeden dat voor dit laatste probleem de duur van de vragenlijst (gemiddeld 25 minuten) een buffer vormt. De analyse van de tijdsduur om de vragenlijst in te vullen kan ons een indicatie geven over de nauwkeurigheid waarmee de respondent de vragenlijst heeft ingevuld.

Tegemoetkomingen aan beperkingen a en b: Een eventueel gebrek van representativiteit trachten we te beperken door een strategie om de diversiteit in deze sample zo groot mogelijk te maken. Zo werd na een maand na de lancering van de vragenlijst een tussentijdse analyse van het respondentenprofiel opgesteld om nadien waar nodig extra inspanningen te doen om ondervertegenwoordigde groepen zoveel mogelijk te beperken. Ten tweede worden de data voor de eigenlijk start van de analyse in januari, uitgebreid worden doorgelicht. Respondenten die slechts gedeeltelijk of in een heel korte tijdsspanne (minder dan 10 minuten) de vragenlijst invulden - wat kan wijzen op slordigheid - zullen worden verwijderd uit de uiteindelijke steekproef en analyse. Ook worden de antwoorden en verschillende schalen getest op hun betrouwbaarheid. Deze analyses worden voorafgegaan door een drop-out analyse waar respondenten die slechts gedeeltelijk de vragenlijst invulden, worden weerhouden.

- c. Gebrek aan kennis over de respons:** Tot slot kunnen we opmerken dat bij online vragenlijsten die vrij toegankelijk zijn via een webpagina het problematisch kan zijn de respons ratio te meten (Van Selm & Jankowski, 2006). We kunnen achterhalen hoeveel mensen die de pagina hebben bezocht en deze vergelijken met het aantal dat uiteindelijk heeft deelgenomen aan de survey. De bezoekcijfers zijn echter steeds een indicatie en komen niet noodzakelijk overeen met de reële individuele bezoekers van de webpagina. Ook is het plausibel dat bezoekers de website bezochten uit nieuwsgierigheid zonder de intentie effectief deel te nemen.

c) Vrijwillige deelname

Er werd gekozen om respondenten te rekruteren via verschillende kanalen (zie verder, 2.2.3). De deelname zelf was echter volledig op vrijwillige basis en anoniem. In zo goed als elk onderzoek (niet

louter online) is er sprake van zelfselectie bij vrijwillige deelname. Er zullen altijd personen zijn die meer geneigd zijn deel te nemen aan onderzoek dan anderen. Dit effect heeft echter ook als voordeel dat de groep die mee doet, meer gemotiveerd is en kwalitatievere data genereert (Lefever et al., 2007). Tevens was er noch de tijd, noch het budget om respondenten actief te werven en verplicht te laten deelnemen.

2.1.3. Opbouw van de vragenlijst

Zoals al in de inleiding van dit tussentijds rapport werd aangehaald, werd enerzijds aan de hand van het bestek van de drie opdrachtgevers en anderzijds aan de hand van een literatuurstudie de inhoudelijke reikwijdte van het onderzoek bepaald. Voor het opstellen van de vragen aangaande bovenstaande thema's hebben we gebruik gemaakt van bestaand wetenschappelijk onderzoek (zie eerder) en een teststudie die begin 2013 werd uitgevoerd door enkele studenten van Thomas More en Howest onder leiding van Joz Motmans. De vragenlijst werd zoveel mogelijk gebaseerd op reeds geteste en valide schalen en werd uitgebreid besproken met het begeleidingscomité. (De volledige vragenlijst is in het deel met bijlagen terug te vinden).

- a. **Genderisme:** deze schaal meet algemene opvattingen over geslacht en gender, en is gebaseerd op de "The beliefs about gender scale" en de "Trans persons beliefs scale" van Tee and Hegarty (2006). Deze schaal van 10 items laat toe om de invloed van overtuigingen ten aanzien van geslacht en gender op andere attitudes na te gaan.
- b. **Seksisme:** deze schaal werd samengesteld uit verschillende schalen die elk afzonderlijk bepaalde vormen van seksisme meten: de Ambivalent Sexism Inventory (ASI) van Glick and Fiske (1996), de Ambivalence Toward Men Inventory (AMI) van Glick and Fiske (1999), de Modern Sexism Scale van Ekehammar et al. (2000). Op deze manier kunnen verschillende vormen van seksisme in kaart worden gebracht. De uiteindelijke seksismeschaal telde 23 items.
- c. **Holebifobie/homonegativiteit:** deze schaal werd gebaseerd op eerder onderzoek (Adolfsen et al., 2010; European Commission, 2012; Keuzenkamp, 2010; Keuzenkamp et al., 2012; van Lisdonk & Kooiman, 2012; van Wijk et al., 2005), de European Values Study en de Special Eurobarometer (aangepast). De schaal bevatte in totaal 29 items, waaronder items over homoseksualiteit en biseksualiteit, en aparte items over homomannen en over lesbische vrouwen. Hij meet zowel klassiek homofobie, moderne homonegativiteit, bifobie, en dit in emotionele, cognitieve als gedragsaspecten. We voegden tevens vijf politieke items toe.
- d. **Transfobie:** deze schaal is gebaseerd op de veel gebruikte "Genderism and transphobia scale" van Hill and Willoughby (2005), de transfobie schaal van Walch et al. (2012), het Nederlandse onderzoek van Kuyper (2012) en de transfobieschaal van Nagoshi et al. (2008). De schaal telde 23 items en meet zowel emotionele, cognitieve als gedragsaspecten. We voegden tevens vijf politieke items toe.
- e. **Sociale dominantie oriëntatie (SDO):** deze schaal voorspelt politieke opinies en de houding ten aanzien van egalitarisme. We maakten gebruik van de verkorte versie (Pratto, Sidanius, Stallworth, & Malle, 1994) en Belgisch, Nederlandstalig bestaande vertaling (Van Hiel &

Duriez, n.d.). Deze schaal laat toe om de invloed van sociaal dominante houdingen op andere attitudes na te gaan.

- f. Uit de literatuurstudie bleek verder dat de **Rosenberg Self-esteem Scale** (Rosenberg, 1965) en de **Marlowe-Crowne Social Desirability Scale** (short form) (Reynolds, 1982) beide belangrijk zijn om de discriminerende validiteit van seksisme, holebifobie en transfobieschalen te meten en te waarborgen.

De variabelen gender en seksuele oriëntatie werden gezien de opzet van het onderzoek uitgebreid bevraagd.

- g. **Genderidentiteit:** Er werd gepeild naar verschillende genderdimensies. Deze vragen waren voor alle respondenten gelijk. Naar gelang het geboortegeslacht, werd de vraagvolgorde aangepast, waarbij steeds de vraag conform het geboortegeslacht eerst werd gesteld:
- Geslacht zoals geregistreerd bij geboorte (jongen/meisje);
 - Vraag naar voorkomen van interseksualiteit (ja/nee/weet ik niet);
 - Genderrol: de mate waarin de respondent de eigen houding/interesses/gedrag als typisch mannelijk / typisch vrouwelijk beschouwt (twee 7-puntschalen gaande van 1 = 'Helemaal niet' tot 7 : 'Helemaal wel');
 - Genderidentiteit: de mate waarin de respondent zichzelf in min of meerdere mate man of vrouw voelt (twee 7-puntschalen gaande van 1 = 'Helemaal niet' tot 7 : 'Helemaal wel')..
 - Zelf-omschrijving van de eigen identiteit (opsomming met naast man/vrouw ook mogelijke subtypes onder de transparaplu);
 - Mogelijke genderincongruentie: gebaseerd op Kuyper (2012), maar aangepast met verleden tijd en open controlevraag:
 - Wens tot lichamelijke aanpassingen/ ooit lichamelijke aanpassingen ondernomen (5-puntschaal gaande van 1= 'Beslist wel' tot 4 = 'Beslist niet' en 5 = 'Ik weet het niet');
 - Omschrijving van deze medische aanpassingen (open vraag ter controle).
- h. **Seksuele voorkeur:** Dit wordt gemeten aan de hand van drie dimensies: seksuele aantrekking, seksueel gedrag en seksuele identiteit aan de hand van zelfomschrijving (Elaut, Caen, Dewaele, & Van Houdenhove, 2013; Ritch C. Savin-Williams, 2005; R. C. Savin-Williams, 2009). Dit telkens op een 7-puntenschaal , gaan van 1 = 'Enkel tot vrouwen' tot 7 = 'Enkel tot mannen', aangevuld met 'aseksualiteit', 'ik vind geslacht niet belangrijk, 'ik weet het niet' en 'andere'.

Naast de hierboven beschreven onderwerpen en attitudeschalen hebben we nog bijkomende **sociale en economische achtergrondvariabelen** van de respondenten bevraagd, omdat deze al vaker seksistische, homofobe en transfobe attitudes hebben verklaard (zie 1.2.6). De achtergrondvariabelen die minimaal noodzakelijk zijn voor de basisanalyses (woonplaats, leeftijd en opleidingsniveau) hebben we in het begin van de vragenlijst gesteld. Andere belangrijke, maar niet noodzakelijke achtergrondvariabelen werden aan het einde van de vragenlijst bevraagd (werksituatie, inkomen, gezinssamenstelling, levensbeschouwelijke visie, eigen minderheidsstatus, en het hebben van vrienden en/of kennissen uit minderheidsgroepen). Dit laatste is een gebruikelijke

werkwijze in sociaal onderzoek. Deze werkwijze maakt mogelijk om respondenten die tijdens het invullen van de vragenlijst afhaken, toch nog op te nemen voor de basisanalyses. Tot slot vroegen we op het einde van de vragenlijst respondenten ook naar hun beweegredenen tot deelname en hoe ze op de hoogte waren gebracht van het onderzoek.

2.1.4. Taal

Omwille van de meertaligheid in België én het specifieke internationale karakter van het Brusselse Gewest was de vragenlijst beschikbaar in **drie talen**: Nederlands, Frans en Engels. We vertrokken steeds van de originele taal van de schaal of vraag. Indien er een vertaling beschikbaar was in één van de drie talen, gebruikten we deze. De overige vragen en schalen waar we niet beschikten over vertalingen, werden vertaald door Linguapolis van de Universiteit Antwerpen. Alle drie de versies van de vragenlijst werden nadien uitgebreid geëvalueerd door het onderzoeksteam en het begeleidingscomité op hun begrijpbaarheid en consistentie.

2.2. Dataverzameling

De vragenlijst was online van 7 oktober t.e.m. 7 december 2013 via de website www.beyondthebox.be.

2.2.1. Huisstijl, herkenbaarheid en werving

Aangezien de naam en het beeld van de survey een groot publiek diende aan te spreken werd er en herkenbaar zijn. De naam moest bevattelijk zijn voor alle deelnemers, goed klinken en in zeker zin een tip van de sluier van het onderzoek lichten, maar ook niet te veel verraden over het onderwerp. Dezelfde aanpak hanteerde we in het opmaken van de flyer en poster die u kunt terugvinden in de het deel met bijlage.

We trachtten de aandacht te prikkelen door het publiek aan te spreken op hun eigen hokjesdenken en/of tot welke hokjes men zich zelf zou rekenen. Er werd gekozen voor een beeld van verschillende speelgoedpoppetjes die verschillende (stereo)types uitbeelden. Dit beeldt de diversiteit uit die er heerst in de samenleving op een speelse, maar ook relatief neutrale en abstracte manier, zonder gebruik te maken van reële personen. Het beeld werd zowel gebruikt op de poster en flyer als op de website. Er werden 10.000 flyers en 100 posters gedrukt.

2.2.2. Website

Beginpagina website www.beyondthebox.be :

De website (www.beyondthebox.be) vormde een elektronische link met de online vragenlijst in het *online based* survey programma Qualtrics. Naast deze **doorwijsfunctie**, had de website echter ook een **informatieve functie**. Respondenten of andere nieuwsgierigen moesten mogelijke vragen bij het onderzoek via de website beantwoord krijgen. De contactgegevens van het onderzoeksteam werden eveneens vermeld. De volledige informatietekst onder de knop 'Vragen?' van de website vindt u terug in het deel met bijlagen. De website was gemaakt in relatief eenvoudig html-formaat. Voor de meest voorkomende browsers (Internet Explorer, Mozilla, Firefox, Safari en Google Chrome) werd de website getest. Deze bleek voor de vijf browsers te werken. Het uitzicht van de vragenlijst werd in de lijn van bovenvermelde huisstijl (bijhorende banner, lettertype en -kleur) vorm gegeven. Tijdens het invullen van de vragenlijst zelf was enkel het logo van de Universiteit Antwerpen zichtbaar. Dit omwille van het feit dat het account van de Universiteit Antwerpen in Qualtrics werd gebruikt.

Met betrekking tot **privacy en anonimiteit** werd niets van persoonlijke identificatiegegevens opgevraagd, noch in de vragenlijst, noch via de website. Men kon wel na het afronden van de vragenlijst een e-mailadres achterlaten om kans te maken op één van de geschenkbonnen. Deze e-mailadressen werden apart opgeslagen, onafhankelijk van de overige data. De deelnemers werden over dit alles steeds geïnformeerd tijdens het bezoeken van de website en invullen van de vragenlijst.

2.2.3. Het bereiken van de populatie

a) Publieke media

Er werd een gezamenlijk persbericht verspreid door de drie opdrachtgevers (dit vindt u terug in het deel met bijlagen) in het weekend van 5 en 6 oktober 2013. Dit persbericht werd door verschillende nationale en regionale media overgenomen, zowel online, gedrukt als op radio en televisie. Een persoverzicht van de dag van lancering (7 oktober) is in de bijlagen toegevoegd.

b) Sociale media

Het onderzoeksteam lanceerde een pagina op de sociale netwerksite Facebook (www.facebook.com/surveybeyondthebox). Bij het afsluiten van de vragenlijst hadden 343 personen de pagina van Beyond the box als leuk beschouwd. Het onderzoeksteam maakte contact met andere Facebook pagina's die thematisch aanleunde bij het onderzoek. Op regelmatige basis werd er een oproep tot deelname gepost. Dit was steeds onder de 'naam' van één van de figuurtjes (zie eerder over huisstijl) uit de poster/flyer.

Screenshot Facebook pagina:

c) Werving via (middenveld) organisaties

We verspreidden een week na de lancering en het uitsturen van het persbericht een e-mail naar verschillende middenveldorganisaties met de vraag om het onderzoek mee kenbaar te maken. We verspreidden ook flyers en posters via de drie opdrachtgevers, de meldpunten voor discriminatie in Vlaanderen en Wallonië en de Roze Huizen in Vlaanderen en Brussel om voldoende respondenten behorend tot een seksuele en/of genderminderheid te bekomen. We hebben geen duidelijk zicht in hoeverre deze oproep is opgevolgd. Om de instroom na te gaan, werd aan het einde van de vragenlijst gevraagd hoe de respondent op de hoogte was van het onderzoek.

d) Incentives

Respondenten werden tevens gemotiveerd door kans te maken op een geschenkbond wanneer men deelnam.

e) Andere

Tot slot werd in de (in)formele netwerken van het onderzoeksteam en het begeleidingscomité via mail eveneens een oproep gedaan om het onderzoek verder te verspreiden.

3. Resultaten

In dit hoofdstuk beschrijven we vooreerst de bekomen steekproef. Wie hebben we bevraagd (3.1)? Hoe verhoudt deze steekproef zich ten aanzien van de bevolking wonend in België? We gaan hierbij tevens in op de drop-outs en op de doorgevoerde inhoudelijke data-cleaning. In het volgende deel bespreken we de twee controlevariabelen die de discriminerende validiteit van de resultaten waarborgen. In het derde en laatste deel van dit hoofdstuk staan we uitgebreid stil bij de resultaten van de attitudes van de respondenten aangaande seksisme, holebifobie en transfobie en hun verschillende dimensies. We hebben hierbij uitgebreid aandacht voor verschillende demografische, psychologische, ideologische en sociale kenmerken van de respondenten.

We willen erop wijzen dat het voor zich spreekt dat we in de hier gepresenteerde respondentenanalyse en verdere rapportering alle bevindingen met de nodige nuance en kritische zin zullen benaderen, rekening houdend met de profielen van de respondenten (3.1.4) en de gebruikte methode en bijhorende beperkingen (zie 2.1.2).

3.1. Beschrijving van de steekproef

In wat volgt geven we een beschrijving van de steekproef bekomen na het afsluiten van de survey op 7 december 2013 (3.1.1). We gaan in een drop-out analyse na wanneer respondenten afhaakten bij het invullen van de vragenlijsten. Hoeveel tijd hadden de respondenten nodig om de vragenlijst in te vullen? Nadien beschrijven we het respondentenprofiel (3.1.3). Tot slot, gaan we na hoe deze steekproef zich verhoudt tot de bevolking wonend in België en wat dit betekent voor een mogelijke weging van de data bij de analyse en de interpretatie van de resultaten (3.1.4).

3.1.1. Algemene respons en drop-out analyse

De website werd van 7 oktober tot 7 december bezocht door iets meer dan 15000 bezoekers. In totaal werden er 8758 vragenlijsten opgestart. Uiteindelijk werden er 6063 vragenlijsten volledig ingevuld. Dit wil zeggen dat 31% die de vragenlijst startte deze uiteindelijk niet afronde.

Ondanks het enorme succes van het onderzoek met meer dan 8758 gestarte vragenlijsten moeten we vaststellen dat een aanzienlijk deel (+/- 31%) van de respondenten slechts gedeeltelijk de vragenlijst invulde en dus vroegtijdig afhaakte. We vermoeden dat een deel van hen enkel nieuwsgierig was (journalisten, leerkrachten, beleidsmedewerkers,...) die al dan niet beroepsmatig een kijkje wilden nemen in de vragen. Ook is het mogelijk dat respondenten die een eerste maal de vragenlijst startten en vroegtijdig stopten nadien de vragenlijst in een volgende sessie volledig invulden.

We nemen deze drop-outs onder de loep. In onderstaande tabel geven we een overzicht van het verloop van de drop-out. We geven het percentage en aantal respondenten dat elk deel van de vragenlijst beantwoordde. Dit doen we steeds aan de hand van de laatste vraag van elk deel.

Tabel 1: Verloop drop-out (n = 8758)

	Respondenten die dit deel beantwoordden (%)	Respondenten die dit deel beantwoordden (n)
Deel 1 Achtergrondvariabelen (1)	93,6	8198
Deel 2 Genderidentiteit	88,9	7786
Deel 3 Seksuele voorkeur	87,5	7660
Deel 4 Discriminerende validiteit	84,0	7353
Deel 5 SDO	79,8	6987
Deel 6 Genderisme	78,1	6838
Deel 7 Seksisme	73,3	6423
Deel 8 Holebifobie	71,3	6245
Deel 9 Transfobie	69,8	6114
Deel 10 Achtergrondvariabelen (2)	69,3	6068
Deel 11 Afsluitende vragen	68,9	6031

We zien dat een aanzienlijk deel van de opgestarte vragenlijsten zelfs niet verder werden ingevuld dan het eerste deel (dat verklaart het verschil tussen de 8758 starters en de 8198 die deel 1 van de achtergrondvariabelen invulden). Zoals reeds aangehaald vermoeden we dat een groot aantal mensen de vragenlijst uit nieuwsgierigheid en/of (beroepsmatige) interesse startte, maar nooit de intentie had deze effectief in te vullen.

We gingen na of er demografische en sociaal-economische verschillen waren vast te stellen tussen zij die de vragenlijst volledig invulden en zij die vroegtijdig de vragenlijst niet volledig invulden

Drop-out naar geslacht

Tabel 2 Drop-out naar geslacht (n = 8161)

Geboortegeslacht	% Volledig ingevuld
Man	71.4%
Vrouw	76.6%

Mannelijke respondenten verlieten iets vaker de vragenlijst vroegtijdig dan de vrouwelijke respondenten. Dit was een significant verschil (χ^2 : 22,630, $p \leq .001$).

Drop-out naar leeftijd

Er was een klein significant effect (β : 0.11, $\leq .001$) van leeftijd op het afronden van de vragenlijst. Hoe ouder de respondent was, hoe groter de kans dat deze de vragenlijst vroegtijdig stopzette.

Drop-out naar opleiding

Hoger opgeleiden vulden de vragenlijst significant vaker volledig in dan lager opgeleiden (χ^2 : 9.741, $p = .045$).

3.1.2. Datacleaning

De vragenlijst was voor iedereen vrij toegankelijk via de website www.beyondthebox.be. Deze lage drempel tot deelname heeft vermoedelijk wel als gevolg gehad dat niet iedereen met dezelfde ernstige houding de vragenlijst invulden. De niet geringe drop-out hierboven beschreven is hier waarschijnlijk eveneens een indicatie van. We hebben een rigoureuze datacleaning uitgevoerd om niet waarachtige resultaten uit de respons te filteren. Dit werd voornamelijk aan de hand van de antwoorden gegeven op open vragen gedaan. In totaal werden op deze manier een tiental respondenten uit de steekproef weerhouden.

Wanneer we van de respondenten die de vragenlijst volledig invulden de eindtijd van de begintijd aftrokken, bekwamen we de tijdsduur van de deelname. We stelden hier een vrije grote variatie vast. Respondenten besteedden gemiddeld 31 minuten aan het invullen van de vragenlijst (SD=77.05). Het minimum was 6 minuten. Er waren ook outliers (extreme waarden) die er zeer lang hebben over gedaan om de vragenlijst in te vullen. Zo was de langste tijdsduur meer dan 42 uur. We vermoeden dat dit echter niet de reële tijd is die de deelnemer in kwestie aan de vragenlijst besteedde. Wanneer we de outliers (minder dan 10 minuten en langer dan 2 uur) weglieten, kwamen we tot een gemiddelde van 25 minuten (SD=13.47).

Omdat dergelijke uitgebreide vragenlijst nooit betrouwbaar kan worden ingevuld in minder dan 10 minuten, werden de respondenten die minder dan 10 minuten besteedden aan het invullen van de vragenlijst, geweerd uit de vragenlijst (n=61).

In dit eindrapport werken we enkel met de volledig ingevulde vragenlijsten en die 10 minuten of meer besteedden aan het invullen van de vragenlijst. Gezien het beleidsvoorbereidend karakter van dit onderzoek, limiteren we de hier gepresenteerde resultaten tot respondenten woonachtig in België en minimum 16 jaar. We gaan kort in op deze twee criteria.

Tabel 3: Woonplaats respondenten (n = 8520)

	België	Buiten België
Woonplaats	7943	577
Woonplaats %	93,2	6,8

Het overgrote deel van de respondenten (93 %) woonde in België. In totaal startten 33 personen de vragenlijst, maar bleken jonger dan 16 jaar en werden bijgevolg geweerd uit het vervolg van de vragenlijst.

Aan de hand van bovenstaande criteria kwamen we uit op 5624 volledig ingevulde vragenlijsten.

3.1.3. Steekproefanalyse

a) Woonplaats

De vragenlijst was voor iedereen uit de drie Belgische gewesten toegankelijk in de taal van hun voorkeur (Engels, Frans of Nederlands). We tekenen volgende percentages op als we de respondenten naar gewest indelen.

Tabel 4: Respondenten naar regio (n = 5624)

Regio	% Respondenten
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	18.1
Vlaams Gewest	58.9
Waals Gewest	23.0

De respondenten konden zelf kiezen in welke taal ze de vragenlijst invulden. Een kleine minderheid koos voor de Engelstalige vragenlijst. In het Vlaamse en Waalse Gewest koos de overgrote meerderheid om de vragenlijst in te vullen in de eerste taal van dat gewest (zie het deel met bijlagen). Voor het meertalige Brussels Hoofdstedelijk Gewest stellen we volgende verdeling vast:

Tabel 5: Gekozen taal voor respondenten uit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (n = 5624)

Gekozen taal	% Respondenten Brussels Hoofdstedelijk Gewest	% Respondenten Vlaams Gewest	% Respondenten Waals Gewest
Engelstalig	3.9	1.1	1.1
Franstalig	80.5	3.1	0.7
Nederlandstalig	15.6	96	98.2

Stedelijkheid: We vroegen de respondenten wonende in het Vlaamse of Waalse Gewest of ze in een (centrum)stad woonden³. Zowel in het Vlaamse als in het Waalse Gewest woonde ongeveer 47% van de respondenten niet in stedelijk gebied. In Vlaanderen was er een relatief groot aandeel respondenten uit de stedelijke gebieden van Antwerpen (18.2%), Gent (11.7%) en in iets mindere mate Leuven (6.8%). In het Waalse Gewest was een groot aandeel respondenten afkomstig uit de stedelijke gebieden van Luik (20.6%), Namen (8.9%) en Charleroi (6.3%).

³ Centrumsteden volgens Stedenfondsdecreet van december 2002 & Steunpunt Werk en Sociale Economie

Tabel 6: Woonplaats en stedelijkheid, Vlaams Gewest (n: 3308) en Waals Gewest (n = 1295)

Vlaamse (centrum)stad	% Respondenten	Waalse (centrum)stad	% Respondenten
Aalst	0.8	Aarlen	1.5
Antwerpen	18.2	Charleroi	6.3
Brugge	2.2	Eupen	0.5
Genk	4.1	La Louvière	2.9
Gent	11.7	Luik	20.6
Hasselt	1.9	Bergen	4.7
Kortrijk	1.1	Nijvel	1.7
Mechelen	2.4	Namen	8.9
Leuven	6.8	Seraing	0.6
Oostende	0.7	Doornik	2.5
Roeselare	0.7	Verviers	2.2
Sint-Niklaas	1.4	Nee, ik woon niet in één van deze steden	47.5
Turnhout	1.0		
Nee, ik woon niet in één van deze steden	47.0		

Met het oog op verdere analyses maakten we een nominale variabele 'Woonplaats' aan waarbij alle respondenten die in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest of in één van de centrumsteden in het Vlaamse of Waalse gewest woonden, werden gehercodeerd als 'stedeling'. De overige respondenten woonden in ruraal gebied. Meer dan de helft van de bevroegden bleek in stedelijk gebied te wonen.

Tabel 7: Woonplaats en stedelijkheid (2) (n = 5620)

Woonplaats	% Respondenten
Stedelijk gebied	61.4
Ruraal gebied	38.6

b) Geboortegeslacht en genderidentiteit

We brachten verschillende aspecten van de genderidentiteit van de respondenten in kaart. Naast het geboortegeslacht vroegen we ook in hoeverre men zich herkent in de traditionele man- en vrouwrol(len) (ervaren genderrol), in hoeverre men zich al dan niet man en /of vrouw voelt (psychologisch genderbeleving) en hoe men zichzelf identificeert (zelfomschrijving). Op basis van deze variabelen werd een nieuwe variabele 'genderidentiteit' geconstrueerd die rekening houdt met de psychologische genderbeleving los van het geboortegeslacht. In wat volgt beschrijven we stapsgewijs de verschillende genderkenmerken van de respondenten.

Geboortegeslacht:

Tabel 8: Geboortegeslacht (n = 5624)

Geboortegeslacht	% Respondenten
Man	44.9%
Vrouw	55.1%

Respondenten geboren als vrouw waren iets meer vertegenwoordigd in de steekproef dan respondenten geboren als man. Wat dit mogelijk betekent voor verdere analyses en representativiteit tegenover de gehele Belgische bevolking bespreken we verder in dit rapport.

We peilden naar de aanwezigheid van interseksualiteit⁴. 24 respondenten (0.4%) gaven aan dat er bij hen een vorm van interseksualiteit was vastgesteld, 5% van de respondenten in de steekproef duiden aan dat ze niet wisten of dit het geval was. We peilden verder (deels ter controle) naar welke vorm van interseksualiteit er was vastgesteld. Aan de hand van de antwoorden stelden we echter vast dat de term interseksualiteit breed werd geïnterpreteerd (genderidentiteit, seksuele voorkeur) en niet enkel als een medische omstandigheid. Voorbeelden van antwoorden:

« Je fais partie de ce qu'on appelle le troisième sexe, je ne me sens ni femme, ni homme. »

« Lesbisch contact. »

Ervaren genderrol:

We vroegen de respondenten in hoeverre men de interesses, rollen, houding en manieren had die traditioneel als mannelijk/vrouwelijk worden benoemd. Respondenten geboren als man kregen eerst de vraag naar de mannelijke genderrol en in tweede instantie de vraag naar de vrouwelijke genderrol. Voor respondenten geboren als vrouw gebeurde dit net andersom.

Respondenten geboren als man:

Kunt u aangeven in hoeverre u van zichzelf vindt dat u interesses, rollen, houding en manieren hebt die traditioneel als mannelijk worden benoemd?

Tabel 9: Mannelijke genderrol (%), geboortegeslacht man (n = 2523)

1 Helemaal niet	2	3	4	5	6	7 Helemaal wel
1.8	4.3	8.2	17.8	30.9	22.4	14.5

Kunt u aangeven in hoeverre u van zichzelf vindt dat u interesses, rollen, houding, en manieren hebt die traditioneel als vrouwelijk worden benoemd?

Tabel 10: Vrouwelijke genderrol (%), geboortegeslacht man (n = 2523)

1 Helemaal niet	2	3	4	5	6	7 Helemaal wel
13.3	29.6	23.5	18.4	9.7	3.2	1.9

⁴ Definitie van interseksualiteit die de respondenten kregen: 'Bij interseksualiteit vertoont een lichaam zowel mannelijke als vrouwelijke geslachtskenmerken'.

Ongeveer 15% van de respondenten geboren als man gaf aan dat ze zich in mindere mate traditionele mannelijke kenmerken hebben (categorieën 1, 2, 3 bij mannelijke genderrol) én in meerdere mate traditionele vrouwelijke kenmerken (categorieën 5, 6, 7 bij vrouwelijke genderrol).

Respondenten geboren als vrouw:

Kunt u aangeven in hoeverre u van zichzelf vindt dat u interesses, rollen, houding en manieren hebt die traditioneel als vrouwelijk worden benoemd?

Tabel 11: Vrouwelijke genderrol (%), geboortegeslacht vrouw (n = 3101)

1 Helemaal niet	2	3	4	5	6	7 Helemaal wel
1.5	5.0	9.0	19.8	31.9	21.3	11.3

Kunt u aangeven in hoeverre u van zichzelf vindt dat u interesses, rollen, houding, en manieren hebt die traditioneel als mannelijk worden benoemd?

Tabel 12: Mannelijke genderrol (%), geboortegeslacht vrouw (n =3101)

1 Helemaal niet	2	3	4	5	6	7 Helemaal wel
8.5	29.5	25.4	21.8	10.7	2.4	1.2

Bij de respondenten geboren als vrouw constateerden we gelijkaardige cijfers. Ongeveer 15% van hen gaf te kennen dat ze in mindere mate of helemaal geen traditioneel vrouwelijke kenmerken hadden (categorieën 1, 2, 3 bij 'vrouwelijke genderrol') én in meerdere mate traditioneel mannelijke (categorieën 5, 6, 7 bij 'mannelijke genderrol').

Aan de hand van twee schalen kwamen we tot **één continue variabele 'genderrol'** voor elke respondent. Deze duidt in hoeverre men de traditionele genderrol zei aan te nemen (hoe hoger, hoe meer men aanleunt bij de traditionele man, hoe lager hoe meer men aanleunt bij de traditionele vrouw).

Psychologische genderbeleving:

Respondenten geboren als man kregen eerst de vraag naar de mannelijke genderbeleving en in tweede instantie de vraag naar de vrouwelijke genderbeleving. Voor respondenten geboren als vrouw gebeurde dit net andersom.

Respondenten geboren als man:

Kunt u aangeven in hoeverre u zich psychisch man voelt?

Tabel 13: Mannelijke genderbeleving(%), geboortegeslacht man (n = 2523)

1 Helemaal niet	2	3	4	5	6	7 Helemaal wel
2.4	2.2	2.4	5.6	12.8	26.5	47.8

Kunt u aangeven in hoeverre u zich psychisch vrouw voelt?

Tabel 14: Vrouwelijke genderbeleving (%), geboortegeslacht man (n = 2523)

1 Helemaal niet	2	3	4	5	6	7 Helemaal wel
51.8	27.0	8.8	5.3	2.8	1.4	2.0

In vergelijking met de ervaren genderrol bleek er een geringer aandeel van de respondenten geboren als man de eigen genderbeleving in meer of mindere mate verschillend te omschrijven dan het geboortegeslacht: 7% voelde zich niet of in mindere mate man (categorieën 1, 2, 3 bij 'mannelijke genderbeleving') en 6.2% voelde zich in meerdere mate vrouw (categorieën 5, 6, 7 bij 'vrouwelijke genderbeleving').

Respondenten geboren als vrouw:

Kunt u aangeven in hoeverre u zich psychisch vrouw voelt?

Tabel 15: Vrouwelijke genderbeleving, geboortegeslacht vrouw (n = 3101)

1 Helemaal niet	2	3	4	5	6	7 Helemaal wel
1.2	1.6	3.1	6.9	16.9	27.2	43.0

Kunt u aangeven in hoeverre u zich psychisch man voelt?

Tabel 16: Mannelijke genderbeleving, geboortegeslacht vrouw (n = 3101)

1 Helemaal niet	2	3	4	5	6	7 Helemaal wel
48.6	30.7	9.9	6.2	2.2	0.8	0.6

Ook bij de respondenten geboren als vrouw waren kleinere percentages respondenten die zich anders dan hun geboortegeslacht voelden. Een 5.9% van de respondenten geboren als vrouw voelde zich minder of helemaal geen vrouw (categorieën 1, 2, 3 bij 'vrouwelijke genderbeleving') en 3.6% voelde zich eerder of helemaal man (categorieën 5, 6, 7 bij 'mannelijke genderbeleving').

Aan de hand van twee schalen met betrekking tot genderbeleving kwamen we tot één continue variabele 'genderidentiteit'. Deze duidt in hoeverre men zei zich te voelen zoals het geboortegeslacht (hoe hoger, hoe meer men zich man voelt, hoe lager hoe meer men zich vrouw voelt).

Zelfomschrijving:

Aan de hand van bovenstaande schalen hebben we een indicatie gekregen in hoeverre de traditionele genderrol en de psychologische genderbeleving al dan niet overeenkomen met hun geboortegeslacht. We vroegen de respondenten vervolgens hoe ze zich zelf zouden omschrijven.

Ook hier maakten we opnieuw een onderscheid naargelang het geboortegeslacht.

Hoe identificeert u zichzelf op dit moment?

Tabel 17: Gender, zelfomschrijving, geboortegeslacht man (n = 2523)

Geboortegeslacht: Man	% Respondenten
Man	93.3
Vrouw	1.6
Man die aan travestie doet	0.9
Genderqueer, polygender, genderfluïde	0.9
Transvrouw	1.1
Anders,...	1.7
Ik weet het niet	0.5

Tabel 18: Gender, zelfomschrijving, geboortegeslacht vrouw (n = 3101)

Geboortegeslacht: Vrouw	% Respondenten
Vrouw	95.2
Man	0.5
Vrouw die aan travestie doet	0.1
Genderqueer, polygender, genderfluïde	1.6
Transman	0.5
Anders, ...	1.6
Ik weet het niet	0.5

Respondenten die als man geboren waren, omschreven zich vaker anders dan hun geboortegeslacht (6.7%) dan respondenten geboren als vrouw (4.8%). De antwoordoptie 'anders' werd verhoudingsgewijs vaak aangeduid. Een blik op deze open antwoorden toonde enerzijds aan dat er een deel van de respondenten het moeilijk vond zich in één enkel hokje te stoppen en anderzijds dat het begrip de identificering op het vlak van gender wel eens werd verward met identificering op het vlak van seksuele voorkeur. Voorbeelden van antwoorden waren: 'Zoekend', 'Humain', 'Gay', 'Agender, genderloos',..... Indien mogelijk hercodeerden we deze antwoorden tot de bestaande opgegeven categorieën.

Nieuwe variabele Genderidentiteit

Aan de hand van de variabelen mannelijke en vrouwelijke genderbeleving en de zelfomschrijving werd de discrete variabele 'Gender' aangemaakt. Deze variabele hebben we in de analyses gebruikt naast de variabele geboortegeslacht: voelt men zich man of vrouw (ongeacht het geboortegeslacht) of voelt men zich genderincongruent?

Tabel 19: Gender (n = 5624)

Gender	% Respondenten
Voelt zich man	43.2
Voelt zich vrouw	54.2
Genderincongruent	2.6

Respondenten wiens geboortegeslacht overeenkwam met de variabele 'Gender' werden als cisgender geklasseerd. Respondenten wiens geboortegeslacht niet overeenkwam met de variabele 'Gender' werden als transgender geklasseerd. Respondenten die geen duidelijk genderbeleving als man of vrouw hadden, werden genderincongruent benoemd.

Tabel 20: Verhouding Cis-/transgender (n = 5624)

	% Geboren als man	% Geboren als vrouw
Cisgender	94.1	95.8
Transgender	3.8	1.1
Genderincongruent	2.1	3.1

We hebben in de analyses de volgende drie variabelen gebruikt: een biologische (geboortegeslacht), een psychologische (genderidentiteit) en een sociale (genderrol). Deze drie variabelen correleerden sterk met elkaar. Dit kon mogelijk het probleem van multicollineariteit met zich meebrengen (Van Bavel, 2006). De steekproef was echter groot genoeg om alsnog significante effecten van de drie variabelen afzonderlijk te kunnen onderscheiden. Dit heeft ons de mogelijkheid gegeven zeer specifieke en unieke effecten op het vlak van de geslacht en gender te onderkennen.

c) Leeftijd

De jongste respondenten waren 16 jaar oud, aangezien dit de minimumleeftijd voor deelname was. De oudste respondent was 83. De gemiddelde leeftijd was 33.69 jaar (SD = 13.36). We stelden ook een opvallend groot aantal 'missings' vast. Wanneer we de leeftijd van de respondenten respectievelijk volgens kwartielen en generaties bestuderen, krijgen we volgende verdelingen.

Per kwartiel:

Tabel 21: Leeftijd volgens kwartielen (n = 5106)

Kwartiel	Leeftijdsgrens
1 ^e kwartiel	23 jaar
2 ^e kwartiel	30 jaar
3 ^e kwartiel	41 jaar

Bovenstaande tabel geeft aan dat een vierde van de respondenten 23 jaar of jonger was, de helft van de respondenten was ouder dan 30 jaar en een vierde was ouder dan 42 jaar.

Volgens generatie:

Tabel 22: Respondenten volgens generatie (n = 5106)

Generatie	% Respondenten
Generatie Y (16 – 26 jaar)	37.5
Pragmatische generatie (27 – 41 jaar)	37.4
Generatie X (42 – 56 jaar)	17.0
Generatie babyboom (> 57 jaar)	8.0

Bovenstaande cijfers en tabellen duiden op een vrij jonge steekproef. We bespreken mogelijke gevolgen voor verdere analyses en representativiteit verderop in dit rapport (zie 3.1.4).

Leeftijd volgens geboortegeslacht: Wanneer we een onderscheid maken tussen de generaties naar geboortegeslacht, was er een significant verschil (Chi²: 69.111, p≤.000). Vrouwen waren meer vertegenwoordigd in de jongere generaties en mannen meer in de oudere generaties.

Tabel 23: Generatie volgens geboortegeslacht (n = 5106)

Generatie	% Man	% Vrouw
Generatie Y (16 – 26 jaar)	38.4	61.6
Pragmatische generatie (27 – 41 jaar)	44.9	55.1
Generatie X (42 – 56 jaar)	50.5	49.5
Generatie babyboom (> 57 jaar)	57.3	42.7

Wanneer we een regressie uitvoeren met het geboortegeslacht als onafhankelijke variabele en leeftijd als afhankelijke was er eveneens een significant effect van het geboortegeslacht op leeftijd (β : -0.124, p≤.000): de mannen in de steekproef waren gemiddeld ouder dan de vrouwen.

d) Opleidingsniveau en werkstatus

Opleidingsniveau:

Het opleidingsniveau kan een belangrijke indicator zijn voor de sociaal-economische positie van de respondenten. We vroegen dan ook vooraan in de vragenlijst naar het behaalde opleidingsniveau of de opleiding waar men op dat moment aan bezig was aan de hand aan bezig was, gebruik makend van de ISCED-schaal⁵.

⁵ International Standard Classification of Education, UNESCO

Tabel 24: Opleidingsniveau (ISCED) (n = 5624)

Opleidingsniveau (ISCED)	% Respondenten
Lager secundair	5.2
Hoger secundair	23.3
Post-secundair niet-hoger onderwijs	2.6
Hoger niet-universitair	29.9
Universitair	39.0

We hercodeerden deze variabelen tot een dichotome variabele: 'laag opgeleid' en 'hoog opgeleid' door middel van CISCED-schaal waarbij 'lager secundair', 'hoger secundair' en 'post-secundair niet-hoger onderwijs' worden gehercodeerd tot 'laag opgeleid' en 'hoger niet-universitair' en 'universitair' worden gehercodeerd tot 'hoogopgeleid'. Na deze hercodering stelden we vast dat iets meer dan 30% van de respondenten laag opgeleid was en bijna 70% hoogopgeleid was (deze tabel vindt u in het deel met bijlagen).

Opleidingsniveau volgens geboortegeslacht: Wanneer we een onderscheid maakten in het opleidingsniveau naar geboortegeslacht bleken vrouwen in de steekproef significant hoger geschoold te zijn dan de mannen (χ^2 : 20.330, $p \leq .001$ (ISCED) en 13.245, $p \leq .001$ (CISCED)). Zie het deel met bijlagen voor de bijhorende tabellen 5 en 6.

Opleidingsniveau volgens leeftijd: Laagopgeleiden bevonden zich meer bij de oudere generatie en in iets mindere mate bij de jongste generatie (-24 jaar) (χ^2 : 370.968, $p \leq .001$ (ISCED) en 192.534, $p \leq .001$ (CISCED)). De bijhorende kruistabel vindt u terug in het deel met bijlagen.

Activiteitstatus:

Naast het opleidingsniveau kan de activiteitstatus eveneens een indicator zijn van de sociaal-economische positie van de respondent. Bijna 60% van de respondenten was op het moment van de bevraging aan het werk. 1 op de 4 volgde een opleiding, bijna 5% is werkloos en nog eens bijna 5% was met pensioen. Wanneer we enkel de 'actieve bevolking' nemen, dus zij die niet studeren of op pensioen zijn, was er een verhouding van 9 werkenden op 10 en 1 op 10 respondenten die werkloos of arbeidsongeschikt was. De tabellen vindt u terug in het deel met bijlagen (tabel 8 en 9).

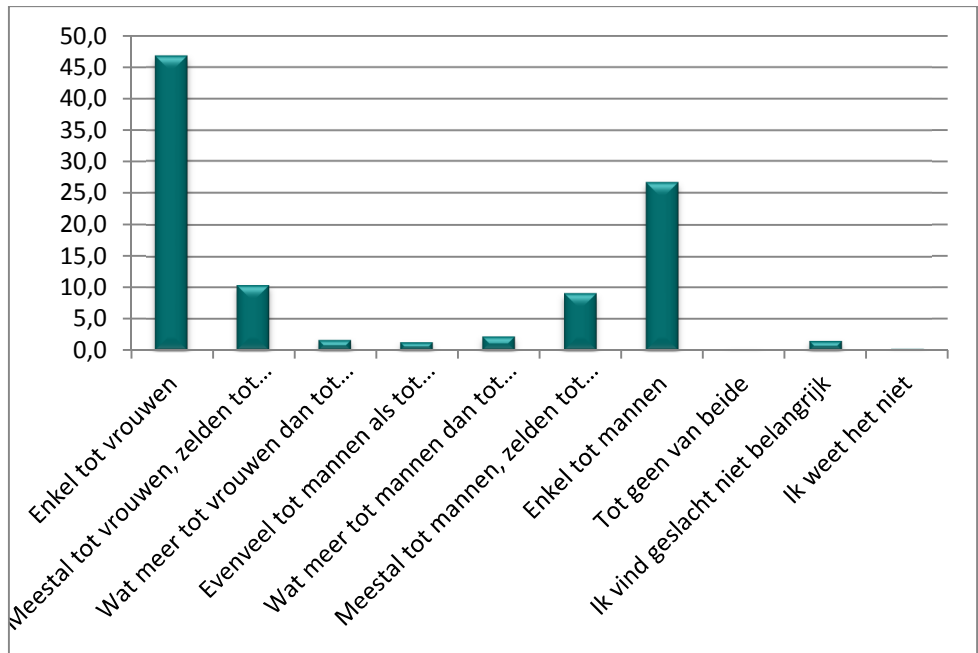
e) Seksuele voorkeur

Aan de hand van drie vragen peilden we naar de seksuele voorkeur van de respondenten (zie 2.1.3). We vroegen in hoeverre men zich seksueel aangetrokken voelde tot mannen en/of vrouwen, of men al dan niet met mannen en/of vrouwen seksueel contact had gehad en hoe men de eigen seksuele voorkeur zou beschrijven. Antwoordopties liepen van 1 ('Exclusief heteroseksueel') tot 7 ('Exclusief homoseksueel/lesbisch'), aangevuld met 8 ('Aseksueel'), 9 ('Ik vind geslacht niet belangrijk'), 10 ('Ik weet het niet') en 11 ('Andere, ...'). Bij deze laatste antwoordcategorie hadden de respondenten de mogelijkheid hun seksuele identiteit vrij te omschrijven. Deze antwoorden werden geanalyseerd en indien mogelijk ge(her)codeerd.

We hebben, zoals reeds besproken, bij seksuele voorkeur een onderscheid gemaakt naar gender en niet naar geboortegeslacht. We bespreken apart de seksuele voorkeur van mannen (cis- en

transmannen), vrouwen (cis- en transvrouwen) en zij die genderincongruent zijn. De tabellen met de percentages vindt u terug in het deel met bijlagen.

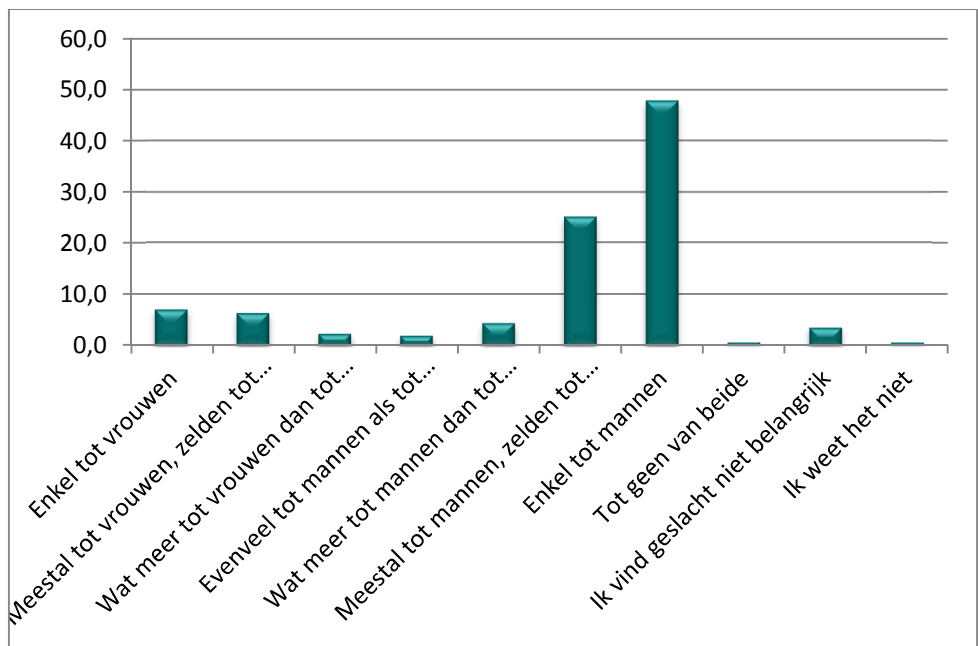
Seksuele aantrekking bij mannen (cis- en transmannen):

Figuur 1: Seksuele aantrekking, mannen (n = 2428)

Iets minder dan de helft van de mannen gaf aan zich uitsluitend aangetrokken te voelen tot vrouwen. Bijna 30% zei zich enkel tot mannen aangetrokken te voelen.

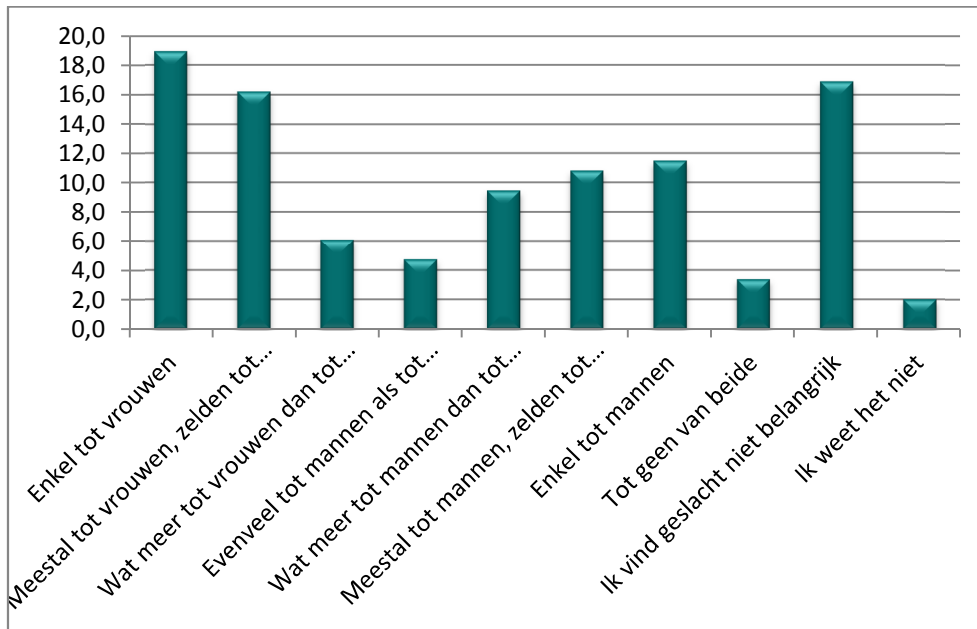
Seksuele aantrekking bij vrouwen (cis- en transvrouwen):

Figuur 2: Seksuele aantrekking, vrouwen (n = 3048)

Bij de respondenten geboren als vrouw voelde bijna de helft zich enkel tot mannen aangetrokken. Minder dan 10% zei zich enkel tot vrouwen aangetrokken te voelen. Het aandeel dat zich meestal tot mannen aangetrokken voelde en zelden tot vrouwen was relatief groot (meer dan 25%) in vergelijking met de groep respondenten geboren als man.

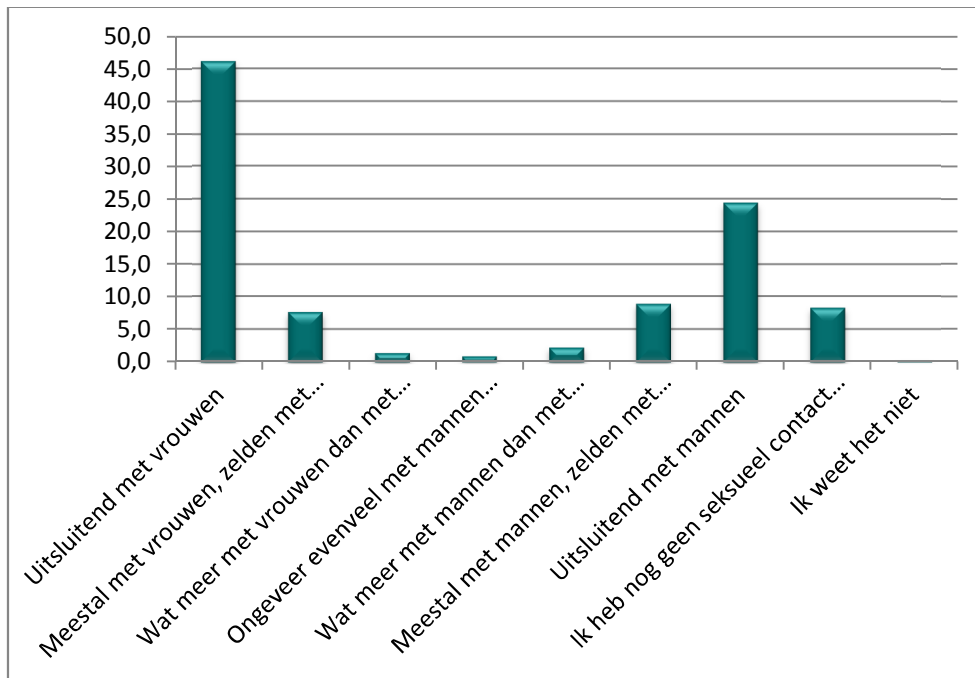
Seksuele aantrekkling bij genderincongruente respondenten:

Figuur 3: Seksuele aantrekkling, genderincongruent (n = 148)

Aan de hand van de verschillende schalen omtrent genderidentiteit bleek dat een klein deel (n = 148) van de respondenten zich noch man, noch vrouw voelde. Wanneer we de seksuele aantrekkling van deze groep nader bekijken, stelden we een heel diffuus beeld vast waarbij een grote groep (tussen de 20% en 30%) zich aangetrokken voelde tot alleen of voornamelijk tot een bepaald geslacht, maar het aandeel dat bijvoorbeeld geslacht niet belangrijk vond opvallend groter was (16%) dan bij respondenten met een duidelijke genderidentiteit (bij mannen 1.5% en vrouwen 3.5%).

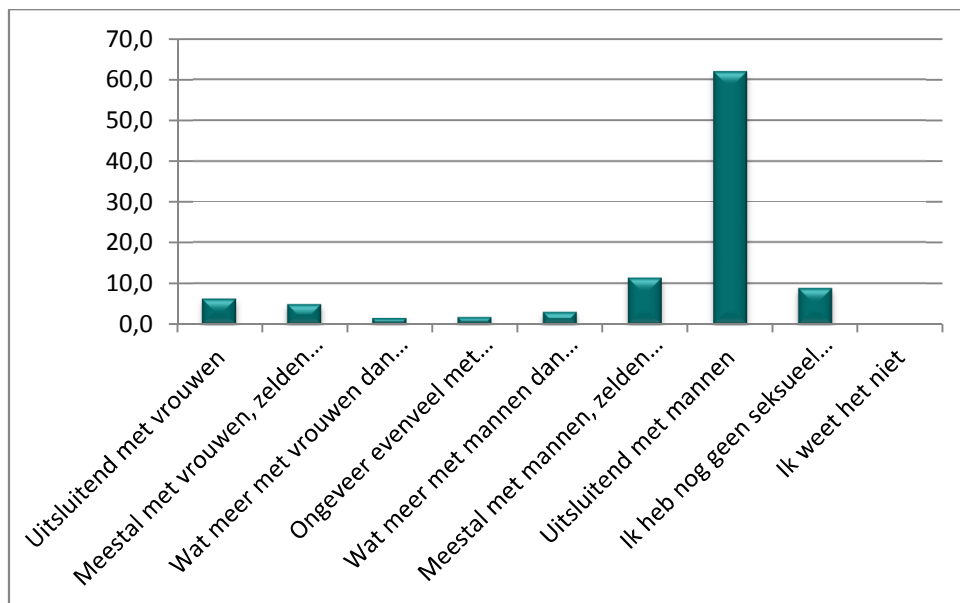
Seksueel gedrag bij mannen (cis- en transmannen):

Figuur 4: Seksueel gedrag, mannen (n = 2428)

Voor het seksueel gedrag tekenden we gelijkaardige percentages op voor de mannelijke respondenten als bij aantrekking. Enkel het relatief groot aandeel (meer dan 8%) respondenten dat nog geen seksueel contact had gehad, viel hier op. Dit was te verklaren door de relatief jonge steekproef.

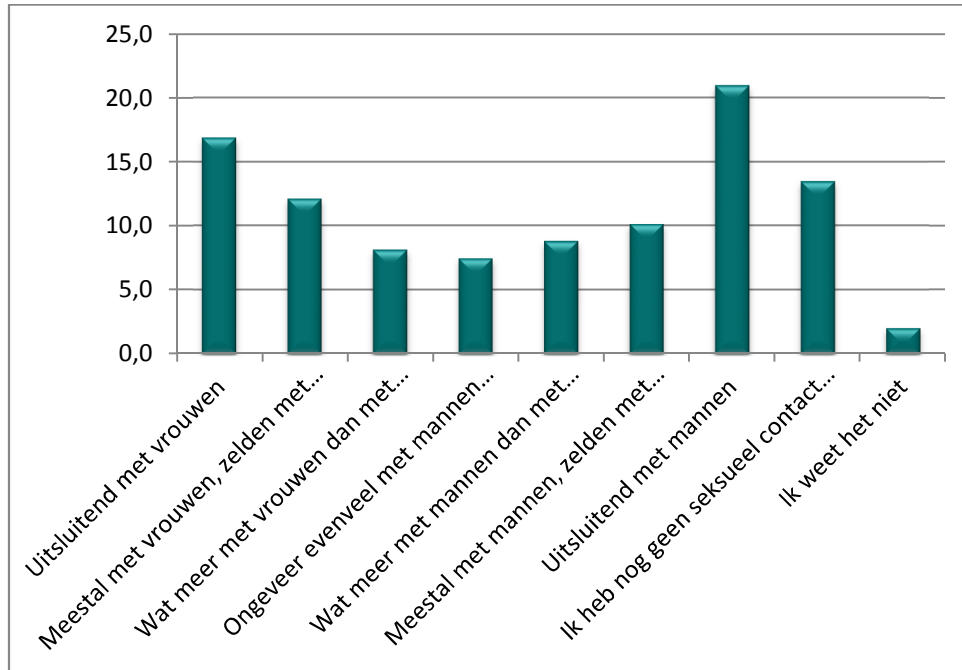
Seksueel gedrag bij vrouwen (cis- en transvrouwen):

Figuur 5: Seksueel gedrag, vrouwen (n = 3048)

Meer dan 60% van de respondenten geboren als vrouw had uitsluitend met mannen seksueel contact gehad. Dit was opvallend meer dan het aandeel mannen dat uitsluitend met vrouwen seksueel contact heeft gehad (45.4%). Bijna 10% had nog geen seksueel contact gehad. Meer dan 16% gaf aan dat ze het geslacht van hun partner niet belangrijk vinden.

Seksueel gedrag bij genderincongruente respondenten:

Figuur 6: Seksueel gedrag, genderincongruent (n = 148)

Bij de respondenten die zich niet duidelijk man of vrouw voelen, was er opnieuw een diffuus beeld. De twee groepen die eerder voornamelijk seksueel contact hadden gehad met één van de geslachten waren bijna even groot, maar de groep die zo goed als evenveel seksueel contact had met mannen als met vrouwen was opvallend groter (7.4%) dan bij de vrouwelijke (1.8%) en mannelijke respondenten (0.9%).

Zelfomschrijving:

Een derde aspect van seksuele voorkeur betreft de zelfomschrijving van de respondenten. De respondenten omschreven aan de hand van een cijfer hun eigen seksualiteit. Hieronder geven we een overzicht aan de hand van de genderidentiteit.

Tabel 25: Zelfomschrijving seksuele voorkeur (n = 5624)

Zelfomschrijving	% Voelt zich man	% Voelt zich vrouw	% Voelt genderincongruent
1 Exclusief heteroseksueel	46.7	55.3	12.2
2	8.6	17.4	4.1
3	2.9	4.5	3.4
4 Biseksueel	2.4	3.2	10.8
5	1.1	1.2	4.7
6	5.4	3.3	7.4
7 Exclusief homoseksueel / lesbisch	29.8	9.3	27.0
8 Aseksueel	1.0	1.4	7.4
9 Ik vind geslacht niet belangrijk (pan-, omni-seksueel)	1.1	2.2	15.5
10 Ik weet het niet	0.8	1.5	4.7
11 Andere...	0.2	0.6	2.7

We stellen gelijkaardige tendensen vast als bij de variabelen seksuele aantrekking en gedrag: een grotere groep mannen benoemt zichzelf als 'exclusief homoseksueel' (29.8%) in vergelijking met de groep vrouwen die zichzelf als exclusief lesbisch omschreef (9.3%). De vrouwen omschreven zich vaker als 'exclusief heteroseksueel' (55.3%). Al was het percentage vrouwen die haar seksualiteit een cijfer 2 gaf niet gering (17.4%). Bij de genderincongruente respondenten keerde het diffuse beeld terug dat we reeds opmerkten bij seksuele aantrekking en gedrag. Een grote groep omschreef zichzelf als 'exclusief homoseksueel/lesbisch' (27%). De groep die zichzelf als 'biseksueel' omschreef was het hoogst in de genderincongruente respondenten (10.8% ten aanzien van 2.4% mannen en 3.2% vrouwen). Ook het relatief grote aandeel respondenten dat in deze groep aangaf geslacht niet belangrijk te vinden viel op. Deze verschillen tussen de genderincongruente respondenten en de overige respondenten waren significant (χ^2 : 758.512, $p \leq .000$).

Seksuele voorkeur en leeftijd: Het verschil in seksuele voorkeur tussen mannen en vrouwen, namelijk dat vrouwen zich minder uitgesproken positioneerden als hetero- of lesbisch, maar eerder kozen voor een tussenliggend cijfer, viel op. Vrouwen positioneerden zich minder dan mannen in de uiterste waarden van de schalen. Deze bevindingen komen overeen met onder meer resultaten uit Nederlands en ander internationaal onderzoek die tot de vaststelling kwamen dat biseksualiteit meer voorkomt bij vrouwen (G. M. Herek, Norton, Allen, & Sims, 2010; Keuzenkamp et al., 2012). We gingen na of hierbij een leeftijdseffect speelde. De hypothese was dat voornamelijk jongere vrouwen zichzelf seksueel ambivalent zouden omschrijven en deze ambivalentie bij oudere vrouwen minder speelt. We stoelden deze hypothese op het feit dat biseksualiteit bij vrouwen in de hedendaagse (pop)cultuur regelmatig wordt geëtaleerd als een erotische fantasie van heteroseksuele mannen (Hamilton, 2007; Jenefsky & Miller, 1998; Megan & McCarthy, 2012). Wanneer we de vrouwelijke respondenten kruisten volgens generatie en seksuele voorkeur (a.h.v. de zelfomschrijving) vonden we een significante correlatie (χ^2 : 194.276, $p \leq .001$). Waar bij de oudere generaties het merendeel van de vrouwen zichzelf als exclusief heteroseksueel omschreef, was dit bij de jongste generatie

(generatie Y) niet het geval. Iets minder dan de helft van de vrouwelijke respondenten omschreef zichzelf als heteroseksueel, meer dan 1 op 4 zei zich te bevinden tussen biseksueel en heteroseksueel. Ter controle deden we dezelfde oefening voor de mannelijke respondenten. We zagen dezelfde tendens bij mannen, maar deze was veel minder uitgesproken (χ^2 : 85.005, $p \leq .001$). Het verschil tussen de generaties in seksuele zelfomschrijving was dus opvallend minder groot bij de mannelijke respondenten dan bij de vrouwelijke. We kunnen stellen dat de grotere fluiditeit van de seksuele voorkeur van de vrouwelijke respondenten voornamelijk wordt verklaard door de jongste generatie in onze steekproef en dat dit bij mannen veel minder het geval was. Dit verschil in seksuele voorkeur tussen vrouwen en mannen en binnen generaties onder vrouwen is niet ongekend (Baumeister, 2000; Peplau & Garnets, 2000). Mogelijke oorzaken en nuances hierin liggen echter buiten de reikwijdte van dit onderzoek.

Dichotome variabele hetero – holebi: Bovenstaande informatie is zeer rijk en geeft ons een zeer genuanceerd beeld. Met het oog op zinvolle analyses maakten we een variabele aan met drie categorieën: hetero, holebi en anders. We identificeren iemand als holebi wanneer hij of zij aangaf zichzelf als homo/ lesbisch, biseksueel of als meer homo/lesbisch dan heteroseksueel te benoemen en/of wanneer hij/zij aangaf minstens evenveel seksueel aangetrokken te worden door personen van hetzelfde geslacht als door personen van het andere geslacht en/of wanneer hij/zij aangaf minstens evenveel seksuele contacten te hebben gehad met personen van hetzelfde als van het andere geslacht. Onder ‘Anders’ brachten we iedereen onder die op minstens één van de drie reeds beschreven variabelen (aantrekking, gedrag en zelfomschrijving) niet binnen 7-puntenschaal antwoordde en maakten abstractie van het al dan niet holebiseksuele voorkeuren op andere schalen.

Voor de eerste twee categorieën (hetero of holebi) hebben we in het vervolg van dit onderzoek meermaals in de analyses gebruikt. We geven hier alvast een verdeling mee.

Tabel 26: Seksuele voorkeur (n = 5624)

Seksuele voorkeur	% Respondenten
Hetero	65.9
Holebi	27.7
Anders	6.4

Het grote aantal missings (n = 162) kan verklaard worden door het relatief grote aantal respondenten die bepaalde vragen waarop deze samengestelde variabele steunt niet of onvolledig beantwoorde.

f) Minderheidsgroepen

We gingen na in hoeverre verschillende groepen die numeriek – en maatschappelijk – een minderheid van de samenleving vormen, aanwezig waren in de steekproef.

Tabel 27: Behoren tot een minderheidsgroep (n = 5568)

Lid van een minderheidsgroep	% Respondenten
Etnische minderheidsgroep	2.9
Religieuze minderheidsgroep	2.2
Seksuele minderheidsgroep (homo, bi of lesbisch)	27.5
Minderheidsgroep door transgender te zijn	2.2
Minderheidsgroep door een handicap	3.0
Andere minderheidsgroep,....	3.0
Geen enkele minderheidsgroep	50.6
Weet ik niet	7.6

De meerderheid van de respondenten behoorde niet tot één of meerdere minderheidsgroepen. De grootste minderheidsgroep in de steekproef was die van de seksuele minderheid (homo, bi of lesbisch zijn). Niet iedereen die na de hercategorisatie werd gelabeld als holebi of transpersoon rekende zich ook tot een seksuele minderheid (13.8% van de holebi's) en/of minderheid als transgender (34.1% van de transgenders).

We vroegen per groep hoe belangrijk men dit feit vond dat men tot een een minderheidsgroep behoorde. De respondenten lid van een religieuze minderheidsgroep kenden gemiddeld het grootste belang toe aan hun lidmaatschap van deze groep.

We vroegen ook naar de levensbeschouwelijke visie van de respondenten.

Tabel 28; Religieuze levensbeschouwing (n = 5624)

Religieuze levensbeschouwing	% Respondenten
Christendom	31.7
Hindoeïsme	0.1
Jodendom	0.2
Islam	1.4
Boeddhisme	1.3
Andere	4.3
Geen	61.0

2.325 respondenten gaven aan een religieus geïnspireerde levensbeschouwelijke visie te hebben. Bij het overgrote deel van deze respondenten was deze christelijk. De antwoorden onder d 'Andere' hercodeerden we indien mogelijk. We maakten een dichotome variabele 'levensbeschouwelijke visie' (religieus/areligieus) aan (respectievelijk 41% en 59%).

Naast het feit of men zelf behoorde tot één of meerdere minderheidsgroepen, waren we ook geïnteresseerd in hoeverre men contact had met personen uit één of meerdere vernoemde groepen. De overgrote meerderheid had sociaal contact met mensen uit één of meerdere minderheidsgroepen (90%). Enkel transgenders bleken minder in de sociale kring van de respondenten voor te komen (19.4%). Onze steekproef bleek een meer diverse sociale omgeving te hebben dan de steekproef van Eurobarometer waar deze vraag eveneens werd gesteld.

Tabel 29: Contact met minderheidsgroepen (n = 5624)

Ik heb familie, vrienden, kennissen en/of collega's die (%)	
Een ander etnische origine hebben dan de mijne	78.8
Homo-of bi man zijn	84.9
Lesbisch of bi vrouw zijn	78.0
Een handicap hebben	66.2
Een andere religie of overtuiging hebben dan de mijne	87.1
Transgender zijn	19.4

g) Kennisname met het onderzoek?

Ter afsluiting waren we geïnteresseerd hoe men kennis had genomen van het onderzoek.

Tabel 30: Kennis genomen van het onderzoek (n = 5624)

Hoe heeft u over dit onderzoek vernomen?	% Respondenten
Via de universiteit	3.0
Via de overheid	1.1
Via de media	41.0
Van een aankondiging op een website, online forum of mailing lijst van een organisatie	17.5
Via een familielid, vriend, collega of kennis	13.8
Via het reguliere internet	12.8
Via de flyer	0.6
Via sociale media (gehercodeerd uit 'Andere')	3.8
Via school (gehercodeerd uit 'Andere')	5.0
Anders (leg uit a.u.b.):...	1.4

41% van de respondenten was op de hoogte van het onderzoek via de media. Een tweede belangrijk kanaal waren de aankondigingen via websites, online forums of via mailing van organisaties en met uitbreiding het bredere reguliere internet. Ook de zogenaamde 'mond-aan-mond-reclame' via sociale contacten bleek belangrijk te zijn. Het aandeel 'andere' was relatief groot (meer dan 1 op 10). Uit een verdere codering bleek vooral dat sociale media (Facebook en Twitter) en de school belangrijke kanalen waren. Dit laatste is waarschijnlijk deels een verklaring waarom we tot zulke jonge steekproef zijn gekomen. Verder vermoeden we dat enkele categorieën (deels) overlappen en niet door iedereen op dezelfde manier waren geïnterpreteerd.

h) Redenen tot deelname?

Ten slotte waren we geïnteresseerd waarom men had deelgenomen aan het onderzoek.

Tabel 31: Reden tot deelname (n = 5595)

Waarom heeft u deelgenomen aan deze enquête?	% Respondenten
Omdat ik begaan ben met het thema van gelijke kansen.	65.7
Omdat ik begaan ben met de rechten van holebi's.	52.4
Omdat ik begaan met de rechten van transgenders.	31.1
Omdat ik door mijn deelname het beleid mee wil sturen.	43.7
Omdat ik het belangrijk vind mijn mening kenbaar te maken.	49.0
Omdat ik kans wil maken op één van de geschenkbonnen.	10.3
Anders (leg uit a.u.b.):...	7.9

De belangrijkste redenen om deel te nemen aan het onderzoek bleken de bekommernis ten aanzien van gelijke kansen (al dan niet ten aanzien van bepaalde groepen) en het uiten van de eigen mening om zo al dan niet het beleid mee te sturen. Vooral deze eerste reden is belangrijk om de resultaten verder in dit rapport met de nodige nuance te bekijken. Het mag duidelijk zijn dat een groot deel van de respondenten uit een zekere bezorgdheid inzake één of meer van de behandelende thema's deelnam.

3.1.4. Evaluatie van de steekproef en de mogelijkheid tot wege van de data

We hebben de steekproef beschreven aan de hand van verschillende demografische en sociale variabelen. In hoeverre komt de steekproef overeen met de populatie in België? We vergelijken de steekproef voor de variabelen geboortegeslacht, leeftijd en opleidingsniveau met de populatie in België. We gaan ook na of we mogelijke verschillen tussen de steekproef en de populatie door middel van wegingscoëfficiënten kunnen opheffen.

a) De steekproef naar woonplaats

Tabel 32: Steekproef naar woonplaats (n = 5624)

Regio	% Steekproef	% Populatie ⁶	Wegingscoëfficiënt
Brussels Hoofdstedelijke Gewest	18.1	10.4	0.57
Vlaams Gewest	58.9	57.5	0.98
Waals Gewest	23.0	32.1	1.39

We stelden een oververtegenwoordiging vast van respondenten wonende in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en een ondervertegenwoordiging van respondenten uit het Waalse Gewest. Vermoedelijk is de oververtegenwoordiging van Brusselaars mede te wijten aan het feit dat één van de drie opdrachtgevers van deze studie het Brussels Gewest en de Brussels Staatssecretaris voor Gelijke kansen is. Een wegingscoëfficiënt kan dit verschil tussen de steekproef en de populatie op het

⁶ FOD Economie, 2013, http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/bevolking/structuur/huidige_nationaliteit/belgisch_vreemd/#.Uqs iUNF3vIU

vlak van regio opheffen. Respondenten uit het Waalse Gewest hebben in de analyses een iets groter gewicht gekregen, dan de respondenten uit het Brusselse en Vlaamse Gewest.

We zagen reeds dat ongeveer 80% van de respondenten uit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest Franstalig was en ongeveer 15% Nederlandstalig (4% is Engelstalig). Het aandeel Nederlandstaligen in Brussel wordt geschat op 10 à 15% (Janssens, 2008). Dit wil zeggen dat de Nederlandstalige Brusselaars vermoedelijk slechts licht oververtegenwoordigd waren tegenover de Franstalige Brusselaars.

We stelden vast dat meer dan de helft van de respondenten in een stedelijk gebied woonde. Dit is meer dan in de algemene Belgische populatie. In België woont ongeveer 1 op 4 in een stad en ongeveer 75% buiten urbaan gebied⁷. Stedelingen waren in onze steekproef dus oververtegenwoordigd.

b) De steekproef naar geboortegeslacht

Tabel 33: Steekproef naar geboortegeslacht (n = 5625)

Geboortegeslacht	% Steekproef	% Populatie ⁸	Wegingscoëfficiënt
Man	44.9%	49%	1.1
Vrouw	55.1%	51%	0.9

Respondenten geboren als vrouw waren iets meer vertegenwoordigd in de steekproef dan respondenten geboren als man. Dit verschil tussen de steekproef en de populatie in België is klein genoeg om dit door middel van weging te neutraliseren. We hebben dit echter niet gedaan aangezien we in de analyses voornamelijk de genderidentiteit gebruikten in plaats van het biologische geboortegeslacht.

c) De steekproef naar leeftijd

Om de steekproef te vergelijken met de populatie in België maakten we gebruik van de leeftijdscategorieën die ook door de Belgische administratie worden gebruikt.

Tabel 34: Steekproef naar leeftijd (n = 5106)

Leeftijdscategorie	% Steekproef	% Populatie ⁹	Wegingscoëfficiënt
16 – 24 jaar	28.8	23	0.8
25 – 49 jaar	57.0	37	0.6
50 – 64 jaar	11.3	21	1.8
> 64 jaar	2.9	19	6.5

⁷ FOD Economie, 2013, <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/bevolking/structuur/woonplaats/>

⁸ FOD Economie, 2013, <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/bevolking/structuur/leeftijdgeslacht/belgie/>

⁹ * FOD Economie, 2010, <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/bevolking/structuur/leeftijdgeslacht/piramide/>

Ons vermoeden van een jonge steekproef werd bevestigd. Er was een vrij sterke oververtegenwoordiging van de jongste leeftijdscategorieën en een beduidende ondervertegenwoordiging van de oudste leeftijdscategorieën. Deze verschillen tussen de steekproef en de populatie zijn te groot om door middel van weging weg te werken. Weging zou de data in te grote mate manipuleren.

d) De steekproef naar opleidingsniveau

Om de steekproef met de populatie in België te vergelijken op het vlak van opleidingsniveau gebruikten we de CISCED-schaal.

Tabel 35: Steekproef naar opleidingsniveau (n: 5624)

Opleidingsniveau (CISCED)	% Steekproef	% Populatie ¹⁰	Wegingscoëfficiënt
Lager opgeleid	31.1	65.4	2.1
Hoger opgeleid	68.9	34.6	0.5

Er was een sterke oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden in de steekproef. Deze oververtegenwoordiging was te groot om door middel van weging te neutraliseren. Vermoedelijk hangt deze oververtegenwoordiging samen met de oververtegenwoordiging van jongere leeftijdsgroepen. We gingen het verband tussen de leeftijdscategorieën en het opleidingsniveau (CISCED) na en stelden een significante verband vast tussen deze twee variabelen (Chi^2 : 229.17, $p \leq .001$): hoger opgeleiden waren meer vertegenwoordigd in de jongere generaties. Wanneer we enkele de respondenten ouder dan 25 jaar namen, bleek er nog steeds een significant verband te bestaan tussen leeftijd en opleidingsniveau (Chi^2 : 103.12, $p \leq .001$).

e) Andere kenmerken van de steekproef

Seksuele voorkeur is moeilijk vast te stellen in kwantitatief onderzoek en de percentages over homoseksualiteit verschillen dan ook vaak sterk naargelang de precieze vraagstelling. Volgens Vincke en Stevens (1999) varieert het aantal mensen die zich als holebi identificeert tussen 3% en 7% (Vincke & Stevens, 1999). De recente Sexpert-studie onderscheidde gelijkaardige percentages (9.8 % lesbische en biseksuele vrouwen en 3.9% homoseksuele en biseksuele mannen) (Elaut et al., 2013). De groep holebi's was dus ruim oververtegenwoordigd in onze steekproef, met voornamelijk een groot aandeel homoseksuele mannen. We moeten in de analyses en de rapportering met deze oververtegenwoordiging rekening houden. Deze oververtegenwoordiging gaf ons echter ook de mogelijkheid zinvolle analyses en vergelijkingen te maken tussen groepen met verschillende seksuele voorkeuren. Dit laatste was één van de voornemens van dit onderzoek.

3.1.5. Evaluatie van data per regio

Aangezien we niet louter de resultaten van de gehele groep respondenten bespreken, maar ook de data naar regio wilden analyseren, is het belangrijk om mogelijke verschillen tussen de respondenten van de drie gewesten na te gaan. Tabellen hierover zijn terug te vinden in het deel met bijlagen.

¹⁰ FOD Economie, 2012, http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/arbeid_leven/opleiding/niveau/

a) Geslacht en gender volgens regio

In alle drie de gewesten waren er iets meer respondenten geboren als vrouw bevestigd. Het aandeel vrouwen was in het Vlaamse Gewest het grootst (57%) en in het Waalse Gewest het kleinst (51%). Wanneer we niet langer naar het geboortegeslacht kijken, maar de ervaren genderidentiteit stelden we gelijkaardige tendensen vast, namelijk dat het aandeel vrouwen het grootst was in Vlaanderen. Opvallend was dat het relatief kleine aandeel respondenten met een ambivalente genderidentiteit groter was in het Brussels Hoofdstedelijke Gewest (4%) en het Waalse Gewest (3.6%) dan in het Vlaamse Gewest (1.9%).

b) Leeftijd volgens regio

De gemiddelde leeftijd was het laagste in het Vlaamse Gewest (32 jaar) en het hoogst in het Waalse Gewest (36 jaar)¹¹. Er was een significant effect van regio op leeftijd¹². Generatie Y (16 t.e.m. 26 jaar) was significant groter in het Vlaamse Gewest (χ^2 : 111.517, $p \geq .000$).

c) Opleiding volgens regio

Het aandeel hoger opgeleiden was het hoogst in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (79%) en het laagst in het Waals Gewest (62.4%)¹³. Dit was een significant verschil tussen de regio's (χ^2 : 55.315, $p \leq .001$).

d) Seksuele voorkeur volgen regio

Het aandeel hetero's in de steekproef was significant hoger in het Vlaamse Gewest (68.3%) en het laagste in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (59.1%)¹⁴. Dit was een significant verschil (χ^2 : 45.542, $p \leq .001$).

e) Minderheidsstatus volgens regio

Het aandeel respondenten in de steekproef dat aangaf een religieuze levensbeschouwelijke visie te hebben, was significant hoger (χ^2 : 39.107, $p \leq .001$) in het Vlaamse Gewest (42.6%) en het laagste in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (30.2%)¹⁵.

Zoals we reeds aanhaalden, werd de vraag of men lid is van één of meerdere minderheden gedomineerd door de grote groep holebi's (seksuele minderheid). Wanneer we naar elke bevestigde minderheidsgroep apart gingen kijken, stelden we wel een significant groter aandeel respondenten vast uit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest die behoorden tot een etnische minderheid (χ^2 : 41.416, $p \leq .001$). Het kosmopolitische karakter van het hoofdstedelijke gewest werd eveneens (deels) weerspiegeld in het aan het significant kleiner aandeel respondenten dat tot geen enkele minderheidsgroep behoort tegenover de twee andere gewesten (χ^2 : 25.057, $p \leq .001$). Het diverse karakter van het hoofdstedelijke gewest kwam ook tot uiting in het contact dat de respondenten hadden met andere minderheidsgroepen. De sociale omgeving van de Brusselse respondenten was significant diverser dan die van respondenten uit het Vlaams en Waals Gewest (χ^2 : 7.676, $p \leq .05$).

¹¹ De gemiddelde leeftijd in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is 35 jaar.

¹² Dummy_Brussel β : 0.077*** & Dummy_WaalsGewest β : 0.140***

¹³ Aandeel hoger opgeleiden in het Vlaams Gewest: 68%

¹⁴ Aandeel hetero's in het Waals Gewest: 64%

¹⁵ Aandeel Religieus in het Waals Gewest : 37%

De steekproef verschildte naar gelang de drie gewesten op verschillende demografische en sociale variabelen. Zo was het aandeel vrouwen en jongeren groter in het Vlaams Gewest en was er een groter aandeel hoger opgeleiden, holebi's en minderheidsgroepen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het aandeel respondenten met een religieuze levensbeschouwelijke visie lag het hoogst in de steekproef van het Vlaams Gewest. Aangezien we al deze variabelen opnamen in het analysemodel, hebben we dus rekening gehouden met deze verschillen in de steekproef tussen de drie gewesten en beschrijven we in wat volgt de zuivere, voorspellende effecten ongeacht regionale verschillen.

3.1.6. Besluit steekproef

We hebben de steekproef beschreven aan de hand van verschillende variabelen. We kunnen besluiten...

- Dat 69% van de personen die de vragenlijst startte deze ook tot op het einde afwerkte.
- Dat meer dan 90% van de respondenten in België woonde.
- Dat slechts een gering deel van de respondenten werd geweerd omdat zij jonger dan 16 jaar waren.
- Dat de respondenten uit het Brussels Hoofdstedelijk en Vlaams Gewest licht oververtegenwoordigd waren tegenover de respondenten uit het Waalse Gewest.
- Dat Nederlandstalige respondenten wonende in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest licht oververtegenwoordigd waren tegenover Franstalige respondenten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.
- Dat respondenten die in stedelijk gebied woonden oververtegenwoordigd waren tegenover de respondenten die in niet-urbaan gebied wonen.
- Dat respondenten geboren als vrouw licht oververtegenwoordigd waren in de steekproef tegenover mannen.
- Dat een relatief groot deel van de respondenten zich noch expliciet man, noch expliciet vrouw voelde en genderincongruent was.
- Dat jongere respondenten oververtegenwoordigd waren tegenover oudere respondenten.
- Dat lager opgeleiden ondervertegenwoordigd waren tegenover hoger opgeleiden.
- Dat verschillende maatschappelijke minderheidsgroepen (etnische, religieuze,...) ondervertegenwoordigd waren en seksuele minderheidsgroepen vermoedelijk oververtegenwoordigd waren, voornamelijk homoseksuele mannen.
- Dat de meeste respondenten in contact waren gekomen met de vragenlijst via de media of via online communicatie en het reguliere internet.
- Dat de overgrote meerderheid van de respondenten deelnam omdat men begaan is met het thema van gelijke kansen.
- Dat er enkele demografische en sociale verschillen waren tussen de steekproeven van de drie gewesten.

Bovenstaande bevindingen betekenen dat we een grote steekproef hebben bekommen die relatief divers was naar genderidentiteit en seksuele voorkeur, maar beperkingen kende op het vlak van regio (respondenten uit het Waalse Gewest), leeftijd (ouderen), opleidingsniveau (lager geschoolden) en de geringere aanwezigheid van bepaalde minderheidsgroepen. De ondervertegenwoordiging van respondenten uit het Waalse gewest was relatief beperkt en we hebben dit kunnen corrigeren door in de analyses een weging naar regio uit te voeren. De ondervertegenwoordiging voor de andere variabelen was te groot om te corrigeren door middel van weging. Dit wil echter niet zeggen dat de bevindingen uit de analyses niet waardevol zijn. We moeten deze beperkingen van de steekproef echter wel in het achterhoofd houden bij het analyseren en formuleren van bevindingen en beleidsaanbevelingen. Net zoals we ook de reden tot deelname van vele respondenten (o.a. het begaan zijn met gelijke kansen) hebben meegenomen in de bespreking van de gegevens.

3.2. Sociale wenselijkheid en zelfbeeld

Vooraleer we ingaan op de bevindingen van de analyses bespreken we twee controlevariabelen om de discriminerende validiteit van de resultaten te waarborgen. Wat wilt dit zeggen? Meten we wel degelijk attitudes of meten we andere fenomenen? Om dit te controleren voerden we twee extra schalen in: de schaal die meet in hoeverre men sociaal wenselijk antwoordt (Marlowe-Crowne Social Desirability Scale (short form) (Reynolds, 1982)) en een schaal die een indicatie geeft over het zelfbeeld van de respondent (de Rosenberg Self-Esteem Scale (Rosenberg, 1965). Deze twee meetinstrumenten zijn gebruikelijk in sociaal (psychologisch) onderzoek om de resultaten op hun betrouwbaarheid na te kijken. Voor meer duiding van deze schalen, verwijzen we naar de literatuurstudie (zie 1.2.9). Voor een overzicht van de alle significante effecten verwijzen we naar het deel met bijlagen.

3.2.1. De neiging tot sociaal wenselijk antwoorden

De schaal die naar de neiging tot sociale wenselijk antwoorden peilde, bestond uit tien stellingen. Via de antwoorden op deze stellingen konden we nagaan in hoeverre respondenten de neiging hebben om sociaal wenselijk te antwoorden, met als gevolg een (te) gunstig beeld van zichzelf (trachten) te geven. Een hoge score op de sociale wenselijkheidsschaal geeft aan dat we de antwoorden op andere schalen van deze respondenten met voorzichtigheid moeten interpreteren. Een kleine 7% van de respondenten antwoordde zeer sociaal wenselijk (scores 0 en 1). De schaal voor sociale wenselijkheid bleek matig consistent (Cronbach's Alpha: 0.54) in dit onderzoek. We vermoeden dat deze lage Cronbach's Alpha te verklaren is door slechts twee antwoordmogelijkheden ('waar' en 'niet waar') en de keuze voor een korte versie van tien items. De correlatie tussen de items onderling is echter steeds significant. Deze bevindingen en de frequentieverdeling van de sociale wenselijkheid komen overeen met andere korte versies van schalen die sociale wenselijkheid meten (Rudmin, 1999).

We gingen voor enkele sociale en demografische variabelen na in hoeverre deze de neiging tot sociaal wenselijk antwoorden voorspelden.

Opvallend was het grote, significante effect van leeftijd op de neiging tot sociaal wenselijk antwoorden. Jongeren en in mindere mate hoger opgeleiden, respondenten met een niet-religieuze levensbeschouwelijke visie en respondenten uit het Vlaamse en Brussels Hoofdstedelijk Gewest toonden opvallend minder de neiging sociaal wenselijk te antwoorden dan ouderen, lager opgeleiden, respondenten met een religieuze levensbeschouwelijke visie en respondenten uit het Waalse Gewest.

3.2.2. Zelfbeeld

De Rosenberg Self-Esteem schaal meet het zelfbeeld van de respondent aan de hand van tien stellingen. De antwoorden van de respondenten met een zeer laag zelfbeeld moeten met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd, aangezien zij vaker negatieve houdingen aannemen dan mensen met een positiever zelfbeeld (Willoughby et al., 2010). Er zijn geen vaste *cut-off points* om te bepalen wanneer iemand een zeer laag zelfbeeld heeft. We gebruikten deze continue variabele dan ook als controlevariabele: meten we werkelijk attitudes of (deels) het effect van al dan niet een laag zelfbeeld? De Rosenberg Self-Esteem schaal bleek ook in dit onderzoek intern consistent te zijn (Cronbach's Alpha: 0.89).

We gingen voor enkele sociale en demografische variabelen na in hoeverre deze het zelfbeeld voorspelden.

Ouderen, hoger opgeleiden, mannen, mensen met een heteroseksuele voorkeur, respondenten uit het Vlaamse gewest en respondenten met meer contacten met minderheidsgroepen hadden gemiddeld een positiever zelfbeeld. Wanneer we de steekproef opsplitsen volgens dichotome genderidentiteit (man of vrouw) stelden we vast dat mannen die zich meer mannelijk voelden (genderidentiteit) en zeiden zich meer genderstereotiep mannelijk te gedragen (genderrol) een positiever zelfbeeld hadden. Bij vrouwelijke respondenten was er een gelijkaardig significant effect met zich vrouwelijk voelen (genderidentiteit), maar dit effect was wel minder groot.

Bovenstaande significante effecten van verschillende sociale en demografische variabelen op sociale wenselijkheid en het zelfbeeld tonen aan dat het relevant is deze twee variabelen als controlevariabelen op te nemen in de analyses. Vooral het effect van leeftijd op sociale wenselijkheid bleek zeer groot te zijn.

3.3. Sociale Dominantie

De sociale dominantie schaal blijkt een goede voorspeller te zijn voor verschillende politieke en sociale attitudes en de houding ten aanzien van sociale gelijkheid. Voor een uitgebreide bespreking van deze schaal, verwijzen we naar de literatuurstudie (zie 1.2.2).

De 14 items worden gemeten op een schaal van 1 'helemaal mee eens' tot 5 'helemaal niet mee eens'. Stellingen 8 t.e.m. worden gespiegeld voor het berekenen van de somscore (minimum –

maximum mogelijke score geven). Hoe hoger de somscore op de totale schaal, hoe sociaal dominant men is en hoe minder men sociale gelijkheid wenselijk acht (Brown, 2012). De sociale dominantie schaal (14 items) die we in dit onderzoek gebruikten, bleek zeer betrouwbaar te zijn (Cronbach's Alpha: 0.90).

Voor we echter deze schaal als (één van de) mogelijk verklarende variabelen voor seksisme, holebifobie en transfobie hanteren, gaan we na in hoeverre andere sociale en demografische variabelen sociale dominantie voorspellen.

Tabel 36: Sociale dominantie schaal

	(% helemaal mee eens en mee eens)
Sommige sociale groepen zijn eenvoudigweg niet de gelijke van andere groepen	24.2
Sommige mensen verdienen meer respect dan andere	35.2
Dit land zou er beter bij varen mocht men niet zoveel aandacht besteden aan gelijkheid tussen mensen	13.8
Sommige mensen zijn niet evenwaardig aan anderen	35.0
Ik vind het normaal dat sommige mensen meer kansen krijgen in het leven dan anderen.	25.5
Sommige mensen zijn minderwaardig aan anderen.	13.3
Het is soms nodig om anderen in de weg te staan om vooruit te komen in het leven.	22.0
Men zou moeten ijveren voor een grotere economische gelijkheid.	80.6
Men zou moeten ijveren voor een toenemende sociale gelijkheid.	83.0
"Gelijkheid" is een belangrijk principe voor mij	82.8
Er zouden minder maatschappelijke problemen zijn indien men mensen op gelijke voet zou behandelen	75.8
In een ideale wereld zouden alle naties op basis van gelijkwaardigheid worden behandeld	81.4
We zouden elkaar zoveel mogelijk als gelijken moeten behandelen	89.6
Het is belangrijk dat wij andere landen als gelijken behandelen	77.4

Een regressieanalyse met als controlevariabelen 'Neiging tot sociaal wenselijk antwoorden' en 'Zelfbeeld' toonde aan dat volgende variabelen sociale dominantie (deels) voorspelden: leeftijd, opleidingsniveau (CISCED), regio, genderidentiteit, seksuele voorkeur, contact met minderheidsgroepen en religiositeit.

- Ouderen, lager opgeleiden, mannen (zowel a.h.v. geboortegeslacht als genderrol), respondenten wonende in Wallonië en Brussel, respondenten wonende op het platteland, respondenten die geen lid waren van een of meerdere minderheidsgroepen, respondenten die minder contact hadden met minderheidsgroepen en respondenten die een religieuze levensbeschouwelijke visie hadden, namen een sociaal dominantere houding aan. De bevinding dat mannen sociaal dominant dan vrouwen waren, bevestigd eerder onderzoek (zie 1.2.2)
- Bij seksuele voorkeur was er een tegengesteld effect tussen holebimannen en holebivrouwen: holebimannen waren minder sociaal dominant dan heteromannen en holebivrouwen waren meer sociaal dominant dan heterovrouwen.
- Wanneer we een onderscheid maakten tussen mannen en vrouwen a.h.v. de dichtome variabele gender stelden we vast dat mannen die zich meer mannelijk voelden (genderbeleving) en mannen die zeiden zich meer stereotiep mannelijk te gedragen

(genderrol) sociaal dominantier waren dan minder 'mannelijke' mannen. Bij vrouwen waren er gelijkaardige tendensen met vrouwelijkheid, maar deze waren minder sterk.

- Opvallend is dat leeftijd geen significante effect meer heeft op sociale dominantie wanneer sociale wenselijkheid en zelfbeeld achterwege werden gelaten in de analyse. Wanneer de neiging tot sociaal wenselijk antwoorden echter als controlevariabele werd toegevoegd, werd leeftijd wel een significante voorspeller. De neiging tot sociaal wenselijk antwoorden op de sociale dominantieschaal van ouderen verklaart dus in zekere zin hun minder sociaal dominante houding.
- Het grote significante effect van sociale wenselijkheid bevestigde het belang van deze variabele als controlevariabelen.

Voor een overzicht van de alle significante effecten verwijzen we naar het deel met bijlagen.

Sociale dominante houdingen worden door verschillende sociale en demografische variabelen voorspeld. De belangrijkste zijn: regio, geboortegeslacht en genderrol, contact met minderheidsgroepen, opleidingsniveau en levensbeschouwelijke visie.

3.4. Genderisme

Vooraleer we ingaan op de seksistische, homofobe en transfobe houdingen van de steekproef, schetsen we in hoeverre bij de respondenten het geloof leefde dat geslacht en gender rigide binaire categorieën zijn die biologisch zijn gedetermineerd. Dit deden we aan de hand van een selectie van items uit de "Beliefs about gender scale" en de "Trans persons beliefs scale" van Tee en Hegarty (2006). Deze nieuwe samengestelde schaal bestond uit tien items die handelen over geslacht en gender. Hoe hoger men op deze schaal scoort, hoe minder rigide opvattingen men heeft over geslacht en gender, en hoe minder men gelooft dat deze biologisch getermineerd en onveranderlijk zijn. In dit onderzoek bleek deze schaal intern betrouwbaar te zijn (Cronbach's Alpha: 0.83).

Onder controle van de neiging tot sociaal wenselijk antwoorden en het zelfbeeld bleek dat respondenten die een sociaal dominantere houding aannamen, ook rigidere opvattingen hadden over sekse en gender. Andere voorspellende variabelen waren: opleidingsniveau (CISCED), genderidentiteit, seksuele voorkeur, regio, behoren tot één of meerdere minderheidsgroepen, contact met minderheidsgroepen en levensbeschouwelijke visie.

- Lager opgeleiden, mannen (geboortegeslacht), hetero's, cisgenders, mensen wonende in Wallonië, respondenten die meer contact hebben met minderheidsgroepen en respondenten met een religieuze levensbeschouwelijke visie hadden eerder rigide opvattingen over geslacht en gender.
- Voor seksuele voorkeur viel op dat voornamelijk lesbische of biseksuele vrouwen minder rigide dachten over geslacht en gender.
- Wanneer we een onderscheid maakten tussen mannen en vrouwen (dichotome variabele gender) bleek dat vooral mannen die zich meer mannelijk voelden (continue genderbeleving) en zeiden zich ook meer stereotiep mannelijk te gedragen (continue genderrol) minder

tolerant waren. Bij vrouwen was er een omgekeerd effect van de genderrol - al was dit minder sterk uitgesproken: vrouwen die zeiden zich minder stereotiep vrouwelijk te gedragen (genderrol), dachten iets minder rigide over geslacht en gender dan vrouwen die zeiden zich meer stereotiep vrouwelijk te gedragen.

Voor een overzicht van de alle significante effecten verwijzen we naar het deel met bijlagen.

Als voorbeeld van het belang van sociale contacten met verscheidene minderheden, geven we de resultaten voor gender rigide opvattingen opgesplitst naar zij die één of meerdere transgenders in hun sociale omgeving kenden (19.4%) versus zij die geen transgender persoon kenden. Het aandeel dat het (helemaal) eens was met onderstaande stellingen bleek bijna altijd significant groter onder de respondenten die geen transgender personen kenden. Het kennen van een transgender persoon correleert met een meer genuanceerdere visie op gender en geslacht.

Tabel 37: Genderismeschaal

	(% helemaal mee eens en mee eens)		
	Kent een transgender persoon	Kent geen transgender persoon	P
Er zijn slechts twee geslachten: mannelijk of vrouwelijk	12.0	28.9	p≤.001
Alleen deze twee geslachten zijn moreel aanvaardbaar en legitiem in onze maatschappij	7.4	16.0	p≤.001
Alle volwassenen behoren ofwel tot het mannelijke ofwel tot het vrouwelijke geslacht	10.8	26.4	p≤.001
Als je man of vrouw bent, dan ben je dat voor je hele leven	10.9	21.8	p≤.001
Alle mannen hebben een penis en alle vrouwen hebben een vagina	17.1	35.2	p≤.001
Het is gewoon een sociale norm om baby's het geslacht toe te kennen, dat hun lichaam aanwijst	56.1	54.3	p=.329
Iedereen die niet op een natuurlijke manier man of vrouw is, is een "misvorming van de natuur"	4.9	9.1	p≤.001
Als er iemand een geslachtsaanpassing wil, kan zijn of haar dokter of psycholoog hem of haar dit uit het hoofd praten	7.9	15.0	p≤.001
Zelfs een persoon met onduidelijke genitaliën is nog steeds ofwel man ofwel vrouw	9.5	19.9	p≤.001
Of een persoon zichzelf als man of vrouw ziet, is grotendeels een zaak van opvoeding	18.2	18.1	p=.939

Gender rigide opvattingen werden door verschillende sociale en demografische variabelen voorspeld. Naast hebben van een sociaal dominante houding waren de belangrijkste: contact met minderheidsgroepen, seksuele voorkeur, geboortegeslacht en levensbeschouwelijke visie.

3.5. Analysemodel

We hebben uitgebreid de steekproef besproken en de mogelijke beperkingen hiervan. Vervolgens gingen we dieper in op de neiging sociaal wenselijk antwoorden en op het zelfbeeld van de respondenten. Deze variabelen hebben we opgenomen om de discriminerende validiteit na te gaan van onze schalen: meten de schalen wel degelijk seksistische, homofobe en transfobe attitudes? We beschreven eveneens de sociaal dominante attitudes en denkpatronen omtrent geslacht en gender omdat deze uit bestaand onderzoek belangrijke voorspellers bleken te zijn voor sociale en politieke attitudes en houdingen ten aanzien van seksuele en genderminderheden.

We voerden stapsgewijze multivariate regressies uit, waarbij we een selectie maakten van onafhankelijke variabelen aan de hand van de literatuurstudie en de onderzoeksvragen. Alle onafhankelijke variabelen die op één of meerdere momenten betekenisvol bleken te zijn, werden opgenomen. In de analyses hebben we dus voor zowel de seksisme, holebifobie- als transfobieschaal nagegaan in hoeverre deze attitudes werden beïnvloed door volgende variabelen:

- Regio: drie Belgische gewesten
- Woonplaats: stedelijk of landelijk
- Leeftijd: in jaren
- Opleidingsniveau: CISCED-schaal (laag- versus hoogopgeleiden)
- Gender: aan de hand van het geboortegeslacht, genderidentiteit (continu) en genderrol (continu)
- Seksuele voorkeur : aan de hand van 'Hetero', 'Holebi' en 'Andere'
- Behoren tot één (of meerdere) minderheidsgroep(en): ja/nee per minderheidsgroep
Etnische minderheid, religieuze minderheid, seksuele minderheid (homo, bi of lesbisch), minderheid door transgender zijn , minderheid door handicap, andere minderheidsgroep
- Contact minderheidsgroepen: ja/nee, per minderheidsgroep
(andere) etnische minderheid, (andere) religieuze minderheid, seksuele minderheid (homo of bi man), seksuele minderheid (lesbisch of bi vrouw), minderheid door transgender zijn , minderheid door handicap, andere minderheidsgroep
- Levensbeschouwelijke visie (religieus/areligieus)
- Sociale dominantie: continue variabele, hoe hoger de score op deze schaal, hoe sociaal dominantier
- Genderisme: continue variabele, hoe hoger de score, hoe meer rigide opvattingen over geslacht en gender

Sociaal economische variabelen?

In bovenstaand model brengen we buiten het opleidingsniveau geen andere sociaaleconomische variabelen in rekening. De reden hiervoor is de betrekkelijk jonge steekproef. Een relatief groot aandeel van de respondenten volgde nog een opleiding. Dit had als gevolg dat qua activiteitsstatus een opvallend groot aandeel respondenten niet actief is op de arbeidsmarkt. Ook voor het (huishoudelijk) inkomen kende dit gevolgen aangezien de jongere respondenten in kwestie vaak geen kostwinner zijn, laat staan dat ze een adequaat beeld hebben van het inkomen van het huishouden waar ze deel van uitmaken. Deze beperking van de steekproef betekent dat we niet

zomaar sociaaleconomische variabelen in het regressiemodel konden brengen. We hebben om alsnog aan deze beperking tegemoet te komen steeds een bijkomende multivariate regressie gedaan waarbij we in bovenstaand model twee onafhankelijke variabele toevoegden: werkstatus en gestandaardiseerd inkomen (het netto huishoudelijk inkomen gedeeld door het aantal gezinsleden) en dit enkel voor de respondenten die ouder zijn dan 25. Wanneer aan de hand van deze bijkomende regressie één of beide variabelen (werkstatus en/of inkomen) een significant effect bleek te hebben op de attitude(s), vermelden we dit achteraan de bespreking van de schaal.

Voor een overzicht van de alle significante effecten uit de verschillende multivariate regressie-analyses verwijzen we naar het deel met bijlagen.

3.6. Seksisme

We stelden een seksismeschaal op aan de hand van 23 items. Deze items kwamen op hun beurt uit verschillende reeds gevalideerde seksismeschalen (zie 1.2.3). We deden dit om verschillende aspecten van het brede gegeven seksisme te meten. Zo wilden we zowel seksisme tegenover vrouwen als tegenover mannen meten, en zowel traditioneel als modern seksisme meten. Voor een uitgebreide bespreking van de gebruikte schalen, verwijzen we naar het theoretisch kader (zie 1.2.3).

De betrouwbaarheid van deze zelf samengestelde seksisme schaal bleek voldoende groot te zijn (Cronbach's Alpha 0.82). Er waren 4 items die de betrouwbaarheid licht negatief beïnvloedden. Omdat deze invloed slechts gering was hebben we deze items behouden in dit onderzoek. We kwamen op een gemiddelde van 3.5 in onze steekproef (waarbij 1 als zeer seksistisch en 5 als helemaal niet-seksistisch gold). Bij de factoranalyse hebben we de 4 items die de betrouwbaarheid licht negatief beïnvloedden wel weggelaten. Aan de hand van factoranalyses konden we 3 verschillende dimensies binnen deze schaal onderscheiden:

- [1] Klassiek seksisme tegenover vrouwen (7 items, gemiddelde 3.50) werd gekenmerkt door uitgesproken negatieve vooroordelen ten aanzien van vrouwen (bijvoorbeeld "De meeste vrouwen weten niet ten volle te waarderen wat mannen allemaal voor hen doen"). Deze dimensies was het meest verwant aan het klassieke seksisme zoals dit begrip dagdagelijkse wordt gebruikt en kwam in grote mate overeen met de items uit de ASI-schaal (Glick & Fiske, 1996).
- [2] Seksisme tegenover mannen (6 items, gemiddelde 3.37) werd gekenmerkt door uitgesproken negatieve vooroordelen ten aanzien van mannen (bijvoorbeeld "Mannen zullen altijd vechten om meer controle in de maatschappij te hebben dan vrouwen") en positieve vooroordelen ten aanzien van vrouwen (bijvoorbeeld "In vergelijking met mannen hebben vrouwen een groter moreel besef"). Deze dimensies kwam grote mate overeen met de items uit de AMI-schaal en deels met de ASI-schaal (Glick & Fiske, 1996; Glick & Fiske, 1999).
- [3] Modern seksisme (6 items, gemiddelde 3.79) werd gekenmerkt door het minimaliseren van genderongelijkheid in de hedendaagse samenleving (bijvoorbeeld "De maatschappij behandelt mannen en vrouwen op dezelfde manier") en het bevestigen van traditionele positieve vooroordelen ten aanzien van mannen als het sterke, dominante geslacht en vrouwen als het kwetsbare geslacht (bijvoorbeeld "Vrouwen zouden door mannen gekoesterd en beschermd moeten worden"). Deze dimensie onderscheidde zich van de

eerste twee dimensies omdat het geen uitgesproken negatieve vooroordelen bevatte, maar eerder een status quo van de bestaande, traditionele, patriarchale genderpatronen, omwille van deze combinatie voegden we het woord 'machismo' naast het begrip seksisme toe.

De **gemiddelde scores voor de verschillende subschalen** weken niet veel van elkaar af. Alle drie de dimensies waren ongeveer in dezelfde mate aanwezig in onze steekproef. De grootste correlatie vonden we terug tussen modern seksisme en klassiek seksisme tegenover vrouwen (0.583**) en de kleinste tussen modern seksisme met seksisme tegenover mannen (0.294**).

- Onder controle van de variabele 'neiging tot sociaal wenselijke antwoorden' en 'zelfbeeld' stelden we vast dat sociale dominantie en genderisme steeds de grootste, significante voorspellende waarden bleken te hebben voor seksistische attitudes. Opleidingsniveau bleek een derde grote en significante voorspeller te zijn. Enkele stellingen die dit illustreren:

Tabel 38: Stellingen uit de seksismeschaal

	% helemaal mee eens en mee eens		
	Laag opgeleid	Hoog opgeleid	P
De meeste vrouwen weten niet ten volle te waarderen wat mannen allemaal voor hen doen.	31.2	17	p≤.001
Het is typisch dat een man die zich seksueel door een vrouw aangetrokken voelt, zonder scrupules alles doet om haar in bed te krijgen.	37	19	p≤.001
Vrouwen zouden door mannen gekoesterd en beschermd moeten worden	40.9	26.1	p≤.001

- Ook respondenten uit het Waalse gewest, lager opgeleiden, mannen, mensen met minder contacten met minderheden en respondenten met een religieuze levensbeschouwelijke visie, hadden meer seksistische vooroordelen.
- Bij mannen zien we een significant effect van de genderrol op seksistische attitudes: hoe meer men zei zich stereotiep mannelijk te gedragen, hoe groter het seksisme.
- Respondenten die een andere seksuele voorkeur dan hetero of holebi hadden en respondenten uit Brussel hadden dan weer minder seksistische vooroordelen.

De correlatie tussen seksisme en sociale dominantie bleek in deze meting (0.54***) in de lijn te liggen met voorgaand onderzoek (rond 0.50) (Brown, 2010).

We onderscheiden enkele nuances naargelang de dimensie van seksisme in de volgende paragrafen.

3.6.1. Seksisme tegenover vrouwen

Wanneer we meer in detail naar het seksisme ten aanzien van vrouwen – gekenmerkt door uitgesproken negatieve vooroordelen - keken, stelden we in grote lijnen dezelfde significante

voorspellende variabelen als voor de gehele seksismeschaal vast, nl. sociale dominantie, genderisme en opleidingsniveau.

- Aparte analyses voor mannen en vrouwen gaven aan dat mannen die zeiden zich meer stereotiep mannelijk te gedragen, meer seksistische attitudes tegenover vrouwen vertoonden. Bij vrouwelijke respondenten stelden we een tegengesteld effect van genderbeleving en genderrol vast: vrouwen die zich meer identificeerden als vrouw, bleken minder seksistische attitudes te hebben ten aanzien van vrouwen (genderidentiteit), maar vrouwen die zeiden zich meer stereotiep vrouwelijk te gedragen, bleken wel meer seksistische attitudes te hebben ten aanzien van vrouwen (genderrol). Dit tegengesteld effect bleek verklaard te worden door één item dat over feminisme handelde ('Feministen zijn er niet op uit dat vrouwen meer macht zouden hebben dan mannen'). Vrouwen met een eerder stereotype vrouwelijke genderrol stonden hier significant negatiever tegenover.

Tabel 39: Stellingen uit de seksismeschaal, seksisme ten aanzien van vrouwen

	% helemaal mee eens en mee eens, gender		
	Man	Vrouw	P
De meeste vrouwen interpreteren onschuldige opmerkingen of handelingen als seksistisch	28.6	19.1	p≤.001
Feministen zijn er niet op uit dat vrouwen meer macht zouden hebben dan mannen	41.8	61.7	p≤.001
De meeste vrouwen weten niet ten volle te waarderen wat mannen allemaal voor hen doen	27.3	18.3	p≤.001
Als vrouwen in een eerlijke competitie van mannen verliezen, is het typisch voor hen om over discriminatie te klagen	27.3	17.3	p≤.001
De regering legt te veel nadruk op vrouwenzaken	22.0	7.3	p≤.001
De vrouwenbeweging dient geen doel en zou afgeschaft moeten worden	14.5	5.3	p≤.001
Het is gemakkelijk om de standpunten van vrouwengroepen te begrijpen	35.1	41.3	p≤.001

- Wanneer we keken naar het socio-economisch profiel van de respondenten ouder dan 25 jaar, stelden we een klein significant effect van het gestandaardiseerd huishoudinkomen vast op deze vorm: respondenten met een hoger inkomen, hadden minder seksistische attitudes tegenover vrouwen.

3.6.2. Seksisme tegenover mannen

De belangrijkste voorspellers waren opnieuw sociale dominantie, genderisme en opleidingsniveau. Opvallend was dat er ten opzichte van de algemene seksismeschaal enkele verschillen op te tekenen waren.

- Zo was er voor het seksisme ten aanzien van mannen wel een significant effect van leeftijd: ouderen hadden vaker negatieve seksistische opvattingen over mannen en positieve over vrouwen dan jongeren.
- Ook het effect van gender was hier omgekeerd: vrouwen hadden eerdere seksistische vooroordelen ten aanzien mannen dan mannen zelf (geboortegeslacht, genderbeleving en genderrol). Wanneer we een onderscheid maakten tussen mannen en vrouwen stelden we

vast dat mannen die zich meer stereotiep mannelijk zeiden te gedragen (genderrol) ook meer seksistische opvattingen ten aanzien van mannen hadden, net zoals vrouwen die zich minder stereotiep vrouwelijk gedragen. Ten slotte bleek dat transmannen significant meer seksistische attitudes hadden ten aanzien van mannen dan cismannen.

Tabel 40: Stellingen uit de seksismeschaal, seksisme ten aanzien van mannen

	% helemaal mee eens en mee eens, gender		
	Man	Vrouw	P
In vergelijking met mannen hebben vrouwen een groter moreel besef	27.5	32.4	p≤.001
Het is typisch dat een man die zich seksueel door een vrouw aangetrokken voelt, zonder scrupules alles doet om haar in bed te krijgen	26.5	24.2	p=.046
Mannen gedragen zich als baby's wanneer ze ziek zijn	29.0	47.3	p≤.001
Mannen zullen altijd vechten om meer controle in de maatschappij te hebben dan vrouwen	43.6	53.8	p≤.001
Vrouwen moeten thuis voor hun mannen zorgen, omdat mannen reddeloos verloren zijn als ze voor zichzelf zouden moeten zorgen	8.1	9.6	p=.059
Vrouwen zijn meer dan mannen geschikt om te zorgen voor anderen	29.1	23.5	p≤.001

3.6.3. Modern seksisme en machismo

Het modern seksisme kwam gemiddeld iets minder voor in de steekproef. Dit is verrassend aangezien deze vorm van seksisme meer onderhuids en minder zichtbaar is, maar naar onze verwachting daarom juist meer ongemerkt aanwezig is in de samenleving (zie 1.2.3). Voor deze dimensie stelden we enkele opvallende nuances vast.

- Sociale dominantie was nog steeds een significante voorspeller, maar het effect van genderisme was deze keer groter.
- Hoewel leeftijd geen significant effect had op het al dan niet hebben van seksistische attitudes, bleek dat de oudste én jongste generatie significant meer seksistische opvattingen toonden voor wat modern seksisme betreft tegenover de twee generaties van middelbare leeftijd.

Tabel 41: Stellingen uit de seksismeschaal, modern seksisme en machismo

	% helemaal mee eens en mee eens				P
	Generatie Y	Pragmatische Generatie	Generatie X	Babyboom Generatie	
Vrouwen zouden door mannen gekoesterd en beschermd moeten worden	37.6	26.4	26.1	32.2	p≤.001
Mannen verliezen in noodsituaties minder gemakkelijk hun koelbloedigheid dan vrouwen.	25.0	17.1	16.5	21.4	p≤.001
Mannen zijn meer dan vrouwen geschikt om leiding te geven	9.4	6.8	5.9	8.4	p=.003
Discriminatie van vrouwen is niet langer een probleem in dit land	19.6	12.1	14.2	19.0	p≤.001
De maatschappij behandelt mannen en vrouwen op dezelfde manier.	12.6	9.5	10.3	10.9	p=.022
Er zouden betere maatregelen genomen moeten worden om gelijkheid (tussen de geslachten) op de werkvloer te verkrijgen.	7.5	10.9	9.1	11.5	p=.002

- Respondenten uit het Vlaamse gewest hielden er eerder moderne seksistische opvattingen op na dan respondenten in de rest van België.

3.6.4. Besluit seksisme

- Sociale dominantie en het hebben van rigide denkpatronen over geslacht en gender waren steeds de grootste en meest significante voorspellers voor het hebben van seksistische attitudes. Opleidingsniveau bleek een derde grote en significante voorspeller te zijn.
- Ook andere variabelen hadden een significant effect, al waren deze kleiner: mannen, respondenten die minder contact hadden met verschillende minderheidsgroepen en respondenten met een religieuze levensbeschouwelijk visie. Respondenten die zich noch heteroseksueel, noch holebi voelden, bleken dan weer minder seksistische attitudes er op na te houden.
- Er was niet zo een groot verschil in gemiddelde scores tussen de verschillende subschalen. Alle drie de vormen van seksisme waren dus in onze steekproef aanwezig.

Toch konden we in bovenstaande verbanden nuances onderscheiden naar gelang de dimensie van seksisme:

- Leeftijd: Algemeen bleek leeftijd geen significant effect te hebben op het al dan niet hebben van seksistische attitudes. Binnen de dimensies waren er wel significante verschillen tussen jongere en oudere respondenten: jongeren hadden minder seksistische attitudes tegenover mannen dan ouderen, maar hadden dan weer meer moderne seksistische opvattingen.
- Geslacht en gender: Op het vlak van genderidentiteit bleek dat mannen eerdere seksistische attitudes er op na hielden dan vrouwen met uitzondering voor de dimensie die uitgesproken

negatief seksisme ten aanzien van mannen inhield, daar bleken vrouwen een seksistischere houding aan te nemen. Wanneer we onderscheid maakten naar geslacht stelden we vast dat vooral bij mannen het feit in hoeverre men zich genderstereotiep zei te gedragen, bepalend was voor het hebben van seksistische attitudes.

- Seksuele voorkeur: Hetero's bleken eerdere seksistische attitudes te hebben dan holebi's of respondenten met een andere seksuele voorkeur. Al gold dit niet voor alle dimensies. Holebi's hadden eerder seksistische attitudes ten aanzien van mannen, vooral dan holebimannen. Respondenten met een andere seksuele voorkeur hadden minder seksistische attitudes.
- Regio: Respondenten die in het Brusselse gewest woonden, hadden minder seksistische attitudes dan respondenten in de rest van België. Voor de subschalen zien we echter een diffuus beeld: respondenten uit het Waalse Gewest hebben eerder seksistischere attitudes tegenover vrouwen en mannen, maar respondenten uit het Vlaamse Gewest bleken dan weer eerder modern seksistische opvattingen te hebben.
- Minderheden: Vooral sociaal contact hebben met verschillende minderheidsgroepen (etnisch, religieuze, seksuele, gender-,...) bleek een significant effect te hebben op minder seksistische attitudes. Enkel voor de subschaal modern seksisme bleek zelf tot een minderheidsgroep te behoren ook significant.
- Levensbeschouwelijke visie: Voor alle dimensies gold dat respondenten die geen religieuze levensbeschouwelijke visie hadden, ook minder seksistische attitudes hadden.
- Sociaaleconomisch profiel: we vonden geen significante effecten van werkstatus en gestandaardiseerd huishoudinkomen, enkel voor het seksisme tegenover vrouwen zagen we een klein significant effect: hoe hoger het inkomen, hoe minder seksistisch de attitudes.

Veel van bovenstaande vaststellingen bevestigen de bevindingen uit voorgaand onderzoek (zie 1.2.6). Interessant is dat uit de literatuur meermaals blijkt jongere generaties minder bevooroordeeld zijn, voor onze steekproef bleek dit voor het moderne seksisme niet het geval.

3.7. Holebifobie

We stelden een holebifobieschaal op aan de hand van 29 items. Deze items kwamen uit verschillende studies naar homofobie, homonegativiteit, bifobie en de attitudes naar respectievelijk homoseksuele mannen en lesbische vrouwen. Verder werden deze aangevuld met enkele stellingen aangaande actuele maatschappelijke kwesties. We deden dit om verschillende aspecten van holebifobie te meten. Voor een uitgebreide bespreking van de gebruikte schalen, verwijzen we naar het theoretisch kader (zie 1.2.4).

De betrouwbaarheid van deze zelf samengestelde schaal bleek zeer groot te zijn (Cronbach's Alpha: 0.94). Er was slechts één item dat de betrouwbaarheid negatief beïnvloedde. Omdat deze invloed slechts gering was en dit item in onze ogen zeer relevant leek, omdat het een zeer specifiek gedragsaspect inhield, hebben we deze in de schaal behouden.

We berekende een gemiddelde score van 4.3 voor de steekproef (waarbij 1 = holebifobe attitudes en 5 = geen holebifobe attitudes). De respondenten bleken dus in het algemeen over relatief weinig holebifobe attitudes te beschikken. Gezien de samenstelling van de steekproef (het hoge aandeel holebi's en de motivatie om deel te nemen) is dit niet zo verwonderlijk.

Aan de hand van factoranalyses konden we vijf verschillende dimensies binnen deze schaal onderscheiden. De vijfde dimensie bleek echter uit één enkel item te bestaan. Dit item was dus betrouwbaar, maar nam een heel eigen positie in, en we zullen dit item apart bespreken. De vier andere dimensies vielen deels samen met de vooropgestelde verschillende dimensies die we zelf vooraf wilden meten. Aan de hand van factoranalyse konden we volgende dimensies onderscheiden:

- [1] Algemene klassieke holebifobie (15 items, gemiddelde 4.3) werd gekenmerkt door algemeen negatieve cognities en emoties tegenover homoseksualiteit (bijvoorbeeld "Homomannen zijn eigenlijk geen echte mannen").
- [2] Politiek-institutionele holebifobie (5 items, gemiddelde 4.1) werd gekenmerkt door het afwijzen van institutionele en juridische gelijke behandeling van holebi's (bijvoorbeeld "Er is nood aan een wet om het draagmoederschap voor homokoppels juridisch mogelijk te maken").
- [3] Sociale holebifobie (5 items, gemiddelde 4.7) werd gekenmerkt door de angst of het afwijzen van holebi's in de eigen sociale omgeving (bijvoorbeeld "Ik zou het geen probleem vinden om een holebi al buur te hebben").
- [4] Actieve holebifobie (3 items, gemiddelde 4.3) werd gekenmerkt door uitgesproken negatief en afwijzend gedrag tegenover holebi's (bijvoorbeeld "Ik heb in het verleden al eens geweld gebruikt – duwen, slaan, de arm omgedraaid – tegenover holebi's").

De **gemiddelde scores voor de verschillende subschalen** verschilden weinig. Alle vier de dimensies bleken dus in ongeveer dezelfde mate aanwezig in de steekproef. De scores voor klassieke en vooral politiek-institutionele holebifobie lagen wel lager dan voor sociale en actieve holebifobie. Men keurde dus doorgaans vaker homoseksualiteit of gerelateerde zaken af, dan dat men dit werkelijk in gedrag zou omzetten door bv. holebi's in de nabije omgeving (collega, buur) te vermijden of openlijk verbaal en fysiek geweld te gebruiken. De ambitie om dus zowel cognitieve, emotionele en gedragsaspecten te bevragen en om zo een genuanceerd inzicht te krijgen in holebifobe attitudes, loonde.

We stelden volgende **significante effecten** vast:

- Respondenten die een gender rigide en sociaal dominantere houding aannamen, toonden ook meer holebifobe attitudes.
- Daarnaast bleken seksuele voorkeur en leeftijd grote en significante voorspellers te zijn: holebi's en jongeren in de steekproef waren toleranter dan hetero's en ouderen. Enkele stellingen die dit illustreren voor de generaties:

Tabel 42: Stellingen uit de holebifobieschaal

	% helemaal mee eens en mee eens				
	Generatie Y	Pragmatische Generatie	Generatie X	Babyboom Generatie	P
Homomannen lopen te koop met hun seksuele oriëntatie.	10.2	10.4	15.2	27.3	p≤.001
Ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen.	8.3	7.5	12.5	25.8	p≤.001

- Daarnaast stelden we vast dat ook hoger opgeleiden, vrouwen (geboortegeslacht, genderidentiteit en genderrol), respondenten die meer contact hebben met minderheidsgroepen en respondenten zonder religieuze levensbeschouwelijke visie minder homofob waren.
- Mannen die zich meer stereotiep mannelijk zeiden te gedragen hadden meer holebifobe attitudes en onder vrouwen zien we weer tegengestelde effecten voor genderidentiteit en genderrol: vrouwen die zich sterk identificeerden als vrouw scoorden hadden minder negatieve attitudes (genderidentiteit), maar vrouwen die zeiden zich meer stereotiep vrouwelijk te gedragen scoorden hadden mee negatieve attitudes (genderrol) dan andere vrouwen. Het effect van een religieuze levensbeschouwelijke visie bleek vooral bij vrouwen groot te zijn.

We gingen na in hoeverre het hebben van seksistische attitudes samenhang met het hebben van holebifobe attitudes. Er was een significante correlatie tussen deze twee schalen¹⁶.

3.7.1. Algemene traditionele holebifobie (15 items)

In de eerste dimensies waren gelijkaardige patronen als op de hele holebischaal te onderscheiden.

- Leeftijd had opnieuw een significant effect op deze dimensie: jongeren waren toleranter tegenover holebi's dan ouderen.

¹⁶ Pearson Correlation: 0.586**

Tabel 43: Stellingen uit de holebifobieschaal, algemene traditionele holebifobie

	% helemaal mee eens en mee eens				
	Generatie Y	Pragmatische Generatie	Generatie X	Babyboom Generatie	P
Homomannen zijn eigenlijk geen echte mannen.	4.9	4.7	6.6	14.2	p≤.001
Lesbische vrouwen zijn eigenlijk geen echte vrouwen.	3.6	3.7	6.8	10.6	p≤.001
Homomannen lopen te koop met hun seksuele oriëntatie.	10.0	10.2	14.8	27.0	p≤.001
Lesbische vrouwen lopen te koop met hun seksuele oriëntatie	7.7	6.2	9.6	19.6	p≤.001
Biseksuele mannen verspreiden AIDS naar heteroseksuelen	3.8	4.0	8.2	15.8	p≤.001
Biseksuele vrouwen zijn oversekst	3.8	2.3	4.5	7.6	p≤.001
Biseksuelen zijn niet te vertrouwen	2.8	3.7	5.1	8.5	p≤.001
Mensen zijn ofwel hetero, ofwel homo/lesbisch	11.0	8.8	10.9	19.6	p≤.001
Biseksuelen zijn mensen die verward zijn over hun seksualiteit	10.9	9.0	11.1	20.6	p≤.001
Seks tussen twee lesbische vrouwen vind ik walgelijk	6.9	5.1	6.5	13.0	p≤.001
Seks tussen twee homoseksuele mannen vind ik walgelijk	15.0	10.1	10.8	20.8	p≤.001
Ik vind het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen	11.4	9.8	16.4	34.3	p≤.001
Ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen	8.1	7.4	12.2	25.4	p≤.001
Als een vriend(in)/kennis (van hetzelfde geslacht als mij) mij vertelt dat hij/zij homoseksueel/lesbisch/bi is, dan zou ik bang zijn dat hij/zij gevoelens voor mij zou hebben	8.2	3.7	4.3	9.9	p≤.001
Ik zou een relatie kunnen hebben met een biseksuele partner.	53.6	53.8	43.9	31.0	p≤.001

- Voor de algemene klassieke holebifobie stelden we in tegenstelling tot de gehele schaal wel geen significant verschil tussen mannen en vrouwen vast. Wel bleken mannen die zeiden zich eerder stereotiep mannelijk te gedragen, meer negatieve attitudes te hebben, dan minder stereotiepe mannen. Bij vrouwen was er wederom het effect van genderrol: vrouwen die zeiden zich eerder stereotiep vrouwelijk te gedragen, hadden meer negatieve attitudes dan minder stereotiepe vrouwen.
- Voort ziens we ook dat op deze subschaal respondenten die in het Vlaamse Gewest wonen meer holebifobe attitudes hadden dan respondenten uit de rest van België.

3.7.2. Politiek-institutionele holebifobie (5 items)

Deze schaal komt in grote mate overeen met de vijf items die elk een actuele maatschappelijke kwestie bevatten. Enkel één item van deze vijf kwesties komt niet in deze dimensie voor. Dit item

handelt over gratis HIV-testing en neemt een aparte positie in (zie verder, 3.7.5). Het vijfde item in deze politiek institutionele schaal was oorspronkelijk afkomstig uit een homonegativiteitschaal, maar laadde hoog op dezelfde factor als de vier actuele maatschappelijke kwesties. Dit item handelt over de strijd voor holebirechten en is in die zin dus wel gelinkt aan het politieke aspect van holebifobie.

De politiek institutionele dimensie van holebifobie kende enkele verschillen met de gehele holebifobieschaal.

- Zo was er geen significant effect meer voor opleidingsniveau en het contact hebben met minderheden.
- De genderrol had een significant effect bij mannen, maar niet bij vrouwen: mannelijke respondenten die zeiden zich meer stereotiep mannelijk te gedragen, stonden minder positief tegenover de politieke en institutionele rechten van holebi's.
- Regio had hier een significant effect, maar tegengesteld aan dat voor de eerste dimensie: respondenten uit het Vlaams Gewest waren vaker voor gelijke rechten van holebi's dan respondenten uit de rest van België.
- Ten slotte bleek dat er voor de respondenten ouder dan 25 jaar een significant effect was van het gestandaardiseerd inkomen op deze vorm van holebifobie: respondenten met een hoger inkomen, stonden toleranter tegenover de politiek-institutionele positie van holebi's.
- Het effect van seksuele voorkeur was in deze dimensie het sterkst.

Tabel 44: Stellingen uit de holebifobieschaal, politiek-institutionele holebifobie

	% helemaal mee eens en mee eens			
	Hetero	Holebi	Andere seksuele voorkeur	P
Ik vind dat de strijd voor gelijke rechten van holebi's te ver gaat.	15.3	3.2	5.9	p≤.001
Kinderen zouden vanaf de kleuterschool moeten leren dat het normaal is om holebi te zijn.	57.7	85.9	79.5	p≤.001
Lesbische koppels zouden bij de geboorte van hun kind dezelfde rechten moeten hebben als heterokoppels bij aangifte/erkenning.	80.7	94.5	92.0	p≤.001
De overheid moet buitenlandse adoptie makkelijker maken voor holebi's.	63.4	83.4	77.4	p≤.001
Er is nood aan een wet om het draagmoederschap voor homokoppels juridisch mogelijk te maken	61.7	79.5	74.9	p≤.001

3.7.3. Sociale holebifobie (5 items)

Deze dimensie van holebifobie peilde in hoeverre men holebi's in de eigen sociale omgeving aanvaardde.

- Opnieuw hadden sociale dominantie en rigide opvattingen ten aanzien van geslacht en gender een grote en significante voorspellende waarde.
- Ook leeftijd, opleidingsniveau, geboortegeslacht, genderrol, seksuele voorkeur, behoren tot een minderheidsgroepen en contact hebben met minderheden bleken wederom significant. De genderrol had een significant effect bij mannen, maar niet bij vrouwen: mannelijke

respondenten die zich ook meer stereotiep mannelijk zeiden te gedragen, stonden minder positief tegenover holebi's in de eigen sociale omgeving. Wel viel op dat de levensbeschouwelijke visie op deze dimensie geen significant effect had.

Tabel 45: Stellingen uit de holebifobieschaal, sociale holebifobie

	% helemaal mee eens en mee eens		
	Man	Vrouw	P
Homomannen en lesbische vrouwen moeten vrij zijn om hun leven te kunnen leiden zoals zij dat willen	88.7	94.2	p≤.001
Als mijn beste vriend(in) me zou vertellen dat hij/zij homo/lesbisch/bi was, zou ik de vriendschap verbreken	4.6	1.0	p≤.001
Holebi's zouden niet met kinderen mogen werken	7.5	2.5	p≤.001
Ik zou het geen probleem vinden om een holebi als naaste collega te hebben	90.1	96.0	p≤.001
Ik zou het geen probleem vinden om een holebi als buur te hebben	90.9	95.9	p≤.001

3.7.4. Actieve holebifobie (gedrag) (3 items)

Opvallend was dat er voor de gedragsdimensie van holebifobie minder significante effecten waren te onderscheiden. Waar in de gehele holebifobieschaal en de meeste andere dimensies opleidingsniveau, de eigen minderheidsstatus, het contact hebben met minderheden en levensbeschouwelijke visie significante voorspellende variabelen waren, was dit voor actieve holebifobie *niet* het geval.

- Sociale dominantie, rigide denkpatronen over geslacht en gender, genderidentiteit, genderrol en seksuele voorkeur waren nog wel steeds significante voorspellers. Zo bleken jongeren, mannen (genderidentiteit en genderrol) en hetero's meer 'actief' holebifob.
- Mannen die zich meer identificeerden als man en/of zich mannelijke stereotiep zeiden te gedragen, vertoonden meer actief homofoob gedrag dan andere mannen. Hoewel vrouwen minder actief holebifob waren, stelden we vast dat vrouwen die zich minder stereotiep vrouwelijk zeiden te gedragen eerder actief holebifob waren dan andere vrouwen.
- Opvallend was dat het effect van leeftijd hier omgekeerd was dan in de overige dimensies: waar jongeren meestal minder holebifobe attitudes hadden, bleek dit nu niet het geval. We vermoedden dat dit verklaard kon worden door item 'Ik gebruik wel eens homogereleerde termen om iets negatiefs uit te drukken (vb. 'dat is zo gay', 'wat een janet', 'dat is voor mietjes'...). We stelden voor dit item inderdaad een sterk significant effect van leeftijd vast. Voor de twee andere items van deze dimensie die handelden over verbaal en fysiek geweld was er geen significant lineair effect van leeftijd.

Tabel 46: Stellingen uit de holebifobieschaal, Actieve holebifobie

	% helemaal mee eens en mee eens				P
	Generatie Y	Pragmatische Generatie	Generatie X	Babyboom Generatie	
Ik gebruik wel eens homogereleerde termen om iets negatiefs uit te drukken (vb. 'dat is zo gay', 'wat een janet', 'dat is voor mietjes'...).	42.4	39.7	27.4	24.0	p≤.001
Ik heb in het verleden al holebi's nageroepen.	3.7	3.7	4.3	8.0	p≤.001
Ik heb in het verleden al eens geweld gebruikt (duwen, slaan, de arm omgedraaid...) tegenover holebi's.	1.3	0.9	2.4	2.9	p≤.001

- Opvallend bij deze dimensie was dat de aard van de woonplaats (stedelijk of ruraal) wél een significante voorspeller bleek te zijn: stedelingen vertoonden vaker actief homofob gedrag dan plattelandsbewoners.

3.7.5. Vijfde dimensie?

Eén item laadde op een vijfde factor. Hoewel dit item niet de betrouwbaarheid van de gehele holebifobieschaal negatief beïnvloedde, nam het dus wel een aparte plaats in (item 26). We vroegen ons dan ook af in hoeverre dit item werkelijk holebifobie mat of misschien iets anders? We voerden een regressie uit met zoals steeds dezelfde onafhankelijke variabelen.

- Sociale dominantie en genderisme waren zoals steeds twee belangrijke voorspellers.
- We hadden verwacht dat seksuele voorkeur een effect zou hebben op dit item aangezien het thema HIV geassocieerd wordt met mannelijke holebi's. Dit bleek echter niet te zijn.
- Opvallend was het relatief grote en significante effect van regio. Respondenten die in het Vlaamse Gewest woonden, waren minder voorstander van anonieme en gratis HIV-tests dan respondenten uit de twee andere regio's. Opleidingsniveau had ook een omgekeerd effect dan in de andere dimensies: hoger opgeleiden waren significant minder voorstander van meer mogelijkheden om zich gratis op HIV te laten testen. Ons vermoeden dat hier niet louter holebifobie werd gemeten, maar iets anders, kende hier een zekere bevestiging. Ten slotte merkten we voor dit item ook een licht significant effect van het gestandaardiseerd inkomen (respondenten ouder dan 25 jaar) op dit item: respondenten met een hoger inkomen, waren meer voorstander voor de uitbreiding van gratis HIV-tests.

We vroegen ons af of bovenstaande bevinding niet duidt op een verschil in visie op sociaal beleid en politieke overtuiging. We namen de proef op de som en construeerden een aparte schaal met alle beleidsgerelateerde items over de drie schalen (seksisme, holebifobie en transfobie) samen. Deze schaal toonde echter geen significante verschillen aan tussen de regio's. De hypothese dat er een verschil in beleidsvisie is tussen de regio's zou bestaan, werd niet bevestigd.

3.7.6. Bifobie

Een dimensie die we bij het opstellen van de schaal doelbewust hadden toegevoegd was bifobie. Zoals we in de literatuurstudie bespraken is de angst voor biseksuelen een fenomeen dat reeds werd onderzocht, maar nog nooit in zulke grote steekproef (zie 1.2.4). Factoranalyse onderscheidde geen aparte dimensie, maar we gaan hier toch even na of dit werkelijk geen apart fenomeen is in onze steekproef. De steekproef had een gemiddelde score van 4.4. Deze verschilde amper met de gemiddelde scores van de andere subschalen.

Ons vermoeden dat er ook onder holebi's heel wat vooroordelen bestaan over biseksuelen werd voornamelijk niet bevestigd aangezien de holebi's in de steekproef significant minder bifoob waren dan hetero's en respondenten met een andere seksuele voorkeur. Wel was de tolerantie ten aanzien van biseksuelen groter bij homo mannen dan bij lesbische vrouwen. Voorts stelden we opnieuw gelijkaardige effecten vast als voor de gehele holebifobieschaal.

3.7.7. Holebifobie tegenover mannen versus vrouwen

Hoewel factoranalyse geen verschil in attitudes tegenover holebi mannen en vrouwen aantoonde, hebben we toch de proef op de som genomen en twee aparte schalen geconstrueerd: een mannelijke homofobieschaal die de homofobie ten aanzien van homo mannen meet en een vrouwelijke homofobieschaal die lesbofobie ten aanzien van lesbische vrouwen meet. Dit deden we aan de hand van telkens vijf items die specifiek handelen over deze twee groepen.

Er was een klein verschil in de gemiddelde scores: voor homofobie ten aanzien van mannen 4.1 en ten aanzien van vrouwen 4.4. Men was gemiddeld dus iets toleranter ten aanzien van lesbische vrouwen dan ten aanzien van homoseksuele mannen. We zagen gelijkaardige tendensen als bij de gehele holebifobieschaal en op het eerste zicht waren er geen grote verschillen tussen de twee schalen:

- Respondenten met een lagere sociale dominantie, minder strikte attitudes over geslacht en gender, jongeren, vrouwen, holebi's en respondenten met een 'andere' seksuele voorkeur, respondenten met een areligieuze levensbeschouwelijke visie en hoger geschoolden waren zowel ten aanzien van homomannen als lesbische vrouwen toleranter. Voor beide groepen stelden we vast dat vrouwelijke respondenten minder homo/lesbofobe attitudes hadden dan mannelijke, maar dat ten aanzien van homomannen dit verschil in attitudes tussen mannelijke en vrouwelijke respondenten het grootst was. We illustreren dit met enkele stellingen.

Tabel 47: Stellingen uit de holebifobieschaal, homo- en lesbofobie

	% helemaal mee eens en mee eens		
	Man	Vrouw	P
Homomannen lopen te koop met hun seksuele oriëntatie.	19.0	7.6	p≤.001
Lesbische vrouwen lopen te koop met hun seksuele oriëntatie.	13.4	4.9	p≤.001
Seks tussen twee homoseksuele mannen vind ik walgelijk.	21.4	6.9	p≤.001
Seks tussen twee lesbische vrouwen vind ik walgelijk.	8.2	5.6	p≤.001

De tweevoudige gender gap uit vorige onderzoek waar we in de literatuurstudie (zie 1.2.7) naar verwezen bleek dus ook hier bevestigd. Vrouwen staan enerzijds toleranter tegenover seksuele minderheden dan mannen en anderzijds is deze tolerantie bij beide groepen groter ten aanzien van vrouwelijke lesbiennes en biseksuelen dan ten aanzien van mannelijke homoseksuelen en biseksuelen. Mannen blijken hierbij een groter onderscheid te maken dan vrouwen tussen vrouwelijke lesbiennes en biseksuelen en mannelijke homoseksuelen en biseksuelen. De eerste 'gender gap' dat vrouwen toleranter zijn uit zich dus ook in zekere zin in de tweede 'gender gap'. Ook bleek er een verschil te zijn in de attitudes tussen holebi-mannen en -vrouwen zelf: ze zijn toleranter ten aanzien van hun 'eigen' minderheidsgroep en gemiddeld iets minder tolerant ten aanzien van de holebi's met een ander gender.

3.7.8. Besluit holebifobie

- In de eerste plaats bleken het hebben van rigide denkpatronen over geslacht en gender en sociale dominantie steeds de grootste, significante voorspellers te zijn voor het hebben van holebifobe attitudes.
- Daarnaast waren seksuele voorkeur en leeftijd grote en significante voorspellers. Deze effecten waren ook significant voor alle drie de subschalen van holebifobie, met uitzondering voor leeftijd bij actieve holebifobie.
- Bepaalde sociale groepen in de steekproef waren dus meer holebifob dan andere: ouderen, lager opgeleiden, hetero's, respondenten die minder contact hadden met minderheidsgroepen en respondenten met een religieuze levensbeschouwelijke visie. De levensbeschouwelijke visie bleek vooral bepalend te zijn bij de vrouwelijke respondenten.
- Mannelijke respondenten die zich meer stereotiep mannelijk zeiden te gedragen, hadden eerder negatieve attitudes, vrouwelijke respondenten die zich meer stereotiep vrouwelijk zeiden te gedragen, hadden eveneens een meer negatieve houding tegenover holebi's.
- We stelden tussen de gemiddelde scores van de verschillende subschalen geen grote verschillen vast.

Wel konden we in bovenstaande verbanden nuances onderscheiden naar gelang de dimensie van holebifobie:

- Leeftijd: Jongeren namen steeds een minder holebifobe houding aan met uitzondering van actieve holebifobie of de gedragscomponent.
- Gender: Vrouwen waren vaak minder homofoob dan mannen. Dit effect van genderidentiteit was het grootste voor de dimensie actieve holebifobie, waarbij genderidentiteit en genderrol significante voorspellers waren en niet het geboortegeslacht. Dit gaf aan dat het geboortegeslacht voorspellend is, maar ook vooral hoe 'mannelijk' men zich zei te gedragen. Dit werd bevestigd wanneer we de steekproef opsplitsen naar gender: zowel de genderrol als de genderidentiteit bleken vaak een significant effect te hebben op de holebifobe attitudes van zowel mannelijke respondenten als de vrouwelijke respondenten.
- Regio: Algemeen was er geen significant effect van de regio waarin men woonde, maar dit gold niet voor elke subschaal van holebifobie. Respondenten uit het Vlaamse Gewest waren iets meer klassiek holebifob, maar zij waren dan weer toleranter op het vlak van politiek

institutionele holebifobie. Hoewel er misschien dus een relatief grotere negatieve houding was ten aanzien van holebi's, was er wel meer draagvlak voor gelijke rechten van holebi's in Vlaanderen. Eén item scoorde opvallend anders dan de overige items, al beïnvloedde het niet de betrouwbaarheid van de schaal. Dit item over het gratis testen van HIV bleek sterk te worden beïnvloed door de variabele regio. Respondenten uit het Vlaamse Gewest waren hierover opvallend en significant meer afwijzend dan andere respondenten. We stelden ons echter de vraag of dit item holebifobie of iets anders meet.

- Woonplaats: Stedelingen vertoonden vaker actief holebifob gedrag dan plattelandsbewoners.
- In tegenstelling tot het zelf behoren tot een minderheidsgroep was vooral het contact hebben met andere minderheden (etnische, religieuze, seksuele, gender,...) bepalend voor de attitudes ten aanzien van holebi's. Dit bleek echter niet significant voor de politiek-institutionele en actieve gedragsdimensie.
- De levensbeschouwelijke visie bleek steeds een significante variabele te zijn om holebifobie te voorspellen, in de eerste plaats bij vrouwelijke respondenten. Enkel voor sociale en actieve holebifobie bleek er geen effect van de levensbeschouwelijke visie te bestaan. Religieuze respondenten hadden dus wel een negatievere houding ten aanzien van holebi's, maar het is niet zo dat ze deze actief omzetten door uitsluiting van holebi's in hun sociale kring of door verbaal of fysiek geweld.

- **Oorsprong van holebifobe attitudes?** Opvallend was dat wanneer we de steekproef opsplitsten naar gender en dus een onderscheid maakten tussen mannen en vrouwen, we enerzijds tot de vaststelling kwamen dat de genderidentiteit (in hoeverre men zich man/vrouw voelt) en de genderrol (in hoeverre men zich als een 'typische' man/vrouw gedraagt) een zeer groot effect hadden op de attitudes van de mannelijke respondenten en slechts in beperkte mate bij vrouwelijke respondenten. Bij vrouwen trad er zelfs een licht tegengesteld effect op van enerzijds genderidentiteit en anderzijds genderrol. Anderzijds bleek religie zo goed als altijd enkel nog een significant effect te hebben voor vrouwelijke respondenten en niet voor mannelijke. Dit toont aan dat er verschillen waren in de achtergrond van holebifobe attitudes bij mannen en vrouwen. Dit werd ook al door ander wetenschappelijk onderzoek gesuggereerd. Waar bij mannen homofobe attitudes in de eerste plaats voort lijken te komen uit het afstraffen van personen die de mannelijke dominantie in de samenleving en de status quo van gender- en heteroseksuele waarden in gevaar brengen, is dit bij vrouwen eerder terug te vinden in ideologische overtuigingen, zoals bijvoorbeeld een religieus geïnspireerd wereldbeeld.

3.8. Transfobie

We stelden een transfobieschaal op aan de hand van 23 items. Deze items kwamen uit verschillende onderzoeken naar transfobie aangevuld met enkele actuele maatschappelijke kwesties, zodat we verschillende aspecten van transfobie konden meten. Voor een uitgebreide bespreking van de gebruikte schalen, verwijzen we naar het theoretisch kader (zie 1.2.5).

De betrouwbaarheid van deze zelf samengestelde transfobieschaal bleek groot te zijn (Cronbach's Alpha: 0.92). Er waren slechts twee items die de betrouwbaarheid negatief beïnvloedde. Omdat deze invloed slechts zeer gering was, hebben we deze behouden.

We berekenden een gemiddelde score van 4.0 (waarbij 1 = transfobe attitudes en 5 = geen transfobe attitudes). De steekproef blijkt dus relatief tolerant, al is de score lager dan voor de holebifobieschaal (zie 3.7).

Aan de hand van factoranalyses konden we vijf verschillende dimensies binnen deze schaal onderscheiden. Twee dimensies bleken beide gedragsitems te omvatten, de ene fysiek gedrag en de andere verbaal gedrag. We hebben deze als één dimensie behandeld, maar wel met ruimte voor de nodige nuance binnen deze dimensie. We onderscheidden dan ook volgende dimensies:

- [1] Algemene traditionele transfobie (gemiddelde 3.9): Deze dimensie werd gekenmerkt door algemeen negatieve cognities en emoties tegenover transgenders (bijvoorbeeld "Transgenders zijn gewoon verdoken homoseksuele mannen of lesbische vrouwen").
- [2] Sociale transfobie (gemiddelde 4.3) : Deze dimensie werd gekenmerkt door de angst voor of het afwijzen van transgenders in de eigen sociale omgeving (bijvoorbeeld "Ik zou het geen probleem vinden om een transgender als naaste collega te hebben").
- [3] Actieve transfobie (gemiddelde 4.5): Deze dimensie werd gekenmerkt door uitgesproken negatief en afwijzend gedrag tegenover transgenders, dit kon zowel fysiek als verbaal zijn (bijvoorbeeld "Ik heb al eens een vrouw uitgelachen omdat zij er te mannelijk uitzag of zich te mannelijk gedroeg").
- [4] Politiek-Institutionele transfobie (3.5): Deze dimensie werd gekenmerkt door het afwijzen van institutionele en juridische gelijke behandeling van en beleid voor transgenders (bijvoorbeeld "Operaties om van geslacht te veranderen moeten mensen zelf maar betalen).

De **gemiddelde scores** voor de verschillende dimensies verschilden hier iets meer dan bij seksisme en holebifobie. De klassieke en vooral politiek-institutionele transfobie waren meer aanwezig dan de sociale en actieve transfobie. Men keurde dus gemiddeld doorgaans vaker transgenders of gerelateerde zaken af, dan dat men dit werkelijk in asociaal en afwijzend gedrag zei om te zetten.

- Er was net zoals bij holebifobie eens sterk significant effect van sociale dominantie en in nog veel grotere mate van genderisme. Respondenten die strikte ideeën over geslacht en gender hadden, namen ook meer transfobe attitudes aan.
- Vrouwen (genderidentiteit en genderrol), transgenders, respondenten die geen hetero waren, respondenten die meer contact hadden met minderheidsgroepen en respondenten die geen religieuze levensbeschouwelijke visie hadden (in de eerste plaats vrouwen), hadden gemiddeld minder negatieve attitudes ten aanzien van transgenders. Het significant verschil in attitudes naar gelang de seksuele voorkeur van de respondenten illustreren we met enkele stellingen.

Tabel 48: Stellingen uit de transfobieschaal

	% helemaal mee eens en mee eens			
	Hetero	Holebi	Andere seksuele voorkeur	P
Als ik iemand ontmoet, dan vind ik het belangrijk om te weten of iemand man of vrouw is.	45.7	31.5	20.2	p≤.001
Operaties om van geslacht te veranderen moeten mensen zelf maar betalen	39.3	23.2	22.3	p≤.001
Ik zou een relatie kunnen hebben met een transseksueel persoon.	10.3	21.9	44.6	p≤.001

- Bij mannen zien we dat hoe meer stereotiep mannelijk men zich zei te gedragen, hoe meer transfobe attitudes men er op na hield. Bij vrouwelijke respondenten waren er net zoals bij holebifobie twee tegengestelde effecten van genderbeleving en genderrol: vrouwen die zich eerder sterk als vrouw voelden, waren minder transfoob dan vrouwen die zich in mindere mate als vrouw identificeerden (genderidentiteit) en vrouwelijke respondenten die zeiden zich minder genderstereotiep te gedragen, waren minder transfoob dan vrouwelijke respondenten die zich meer genderstereotiep zeiden te gedragen.
- Opvallend was dat in tegenstelling tot de seksisme- en holebifobieschaal jongeren iets minder tolerant waren ten aanzien van transgenders dan ouderen.
- In tegenstelling tot de seksisme- en holebifobieschaal was de variabele opleiding geen significante voospeller voor het hebben van transfobe attitudes.

Er bleken significante correlaties te bestaan tussen de seksisme-, holebifobie- en transfobieschaal. Deze was het grootst tussen de transfobie en holebifobieschaal¹⁷ en iets minder groot tussen de transfobie- en seksismeschaal¹⁸.

3.8.1. Algemene klassieke transfobie (15 items)

Deze dimensie werd gekenmerkt door een algemeen negatieve cognities en emoties tegenover transgenders. Er waren gelijkaardige significante effecten als op de gehele transfobieschaal:

- Het hebben van sociaal dominante attitudes en rigide attitudes ten aanzien van geslacht en gender hadden een groot effect op klassieke transfobe attitudes.
- Ook mannen (genderidentiteit en genderrol), cisgenders, hetero's, respondenten met minder contact met minderheidsgroepen en respondenten met een religieuze levensbeschouwelijke visie (voornamelijk vrouwen), hadden eerder klassieke transfobe attitudes. De meer tolerante houding van respondenten met een homoseksuele of andere voorkeur blijkt duidelijk uit onderstaande tabel.

¹⁷ Pearson Correlation: 0.606**

¹⁸ Pearson Correlation: 0.846**

Tabel 49: Stellingen uit de transfobieschaal, algemene klassieke transfobie

	% helemaal mee eens en mee eens			
	Hetero	Holebi	Andere seksuele voorkeur	P
Personen die zich niet duidelijk man of vrouw voelen, moeten volledig in onze samenleving aanvaard worden	87.6	93.6	94.7	p≤.001
Travesties zouden verboden moeten worden zich te verkleeden in het openbaar	11.4	3.6	4.7	p≤.001
Als iemand goed heeft nagedacht over het veranderen van zijn of haar geslacht, dan is een operatie een goed idee	73.5	84.9	83.5	p≤.001
Transgender personen zijn gewoon verdoken homoseksuele mannen of lesbische vrouwen	8.3	2.6	4.7	p≤.001
Als ik iemand ontmoet, dan vind ik het belangrijk om te weten of iemand man of vrouw is.	45.7	31.5	20.2	p≤.001
Operaties om van geslacht te veranderen moeten mensen zelf maar betalen	39.3	23.2	22.3	p≤.001
Ik vind het afschuwelijk dat transgender personen een gezond lichaam laten opereren	13.7	4.2	7.3	p≤.001
Vrouwelijke mannen maken dat ik me ongemakkelijk voel	14.3	9.2	5.6	p≤.001
Mannelijke vrouwen maken dat ik me ongemakkelijk voel	12.9	6.9	8.1	p≤.001
Ik ga liever niet om met mensen van wie niet duidelijk is of ze man of vrouw zijn	10.9	4.4	2.5	p≤.001
De overheid moet buitenlandse adoptie makkelijker maken voor transgender personen	49.5	65.5	70.9	p≤.001
Kinderen zouden vanaf de kleuterschool moeten leren over transgender personen	34.9	57.0	59.1	p≤.001
Transgender personen zouden niet met kinderen mogen werken	9.5	2.0	1.1	p≤.001
Als een vriend(in)/kennis mij vertelt dat hij/zij een geslachtsaanpassing wenst, dan zou ik de vriendschap verbreken	5.5	0.9	1.4	p≤.001
Ik zou een relatie kunnen hebben met een transseksueel persoon	10.3	21.9	44.6	p≤.001

- Mannelijke respondenten die zich sterker identificeerden als man en/of zich meer stereotiep mannelijk zeiden te gedragen, waren meer transfoob. Vrouwen die zich minder stereotiep vrouwelijk zeiden te gedragen, waren dan weer minder transfoob.
- In tegenstelling tot de gehele schaal stelden we in deze dimensie geen significant verschil in leeftijd vast, noch naar regio.

3.8.2. Sociale transfobie (2 items)

Deze dimensie werd gekenmerkt door de angst voor of het afwijzen van transgenders in de eigen sociale omgeving. Er waren meer dan twee items die hierover handelde, maar deze bleken volgens de factoranalyse eerder te behoren tot de eerste dimensie van klassieke transfobie. De twee items

die we hier onder sociale transfobie bespreken, namen dus een aparte plaats in binnen de algemene transfobieschaal.

De sociale dimensie van transfobie waarbij men liever geen transgenders in de eigen sociale omgeving wenst (buur, collega,...), kende minder significante voorspellers dan de gehele transfobieschaal. Zo was er geen significant effect meer van geslacht, gender, transidentiteit en levensbeschouwelijke visie. Wel stelden we vast dat nog steeds holebi's en respondenten met meer contact met minderheidsgroepen een tolerantere houding aannamen. Ongeveer 1 op 5 respondenten bleek een transgender als buur of naaste collega in zekere mate problematisch te vinden.

Tabel 50: Stellingen uit de transfobieschaal, sociale transfobie

	% helemaal mee eens en mee eens
Ik zou het geen probleem vinden om een transgender persoon als naaste collega te hebben	80.1
Ik zou het geen probleem vinden om een transgender persoon als buur te hebben	82.8

3.8.3. Actieve transfobie (4 items)

Deze dimensie van transfobie werd gekenmerkt door uitgesproken negatief en afwijzend gedrag tegenover transgenders, dit handelde over zowel fysiek als verbaal gedrag.

- Net zoals bij de actieve dimensie van holebifobie was er bij actieve transfobie een opvallend effect van leeftijd: jongeren vertoonden opnieuw meer intolerant gedrag dan ouderen. Bij analyse per item zagen we dat dit leeftijdseffect enkel gold bij Q69_2 en Q69_3. Deze items hielden verbaal geweld in. Het lineair leeftijdseffect was niet significant voor de twee items die handelden over fysiek geweld. Dit ligt dus in de lijn van de bevindingen voor actieve holebifobie.

Tabel 51: Stellingen uit de transfobieschaal, actieve transfobie

	(% helemaal mee eens en mee eens)				
	Generatie Y	Pragmatische Generatie	Generatie X	Babyboom Generatie	P
Ik heb in het verleden al eens geweld gebruikt (duwen, slaan, de arm omgedraaid,..) tegenover een vrouw omdat ze te mannelijk was.	0.8	0.5	1.1	0.7	0.447
Ik heb in het verleden al eens geweld gebruikt (duwen, slaan, de arm omgedraaid,...) tegenover een man omdat hij te vrouwelijk was.	1.2	0.6	1.2	2.4	0.008
Ik heb al eens een man uitgelachen omdat hij er te vrouwelijk uitzag of zich te vrouwelijk gedroeg	22.4	18.7	11.5	11.4	p≤.001
Ik heb al eens een vrouw uitgelachen omdat zij er te mannelijk uitzag of zich te mannelijk gedroeg	15.8	13.9	8.7	9.7	p≤.001

- Voor de overige variabelen stelden we opnieuw dezelfde tendensen als bij de gehele transfobieschaal. Bij mannelijke respondenten had genderrol een significant effect: ‘meer stereotiepe mannen’ zeiden zich meer transfoob te gedragen.
- Enkel levensbeschouwing was niet langer een significante variabele om actief transfoobe attitudes te voorspellen.
- De regio bleek dan weer wel significant: respondenten uit het Vlaamse Gewest zeiden zich minder actief transfoob te gedragen dan respondenten uit de twee andere regio’s.

3.8.4. Politiek-institutionele transfobie (2 items)

Deze dimensie wordt gekenmerkt door het afwijzen van institutionele en juridische gelijke behandeling van en beleid voor transgenders. We hadden 5 items in de schaal gevoegd die deze dimensie zouden kunnen weerspiegelen. Factoranalyse wees echter uit dat slechts 2 stellingen op een andere factor laadde dan de klassieke transfobie. We vermoeden dat hierbij de mogelijk geringe kennis over bepaalde specifieke thema’s hiermee verband houdt. Wanneer we de 2 items apart bekeken, stelden we een zeer groot aandeel dat de middelste antwoordcategorie had aangeduid. Dit zouden we kunnen interpreteren als ‘geen mening’ en duiden op een zekere onwetendheid. We bespreken hier alsnog deze 2 items even kort.

Tabel 52: Stellingen uit de transfobieschaal, politiek-institutionele transfobie

	% helemaal mee eens en mee eens
Hormonale behandeling zou niet langer een voorwaarde mogen zijn voor een officiële voornaamswijziging bij transgender personen	45.3
Sterilisatie (onomkeerbare onvruchtbaarheid) zou niet langer een voorwaarde mogen zijn voor een juridische geslachtsverandering	51.9

- In tegenstelling tot de gehele transfobieschaal zien we geen significant verschil tussen mannelijke en vrouwelijke respondenten en een omgekeerd effect voor regio: respondenten uit het Vlaamse gewest stonden negatiever tegenover een liberaler transgenderbeleid dan andere respondenten. Dit was in contrast met de toleranter houding van Vlamingen op de politiek-institutionele schaal bij halebifobie. Ook hier kunnen we ons weer de vraag stellen in hoeverre dit een teken is van transfobie of van een bredere politieke overtuiging?

3.8.5. Transfobie tegenover transmannen versus transvrouwen

Er bleek amper verschil tussen de houding tegenover transvrouwen (3 items, 4.44) en transmannen (3 items, 4.36). We stelden vast dat het verschil in tolerantie tussen mannen en vrouwen groter was ten aanzien van mannen die gendernormen overschrijden. Een voorbeeld hiervan zijn de twee onderstaande stellingen. Ook hier werd dus de reeds beschreven dubbele gender gap onderscheiden (zie 1.2.7, 3.7.7 en 3.7.8)

Tabel 53: Stellingen uit de transfobieschaal, transmannen versus transvrouwen

	% helemaal mee eens en mee eens		
	Man	Vrouw	P
Vrouwelijke mannen maken dat ik me ongemakkelijk voel.	20.0	5.5	p≤.001
Mannelijke vrouwen maken dat ik me ongemakkelijk voel.	15.3	6.8	p≤.001

3.8.6. Besluit transfobie

- Het hebben van rigide denkpatronen over geslacht en gender en sociaal dominante attitudes bleken steeds de grootste en meest significante voorspellers voor het al dan niet hebben van transfoebe attitudes.
- Daarnaast hadden seksuele voorkeur en het contact met minderheidsgroepen een grote en significante voorspellende waarde. Deze effecten golden ook voor alle subschalen van transfobie.
- Bepaalde sociale groepen waren transfoeber dan andere: jongeren, mannen, cisgenders, hetero's, mensen die minder contact hebben met minderheidsgroepen en respondenten met een religieuze levensbeschouwelijke visie. Bij mannen stelden we vast dat hoe meer men zei zich stereotiep mannelijk te gedragen, hoe meer transfoebe attitudes men had. Bij vrouwen was dit minder eenduidig: vrouwelijke respondenten die zich sterk identificeerden als vrouw, waren minder transfoeb, maar vrouwelijke respondenten die zeiden zich meer stereotiep vrouwelijk te gedragen, hadden weer wel meer een negatieve houding ten aanzien van transgenders.

Toch konden we in bovenstaande verbanden nuances onderscheiden naar gelang de dimensie van transfobie:

- Leeftijd: Jongeren namen een iets minder tolerante houding aan ten aanzien van transgenders. Dit is vooral te verklaren doordat ze vaker zeggen zich actief transfoeb te gedragen, namelijk door verbaal geweld. Dit ligt in de lijn met de bevindingen voor actieve holebifobie en ook internationaal onderzoek naar transfobie (zie 1.2.6).
- Gender: Vrouwen hadden minder transfoebe attitudes dan mannen. Voor dit verschil bleek in de eerste plaats de genderidentiteit en genderrol bepalend te zijn en in mindere mate het geboortegeslacht. Enkel voor de sociale en politiek-institutionele dimensies was er geen significant effect van geslacht en gender.
- Regio: Respondenten uit het Vlaamse gewest hadden een mindere tolerante houding wat betreft de politiek-institutionele dimensie, dit in tegenstelling tot de resultaten bij de politiek-institutionele dimensie omtrent holebifobie.
- In tegenstelling tot het zelf lid zijn van een minderheidsgroep was het hebben van een diverse sociale omgeving met andere minderheden zeer bepalend voor de attitudes ten aanzien van transgenders.
- Levensbeschouwing bleek steeds een significante variabele te zijn om transfobie te voorspellen. Enkel voor sociale en actieve transfobie ging dit niet op. Respondenten met een religieuze levensbeschouwing hadden dus wel een negatievere houding ten aanzien van transgenders, maar dit uitte men niet door actief gedrag en uitsluiting van transgenders.

Deze bevindingen lagen in de lijn met de bevindingen voor het effect van levensbeschouwing op holebifobie.

- **Oorsprong van transfobe attitudes?** Bij holebifobie kwamen we tot de vaststelling dat er andere factoren een rol speelden in het verklaren van holebifobe attitudes bij mannen en vrouwen. Wanneer we de steekproef opsplitsten naar gender kwamen we tot gelijkaardige conclusies voor de gehele transfobieschaal, maar niet voor alle subschalen. We stelden vast dat de genderidentiteit (in hoeverre men zich man/vrouw voelt) en de genderrol (in hoeverre men zich als een 'typische' man/vrouw gedraagt) een zeer groot effect had op de attitudes van de mannelijke respondenten en slechts in beperkte mate bij vrouwelijke respondenten. Bij vrouwen trad er zelfs een licht tegengesteld effect op van enerzijds genderidentiteit en anderzijds genderrol. Daar tegenover staat dat levensbeschouwing enkel nog een significant effect bleek te hebben voor vrouwelijke respondenten en niet voor mannelijke. Dit toont aan dat er verschillen zijn in de achtergrond van transfobe attitudes bij mannen en vrouwen. Dit werd ook al door ander wetenschappelijk onderzoek gesuggereerd. Waar bij mannen transfobe attitudes in de eerste plaats voortkomen uit het afstraffen van personen die de mannelijke dominantie in de samenleving en de status quo van gender- en heteroseksuele waarden in gevaar brengen, is dit bij vrouwen eerder terug te vinden in ideologische overtuigingen, zoals bijvoorbeeld een religieus geïnspireerd wereldbeeld.

4. Samenvatting van de bevindingen, beperkingen en aanbevelingen

In het najaar van 2013 werd een attitudepeiling uitgevoerd bij de Belgische bevolking van 16 jaar en ouder, met als doel hun emotionele, cognitieve en gedragsmatige houding in kaart te brengen voor seksisme, holebifobie en transfobie? De deelname was vrijwillig en verliep via een anonieme online survey. In dit rapport worden de resultaten van 5.624 volledig ingevulde vragenlijsten gepresenteerd die na rigoureuze data cleaning overbleven. De steekproef van 5.624 respondenten is relatief divers naar genderidentiteit en seksuele voorkeur, maar kent beperkingen op het vlak van regio, leeftijd, opleidingsniveau en de ondervertegenwoordiging van bepaalde minderheidsgroepen. De steekproef is dus niet als representatief voor de Belgische bevolking te beschouwen. Representativiteit was gezien de onderzoeksvraag, de timing en het beschikbare budget ook niet mogelijk (zie 2.1.2). Voor de ondervertegenwoordiging van Waalse respondenten voerden we een weg op de data uit.

We kwamen tot verschillende nieuwe en interessante bevindingen voor wetenschappers, beleidsmakers en het geïnteresseerde publiek.

Algemeen:

- De gemiddelde attitudescores voor de seksisme, holebifobie en transfobieschalen zijn relatief hoog, wat wijst op een vrij tolerante steekproef. De samenstelling van de steekproef en haar grote motivatie voor deelname moeten we hier echter in rekening brengen. We vermoeden dan ook dat dat bovenstaande **beperkingen** van de steekproef betekenen dat de algehele attitudes in de Belgische bevolking minder tolerant en liberaal zouden kunnen zijn dan in deze steekproef, aangezien juist deze ondervertegenwoordigde groepen negatievere attitudes ten aanzien van seksuele en genderminderheden blijken te hebben (zie 1.2.6 en ook eigen bevindingen in dit onderzoek)
- De steekproef scoorde het meest tolerant ten aanzien van holebi's, in mindere mate ten aanzien van transgenders. Opvallend was dat de seksismescores gemiddeld genomen het laagst waren.. Er blijken dus nog heel wat vooroordelen over en tussen mannen en vrouwen te leven.
- **Ideologische overtuigingen** zoals het al dan niet wenselijk achten van (on)gelijkheid in de samenleving (sociale dominantie), rigide opvattingen over geslacht en gender (genderisme) bleken telkens opnieuw significant samen te hangen met het hebben seksistische, holebifobe en transfobe attitudes.

Doorheen de verschillende analyses stelden we vast dat het **steeds dezelfde sociale groepen** zijn die zich minder tolerant opstellen: ouderen, mannen, heteroseksuelen, respondenten met een religieuze levensbeschouwelijke visie en respondenten die minder contact hebben met mensen uit andere minderheidsgroepen. Dit bevestigde in grote mate onze hypothesen, als kunnen we enkele nuancerings maken. We gaan op elk van deze groepen kort even in:

- **Leeftijd** bleek voor seksisme en holebifobie een groot significant effect te hebben. Jongeren waren zoals voorspeld vaak toleranter dan ouderen. Bij transfobie was dit niet het geval. Dit bevestigd eerdere resultaten uit onderzoek (Keleher & Smith, 2012; Willoughby, et al., 2010). Opvallend was dat jongeren ondanks hun tolerante houding, slecht scoren op het vlak van

actieve holebifobie en transfobie of het zogenaamde genderbashing. We hebben dit gekaderd in verbale gebruiken in de hedendaagse jongerencultuur. Dit geeft aan dat tolerante attitudes niet altijd leiden tot een tolerant en open klimaat. Dit is niet onbelangrijk in het kader van outen van de seksuele en genderidentiteit of bijvoorbeeld suïcidepreventie bij holebi- en trans jongeren.

- **Mannen** bleken steeds opnieuw negatieve attitudes aan te nemen tegenover seksuele en genderminderheden dan vrouwen. Wanneer we de steekproef opsplitsen en mannen en vrouwen onderling vergelijken, stelden we opmerkelijke verschillen vast. Zo bleek de genderbeleving (in hoeverre men zich man/vrouw voelt) en de genderrol (in hoeverre men zich als een 'typische' man/vrouw gedraagt) een zeer groot effect te hebben op de attitudes van de mannelijke respondenten en slechts in beperkte mate bij vrouwelijke respondenten. Anderzijds bleek religie enkel nog een significant effect te hebben voor vrouwelijke respondenten en niet voor mannelijke. Dit toont aan dat er verschillen zijn in de achtergrond van transfobe en homofobe attitudes bij mannen en vrouwen. Holebifobie ontspringt bij mannen dus eerder uit gendernormen, bij vrouwen eerder uit ideologische overtuiging. Wil men seksisme, holebifobie en transfobie aanpakken, zal men zich dus op andere zaken moeten richten bij mannen en vrouwen.
- **Holebi's** bleken niet alleen naar de eigen sociale groep, maar ook naar transgenders toe toleranter te zijn dan hetero's. Hoewel homomannen en lesbische vrouwen positiever stonden tegenover zichzelf dan tegenover elkaar, werd er geen openlijke homofobie naar de andere gendergroep toe vastgesteld. Net zoals ook bifobie significant minder aanwezig was bij holebi's dan bij hetero's.
- Holebi's bleken toleranter te staan ten aanzien van transgenders dan hetero's. Omgekeerd stelden we geen significant verschil vast tussen de houding van **transgenders en cisgenders** ten aanzien van holebi's. Transgenders waren dus niet minder homofob dan cisgenders.
- We voorspelden dat **hogere opgeleiden**, ondanks hun sociaal dominantere positie, toleranter zouden zijn dan **lager opgeleiden**. Deze hypothese werd bevestigd voor seksisme, deels voor holebifobie, maar niet voor transfobie.
- We stelden meermaals vast dat er significante effecten van **regio** waren, maar dat dit sterk afhing van de schaal en de dimensie. Zo hielden Vlamingen er minder sociaal dominante attitudes op na en zijn ze progressiever op het vlak van politiek-institutionele holebifobie, maar dan weer minder progressief op het vlak van modern seksisme en politiek-institutionele transfobie. Het item over HIV nam in de analyse een opmerkelijk aparte plaats in en dit was te verklaren door het verschil in regio: Vlamingen stonden hier significant negatiever tegenover. De Brusselaars bleken op hun beurt minder seksistisch te zijn. Hoewel we dus meermaals significante verschillen naar regio konden onderscheiden, konden we hier geen eenduidige conclusie uit trekken, noch werd de hypothese dat er een verschil in beleidsvisie tussen de regio's zou bestaan, bevestigd.
- Het effect van een **diverse sociale omgeving** kwam in dit onderzoek in elke schaal tot uiting en in het bijzonder bij de transfobieschaal. Een meer diverse sociale omgeving (familie, vrienden, collega's), hoe meer tolerant men was ten aanzien van seksuele en genderminderheden. Dit toont aan dat een heterogene sociale omgeving waar verschillende bevolkingsgroepen in contact met elkaar komen, vooroordelen en negatieve attitudes doet verkleinen. Het spreekwoord 'onbekend maakt onbemind' blijkt hier dan ook in zeker zin te gelden: wie of wat men niet kent, daar staat men minder tolerant over. We moeten hierbij

vermelden dat we niet enkele vragen naar het contact met seksuele- en genderminderheden, maar ook naar bijvoorbeeld etnische en religieuze minderheden. Ook voor alle groepen afzonderlijk tekenden we zo goed als altijd significante effecten op. We kunnen dan ook stellen dat uit dit onderzoek blijkt dat een diverse sociale omgeving (ongeacht de aard van de diversiteit) wel degelijk leidt tot meer tolerante attitudes ten aanzien van seksuele en genderminderheden. Een bevinding die ook reeds in voorgaand onderzoek werd blootgelegd.

Aan de hand van bovenstaande conclusies, formuleren we met het oog op een tolerant en open klimaat ongeacht iemands seksuele voorkeur en/of genderidentiteit volgende vier uitdagingen voor het beleid en middenveld:

1. **Een samenleving die reële tolerantie en gendergelijkheid en niet louter juridische ambieert, moet niet enkel inzetten op institutionele maatregelen, maar ook actief mentaliteitswijzigingen bewerkstelligen.** Seksistische, ideologische, rigide en traditionele denkpatronen blijken nog steeds zeer belangrijk te zijn bij het ontstaan van attitudes en vooroordelen ten aanzien van vrouwen, mannen, holebi's, transgenderpersonen. Willen we een samenleving waar ieder zijn genderidentiteit en seksuele voorkeur in alle vrijheid kan beleven zoals hij/zij dat wenst, dan dienen deze rigide denkpatronen bestreden te worden en zal het automatisme van seksistische vooroordelen, heteronormativiteit en binaire gendernormen moeten worden losgelaten. Zo kunnen egalitaire waarden en tolerantie op het vlak van gender en seksualiteit niet enkel institutioneel maar ook in de dagdagelijkse samenleving realiteit worden.
2. **Het creëren van een tolerant en open klimaat via een diverse sociale omgeving.** Diversiteit is een maatschappelijke realiteit, maar is niet in dezelfde mate aanwezig in eenieders leven. Contact met (andere) minderheden (etnische, religieuze, seksuele, gender-,...) blijkt echter zeer bepalend te zijn voor de ontwikkeling van tolerante attitudes en werkelijk begrip tussen groepen. Het scheppen van een diverse sociale omgeving op de werkvloer, in het klaslokaal, de media, de sportclub,... is essentieel voor een open en tolerante blik. Diversiteit in de sociale omgeving is dus niet louter een maatschappelijk feit, maar kan ook een middel zijn tot een verdraagzamere samenleving.
3. **De tolerante en verdraagzame blik van jongeren verzilveren in een effectieve tolerantie.** Op dit moment blijken jongeren tolerantere attitudes te hebben dan ouderen. We stellen echter vast dat op het vlak van verbaal geweld (uitlachen, pesterijen) seksuele en genderminderheden het nog vaak moeten ontgelden. Enerzijds vermoeden we dat deze kenmerken van de (huidige?) jongerencultuur relatief onschuldig zijn en in de latere levensloop minderen. Anderzijds zorgen ze wel voor een allesbehalve aangenaam klimaat voor holebi's en transgenders en in de eerste plaats voor holebi- en transjongeren die vaak net op die leeftijd met veel vragen zitten over hun identiteit. Dit bevestigt wederom het belang van een mentaliteitswijziging, bijvoorbeeld door een (seksuele) opvoeding die heteronormen en binaire gendercategorieën doorbreekt (zie aanbeveling 1).

4. **Verder onderzoek voor een beter begrip van seksuele voorkeur, genderidentiteit en vooroordelen en stigmatisering ten aanzien van seksuele en genderminderheden.** Voor de eerste maal werd in één steekproef een veelheid aan attitudes en achtergrondvariabelen samen bevestigd. Verschillende interessante en waardevolle conclusies kwamen hieruit voort. Toch blijven er nog vele vraagtekens over. Zo is het gebrek aan representativiteit een belangrijke beperking en zijn veralgemeningen voor de gehele bevolking in België onmogelijk. Een extensief, representatief nationaal onderzoek met een systematische follow-up in de tijd kan antwoord bieden. Daarnaast lijkt het ons opportuun om in de reeds lopende algemene bevolkingsonderzoeken op gestandaardiseerde wijze vragen naar seksuele voorkeur en genderidentiteit op te nemen, en het bijbehorende debat omtrent de methodologische uitdagingen te voeren.

5. Bibliografie

- Adolfson, A., Iedema, J., & Keuzenkamp, S. (2010). Multiple Dimensions of Attitudes About Homosexuality: Development of a Multifaceted Scale Measuring Attitudes Toward Homosexuality. *JOURNAL OF HOMOSEXUALITY*, 57(10), 1237-1257. doi: 10.1080/00918369.2010.517069
- Amnesty International. (2014). Transgenders in Europa onvoldoende erkend, "De overheid beslist wie ik ben". from http://www.aivl.be/sites/default/files/bijlagen/Transgender_summary.pdf
- Baber, K. M., & Tucker, C. J. (2006). The social roles questionnaire: A new approach to measuring attitudes toward gender. *Sex Roles*, 54(7-8), 459-467. doi: 10.1007/s11199-006-9018-y
- Baumeister, R. F. (2000). Gender differences in erotic plasticity: The female sex drive as socially flexible and responsive. *Psychological Bulletin*, 126(3), 347-374.
- Blackless, M., Charuvastra, A., Derrryck, A., Fausto-Sterling, A., Lauzanne, K., & Lee, E. (2000). How sexually dimorphic are we? Review and synthesis. *American Journal of Human Biology*(12), 151-166.
- Blanton, H., Christie, C., & Dye, M. (2002). Social Identity versus Reference Frame Comparisons : The Moderating Role of Stereotype Endorsement. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38(3), 253-267.
- Blashill, A. J., & Powlishta, K. K. (2009). Gay Stereotypes: The Use of Sexual Orientation as a Cue for Gender-Related Attributes. *Sex Roles*, 61(11-12), 783-793. doi: 10.1007/s11199-009-9684-7
- Borghs, P. (2004). Na de successen van gisteren, de uitdagingen van morgen. Kroniek van de emancipatie van holebi's *Jaarboek 2005 seksualiteit, relaties, geboorteregeling* (pp. 199-211). Gent: Sensoa.
- Brown, R. (2010). *Prejudice, Its Social Psychology.*: Wiley-Blackwell.
- Carrera-Fernández, M. V., Lameiras-Fernández, M., & Rodríguez-Castro, Y. (2013). Spanish Adolescents' Attitudes toward Transpeople : Proposal and Validation of a Short Form of the Genderism and Transphobia Scale. *Journal of Sex Research*, 1-13. doi: 10.1080/00224499.2013.773577
- Christ, O., Schmid, K., Lollot, S., Swart, H., Stolle, D., Tausch, N., & al., e. (2014). Contextual effect of positive intergroup contact on outgroup prejudice. *PNAS*. doi:10.1073/pnas.1320901111
- Claeys, L., & Spee, S. (2005). Een virtuele illusie of reële kansen? Gender in de netwerkmaatschappij. In S. G. Kansenbeleid (Ed.). Antwerpen.
- Collier, K. L., Bos, H. M. W., Merry, M. S., & Sandfort, T. G. M. (2012). Gender, Ethnicity, Religiosity, and Same-sex Sexual Attraction and the Acceptance of Same-sex Sexuality and Gender Non-conformity. *Sex Roles*, 68(11-12), 724-737.
- Ontwerp van decreet tot wijziging van het decreet van 13 juli 2007, houdende bevordering van een meer evenwichtige participatie van vrouwen en mannen in advies- en bestuursorganen van de Vlaamse overheid en het decreet van 10 juli 2008 houdende een kader voor het Vlaamse gelijkekansen- en gelijkebehandelingsbeleid. Brussel: Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen (2014).
- Corijn, M. (2004). Wat denkt de Vlaming over het huwelijk en het ouderschap bij partners van hetzelfde geslacht? *Bijdragen onderzoek - Huishoudens*. Retrieved from www.cbgs.be website: <http://aps.vlaanderen.be/cbgs/content/113.html>
- Cox, N., Dewaele, A., van Houtte, M., & Vincke, J. (2010). Stress-Related Growth, Coming Out, and Internalized Homonegativity in Lesbian, Gay, and Bisexual Youth. An Examination of Stress-Related Growth Within the Minority Stress Model. *JOURNAL OF HOMOSEXUALITY*, 58(1), 117-137. doi: 10.1080/00918369.2011.533631
- Craig, S. C., Martinez, M. D., Kane, J. G., & Gainous, J. (2005). Core Values, Value Conflict and Citizens' Ambivalence about Gay Rights. *Political Research Quarterly*, 58(1), 5-17.

- Crocker, J. (2005). De sociale psychologie van stigmatisering. *Tijdschrift Voor Seksuologie*, 29, 4-10.
- De Cock, E. (2010). *Discriminerende factoren in de adoptiewetgeving: een belevingsonderzoek bij Vlaamse holebi's*. Masterproef neergelegd tot het behalen van de graad van Master in de criminologische wetenschappen. Universiteit Gent, Faculteit Rechtsgeleerdheid.
- Devine, P. G. (1989). Stereotypes and Prejudice: Their Automatic and Controlled Components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(1), 5-18.
- Dewaele, A., & Motmans, J. (2003). Holebi's voor het voetlicht. Holebi's bekeken door beleid, samenleving en onderzoek. In M. Michielsens, J. Breda, M. Van Haegendoren & J. Vranken (Eds.), *Jaarboek 1 Steunpunt Gelijkekansenbeleid* (pp. 165-192). Antwerpen: Garant.
- Ekehammar, B., Akrami, N., & Araya, T. (2000). elopment and Validation of Swedish classical and modern Sexism Scales. *Scandinavian Journal of Psychology*, 41, 307-314.
- Elaut, E., Caen, M., Dewaele, A., & Van Houdenhove, E. (2013). Seksuele gezondheid in Vlaanderen. In A. Buyse & e. al. (Eds.), *Seksuele gezondheid in Vlaanderen* (pp. 41 – 118). Gent: Academia Press.
- Eliason, M. J. (1997). The Prevalence and Nature of Biphobia in Heterosexual Undergraduate Students. *Archives of Sexual Behavior*, 26(3), 317-326.
- European Commission. (2012). Special Eurobarometer 393. Discrimination in the EU in 2012 (pp. 283). Brussels: European Commission.
- Evans, J. R., & Mathur, A. (2005). The Value of Online Surveys. *Internet Research*, 15(2), 195-219. doi: 10.1108/10662240510590360
- Federatie Werkgroepen Homoseksualiteit (FWH). (2002). *Een halve eeuw (in) beweging. Een kroniek van de Vlaamse holebibeweging*. Gent: Vanoutryve, Fernand.
- Ferneer, H., & Keuzenkamp, S. (2011). *Selectiviteit van de Roze Vragenlijst. Een vergelijking met paneldata*. Paper presented at the Dag van de Sociologie, Gent.
- FODJustitie. (2013). Betere bescherming dankzij uitbreiding discriminatiewet naar genderidentiteit en genderexpressie. from http://justitie.belgium.be/nl/nieuws/persberichten/news_pers_2013-11-29.jsp?referer=tcm:265-237876-64
- Glick, P., & Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating Hostile and Benevolent Sexism. *Journal of Psrsonality and Social Psychology*, 70(3), 491-512.
- Glick, P., & Fiske, S. T. (1999). The Ambivalence Toward Men Inventory: Differentiating Hostile and Benevolent Beliefs About Men. *Psychology of Women Quarterly*, 23(3), 519-536. doi: 10.1111/j.1471-6402.1999.tb00379.x
- Glick, P., & Fiske, S. T. (2001). An Ambivalent Alliance, Hostile and Benevolent Sexism as Complimentary Justifications for Gender Inequality. *American Psychologist*, 56(2), 109-118
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York, NY: New York, NY.
- Gordon, A. R., & Meyer, I. H. (2007). Gender nonconformity as a target of prejudice, discrimination, and violence against LGB individuals. *J LGBT Health Res*, 3(3), 55-71.
- Green, E. (2005). Debating Trans Inclusion in the Feminist Movement: A Trans-Positive Analysis. *JOURNAL OF LESBIAN STUDIES*, 10(1/2), 231-248.
- Haider-Markel, D. P., & Joslyn, M. R. (2008). Beliefs About the Origins of Homosexuality and Support for Gay Rights, an Empirical Test of the Attribution Theory. *Public Opinion Quarterly*, 72(2), 291-310. doi: 10.1093/poq/nfn015
- Hamilton, L. (2007). Trading On Heterosexuality, College Women's Gender Strategies and Homophobia. *Gender & Society*, 21(2), 145-172.
- Hellinck, B. (n.d.). De holebibeweging. from http://www.kcgeschiedenis.be/nl/biblioNumerique/bronnen_nl.html
- Herek, G. M. (1987). Religious Orientation and Prejudice: A Comparison or Racial and Sexual Attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13(1), 34-44.
- Herek, G. M. (2002a). Gender gaps in public opinion about lesbians and gay men. *Public Opinion Quarterly*, 66(1), 40-66.

- Herek, G. M. (2002b). Heterosexuals' attitudes toward bisexual men and women in the United States. *Journal of Sex Research, 39*(4), 264-274.
- Herek, G. M. (2007a). Confronting sexual stigma and prejudice: Theory and practice. *Journal of Social Issues, 63*(4), 905-925.
- Herek, G. M. (2007b). Gender Gaps in Public Opinion About Lesbians and Gay Men. *Public Opinion Quarterly, 66*, 40-66.
- Herek, G. M., & Capitanio, J. P. (1996). "Some of My Best Friends": Intergroup Contact, Concealable Stigma, and Heterosexuals' Attitudes Toward Gay Men and Lesbians. *Personality and Social Psychology Bulletin, 22*(4), 12.
- Herek, G. M., Chopp, R., & Strohl, D. (2007). Sexual stigma: Putting sexual minority health issues in context. In I. H. Meyer & M. Northridge (Eds.), *The health of sexual minorities: Public health perspectives on lesbian, gay, bisexual, and transgender populations* (pp. pp.171-208). New York: Springer.
- Herek, G. M., Gillis, J. R., & Cogan, J. C. (2009). Internalized stigma among sexual minority adults: Insights from a social psychological perspective. *Journal of Counseling Psychology, 56*(1), 32-43. doi: 10.1037/a0014672
- Herek, G. M., Norton, A., Allen, T. J., & Sims, C. L. (2010). Demographic, Psychological, and Social Characteristics of Self-Identified Lesbian, Gay, and Bisexual Adults in a US Probability Sample. *Sexuality Research & Social Policy, 7*(3), 176-200.
- Hill, D., & Willoughby, B. (2005). The Development and Validation of the Genderism and Transphobia Scale. *Sex Roles, 53*(7), 531-544. doi: 10.1007/s11199-005-7140-x
- Hooghe, M. (2011). The impact of gendered friendship patterns on the prevalence of homophobia among Belgian late adolescents. *Archives of Sexual Behavior, 40*, 543-550.
- Hooghe, M., Claes, E., Harell, A., Quintelier, E., & Dejaeghere, Y. (2010). Anti-gay sentiment among adolescents in Belgium and Canada: A comparative investigation into the role of gender and religion. *JOURNAL OF HOMOSEXUALITY, 57*(3), 384-400.
- Hooghe, M., Quintelier, E., Claes, E., Dejaeghere, Y., & Harrell, A. (2007). *De houding van jongeren ten aanzien van holebi-rechten: Een kwantitatieve en kwalitatieve analyse* Leuven Centre for Citizenship and Democracy.
- Horn, S. (2007). Adolescents' acceptance of same-sex peers based on sexual orientation and gender expression. *Journal of Youth and Adolescence, 36*(3), 363-371. doi: DOI: 10.1007/s10964-006-9111-0
- Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen. (2013). *Activiteitenverslag 2012* (pp. 92). Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen
- Janssens, R. (2008). *Taalgebruik in Brussel en de plaats van het Nederlands. Enkele recente bevindingen* (Vol. 13, pp. 15). Brussel: Brussels Studies.
- Jenefsky, C., & Miller, D. H. (1998). Phallic intrusion: Girl-girl sex in Penthouse. *Women's studies international forum, 21*(4), 375-385.
- Keleher, A., & Smith, E. R. A. N. (2012). Growing Support for Gay and Lesbian Equality Since 1990. *JOURNAL OF HOMOSEXUALITY, 59*, 1307-1326. doi: 10.1080/00918369.2012.720540
- Keuzenkamp, S. (Ed.). (2010). *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S., Bos, D., Duyvendak, J. W., & Hekma, G. (Eds.). (2006). *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S., Kooiman, N., & van Lisdonk, J. (2012). *Niet te ver uit de kast: Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Knaak, S. (2004). On the Reconceptualizing of Gender: Implications for Research Design. *Sociological Inquiry, 74*(3), 302-317. doi: 10.1111/j.1475-682X.2004.00093.x
- Kunda, Z., & Spencer, S. J. (2003). When Do Stereotypes Come to Mind and When Do they Color Judgment? A Goal-Based Theoretical Framework for Stereotype Activation and Application. *Psychological Bulletin, 129*(4), 522-544. doi: 10.1037/0033-2909.129.4.522

- Kuyper, L. (2012). Transgenders in Nederland: prevalentie en attitudes. *Tijdschrift Voor Seksuologie*, 36(2), 129-135.
- Kuyper, L., Iedema, J., & Keuzenkamp, S. (2013). *Towards Tolerance. Exploring changes and explaining differences in attitudes towards homosexuality in Europe*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Landén, M., & Innala, S. (2000). Attitudes Toward Transsexualism in a Swedish National Survey. *Archives of Sexual Behavior*, 29(4), 375-388. doi: 10.1023/a:1001970521182
- Lefever, S., Dal, M., & Matthíasdóttir, A. (2007). Online Data Collection in Academic Research: Advantages and Limitations. *British Journal of Educational Technology*, 38(4), 574-582. doi: 10.1111/j.1467-8535.2006.00638.x
- Lehavot, K., & Lambert, A. J. (2007). Toward a Greater Understanding of Antigay Prejudice: On the Role of Sexual Orientation and Gender Role Violation. *Basic & Applied Social Psychology*, 29(3), 279-292. doi: 10.1080/01973530701503390
- Leland, J., Rhodes, S., Katel, P., & Kalb, C. (1995). Bisexuality is the wild card of our erotic life. now it's coming out in the open - in pop culture, in cyberspace and on campus. But can you really have it both ways? *Newsweek*, 6.
- Levahot, K., & Lambert, A. J. (2007). Toward a Greater Understanding of Antigay Prejudice: On the Role of Sexual Orientation and Gender Role Violation. *Basic & Applied Social Psychology*, 29(3), 279-292.
- Lim, V. K. G. (2002). Gender Differences and Attitudes Towards Homosexuality. *JOURNAL OF HOMOSEXUALITY*, 43(1), 85-97. doi: 10.1300/J082v43n01_05
- Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363-385.
- Lippa, R., & Arad, S. (1999). Gender, Personality and Prejudice: The Display of Authoritarianism and Social Dominance in Interviews with College Men and Women. *Journal of Research in Personality*, 33, 463-493.
- McConahay, J. B. (1986). Modern racism, ambivalence, and the Modern Racism Scale. In J. F. Dovidio & S. L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination, and racism* (pp. 91-125). San Diego, CA, US: Academic Press.
- McLean, K. (2008). Inside, Outside, Nowhere: Bisexual Men and Women in the Gay and Lesbian Community. *Journal of Bisexuality*, 8(1-2), 63-80.
- Megan, R. Y., & McCarthy, L. (2012). Girls Gone Wild? Heterosexual Women's Same-Sex Encounters at College Parties. *Psychology of Women Quarterly*, 36(1), 7-24.
- Michielsens, M., & Angioletti, W. (2009). Definiëring van het concept 'seksisme' (pp. 63). Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.
- Milquet, J. (2012). Strijd tegen homofobie en geweld tegen holebi's wordt concreet. from <http://www.milquet.belgium.be/nl/strijd-tegen-homofobie-en-geweld-tegen-holebi%E2%80%99s-wordt-concreet>
- Milquet, J. (2013). Een voorontwerp van wet om seksistisch gedrag te bestrijden. from <http://www.milquet.belgium.be/nl/een-voorontwerp-van-wet-om-seksistisch-gedrag-te-bestrijden>
- Moreas, A. M. (2007). Digitale kloof in Vlaanderen (pp. 85). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Morrison, M. A., & Morrison, T. G. (2003). Development and Validation of a Scale Measuring Modern Prejudice Toward Gay Men and Lesbian Women. *JOURNAL OF HOMOSEXUALITY*, 43(2), 15-37. doi: 10.1300/J082v43n02_02
- Morrison, T. G., Parriag, A. V., & Morrison, M. A. (1999). The Psychometric Properties of the Homonegativity Scale. *JOURNAL OF HOMOSEXUALITY*, 37(4), 111-126. doi: 10.1300/J082v37n04_07
- Motmans, J., de Biolley, I., & Debunne, S. (2009). Leven als transgender in België. De sociale en juridische situatie van transgender personen in kaart gebracht (pp. 209). Brussel: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.

- Motmans, J., Meier, P., & T'Sjoen, G. (2013). Geweld op basis van transgenderisme. Eerste tussentijdse rapport. Antwerpen: Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- Mulick, P. S., & Wright, L. W. J. (2008). Examining the Existence of Biphobia in the Heterosexual and Homosexual Populations. *Journal of Bisexuality*, 2(4), 45-64.
- Nagoshi, J., Adams, K., Terrell, H., Hill, E., Brzuzy, S., & Nagoshi, C. (2008). Gender Differences in Correlates of Homophobia and Transphobia. *Sex Roles*, 59(7), 521-531. doi: 10.1007/s11199-008-9458-7
- Nederlandstalige Vrouwenraad, v. (2012). Over seksisme, Informatienota 'seksisme' - september 2012. 12.
- Newcomb, M., & Mustanski, B. (2011). Moderators of the Relationship Between Internalized Homophobia and Risky Sexual Behavior in Men Who Have Sex with Men: A Meta-Analysis. *Archives of Sexual Behavior*, 40(1), 189-199. doi: 10.1007/s10508-009-9573-8
- Norton, A., & Herek, G. (2013). Heterosexuals' Attitudes Toward Transgender People: Findings from a National Probability Sample of U.S. Adults. *Sex Roles*, 1-16. doi: 10.1007/s11199-011-0110-6
- Osteen, P. (2002). A critique of the development process for the modern homonegativity scale. *QRM 4905: Psychometric Theory*, 3.
- Peplau, L. A., & Garnets, L. D. (2000). A New Paradigm for Understanding Women's Sexuality and Sexual Orientation. *Journal of Social Issues*, 56(2), 329-350.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup Contact Theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 20.
- Pickery, J., & Noppe, J. (2007). Vlamingen over homo's: Loopt het beleid voorop? Attitudes tegenover holebi's en holebiseksualiteit in Vlaanderen. In J. Pickery (Ed.), *Vlaanderen gepeild!* (pp. pp.199-224). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse regering.
- Pinel, E. C. (1999). Stigma consciousness: The psychological legacy of social stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76 (1), 114-128.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. (1994). Social Dominance Orientation: A personality variable pre-dicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741-763.
- Punch, K. F. (2005). *Introduction to Social Research: Quantitative and Qualitative Approaches*. London: Sage Publications.
- Quist, R. M., & Resendez, M. G. (2002). Social Dominance Threat: Examining Social Dominance Theory's Explanation of Prejudice as Legitimizing Myths. *Basic and Applied Social Psychology*, 24(4), 287-293.
- Rainie, L. e. a. (2003). from <http://www.pewinternet.org/Reports/2003/The-EverShifting-Internet-Population-A-new-look-at-Internet-access-and-the-digital-divide/02-Who-is-not-online/03-Several-demographic-factors-are-strong-predictors-of-Internet-use.aspx>
- Reynolds, W. M. (1982). Development of reliable and valid short forms of the marlowe-crowne social desirability scale. *Journal of Clinical Psychology*, 38(1), 119-125. doi: 10.1002/1097-4679(198201)38:1<119::aid-jclp2270380118>3.0.co;2-i
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rudmin, F. W. (1999). Norwegian short-form of the Marlowe-Crowne Social Desirability Scale. *Scandinavian Journal of Psychology*, 40, 229-233.
- Sandfort, T. (2005). Homofobie: Welk probleem? Wiens probleem? *Tijdschrift Voor Seksuologie*, 29, 11-18.
- Savin-Williams, R. C. (2005). *The New Gay Teenager*. London: Harvard University Press.
- Savin-Williams, R. C. (2009). Who's Gay? Does It Matter? *Current Directions in Psychological Science*, 15(1), 40-45.
- Schilt, K., & Westbrook, L. (2009). Doing Gender, Doing Heteronormativity: 'Gender Normals', Transgender People, and the Social Maintenance of Heterosexuality. *Gender & Society*, 23(4), 440-464.

- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Solomon, D. J. (2001). Conducting Web-Based surveys. *Practical Assessment. Research & Evaluation, 7*(19), 7.
- Swim, J. K., & Cohen, L. L. (1997). Overt, Covert, and Subtle Sexism, A Comparison Between the Attitudes Toward Women and Modern Sexism Scales. *Psychology of Women Quarterly, 21*, 103-118.
- Swim, J. K., Mallet, R., Russo-Devosa, Y., & Stangor, C. (2005). Judgments of Sexism: A Comparison of the Subtlety of Sexism Measures and Sources of Variability in Judgments of Sexism. *Psychology of Women Quarterly, 29*(4), 406-411.
- Szymanski, D. M., & Chung, Y. B. (2001). The Lesbian Internalized Homophobia Scale: A Rational/Theoretical Approach. *JOURNAL OF HOMOSEXUALITY, 41*(2), 37-51.
- Tee, N., & Hegarty, P. (2006). Predicting opposition to the civil rights of trans persons in the United Kingdom. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 16*(1), 70-80. doi: 10.1002/casp.851
- Van Bavel, J. (2006). Multicausaliteit en multicollineariteit bij meervoudige regressie. *Tijdschrift Voor Sociologie, 4*, 351-375.
- Van Haegendoren, M., Lenaers, S., Steegmans, N., & Van Aerschot, M. (2004). Gelijke kansen voor vrouwen: van emancipatie naar 'Human Development' *Wachten op gelijke kansen, Jaarboek 2 Steunpunt Gelijkekansenbeleid* (pp. 33-50.). Antwerpen: Garant.
- Van Hiel, A., & Duriez, B. (n.d.). Een meetinstrument voor individuele verschillen in Sociale Dominantie Oriëntatie. 5.
- van Lisdonk, J., & Kooiman, N. (2012). Biseksualiteit: vele gezichten en tegelijkertijd onzichtbaar. In S. Keuzenkamp, N. Kooiman & J. van Lisdonk (Eds.), *Niet te ver uit de kast: Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Van Selm, M., & Jankowski, N. W. (2006). Conducting Online Surveys. *Quality & Quantity, 40*(3), 435-456. doi: 10.1007/s11135-005-8081-8
- van Wijk, E., van de Meerendonk, B., Bakker, F., & Vanwesenbeeck, I. (2005). Moderne homonegativiteit: De constructie van een meetinstrument voor het meten van hedendaagse reacties op zichtbare homoseksualiteit in Nederland. *Tijdschrift Voor Seksuologie, 29*, 19-27.
- Versmissen, D., Dewaele, A., Meier, P., & Van Houtte, M. (2011). *Zzip²: Onderzoek naar de levenskwaliteit van Vlaamse holebi's*. Antwerpen: Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- Vincke, J., & Stevens, P. (1999). Een beleidsgerichte algemene survey van Vlaamse homoseksuele mannen en vrouwen. Basisrapport. Gent: Brussel/Universiteit Gent: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Cel Gelijke Kansen/ Vakgroep Sociologie.
- Walch, S. E., Ngamake, S. T., Francisco, J., Stitt, R. L., & Shingler, K. A. (2012). The attitudes toward transgendered individuals scale: psychometric properties. *Archives of Sexual Behavior, 41*(5), 1283-1291. doi: 10.1007/s10508-012-9995-6
- Weinberg, G. (1972). *Society and the healthy homosexual*. New York: St. Martin's Press.
- Weiss, J. T. (2008). GL vs. BT. The Archaeology of Biphobia and Transphobia Within the U.S. Gay and Lesbian Community. *Journal of Bisexuality, 3*(3-4), 25-55.
- Wickberg, D. (2000). Homophobia: On the Cultural History of an Idea. *Critical Inquiry, 27*(1), 42-57.
- Williamson, I. R. (2000). Internalized homophobia and health issues affecting lesbians and gay men. *Health Education Research, 15*(1), 97-107. doi: 10.1093/her/15.1.97
- Willoughby, B. L. B., Hill, D. B., Gonzalez, C. A., Lacorazza, A., Macapagal, R. A., Barton, M. E., & Doty, N. D. (2010). Who Hates Gender Outlaws? A Multisite and Multinational Evaluation of the Genderism and Transphobia Scale. *International Journal of Transgenderism, 12*, 254-271.
- Winter, S., & Webster, B. (2008). Measuring Hing Kong Undergraduate Students' Attitudes Towards Transpeople. *Sex Roles, 59*, 670-683.

- Wright, J., L.W., Adams, H. E., & Bernat, J. (1999). Development and Validation of the Homophobia Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 21(4), 337-347.
- Wright, K. B. (2005). Researching Internet-Based Populations: Advantages and Disadvantages of Online Survey Research, Online Questionnaire Authoring Software Packages, and Web Survey Services. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10(3), Online.